

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ МОЛОДІ І СПОРТУ УКРАЇНИ

М.М. Туріяньська, О.В. Фінагіна, М.В. Гордон

ЦІЛЬОВА ФУНКЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

МОНОГРАФІЯ

Донецьк - 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІЛЬОВОЇ ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ.....	5
1.1. Категоріальний підхід до цільової функції та її реалізації у процесі формування економічної політики	5
1.2. Еволюція поглядів на цілепокладання в економічній політиці	22
1.3. Концепція побудови цільової функції економічної політики	46
Висновки до розділу 1	66
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ЦІЛЬОВОЇ ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СТРАТЕГІЇ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	69
2.1. Соціально-економічні передумови цілепокладання в регулюванні економіки	69
2.2. Модель оптимізації цільової функції економічної політики	83
2.3. Роль державних і недержавних інституцій у процесі формування цільової функції економічної політики.....	106
Висновки до розділу 2	118
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ЦІЛЬОВОЇ ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ	119
3.1. Особливості формування цільової функції економічної політики в українській економіці	120
3.2. Методи інноваційної політики і селективного управління в державному регулюванні економіки України.....	135
3.3. Механізм зворотного зв'язку і коректування економічної політики за індикаторами цільової функції.....	152
Висновки до розділу 3	159
ВИСНОВКИ.....	160
ДОДАТОК.....	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	12067

ВСТУП

Проблема місця й ролі держави в ринковому механізмі господарювання не стає менш актуальною в міру здійснення трансформаційних перетворень і побудови української економічної системи відповідно до моделей ринкової економіки. У ході триваючих дискусій особливої гостроти набувають питання формування цілей економічної політики, її загальної спрямованості, ступеня впливу на різні сфери громадського життя й діяльності господарюючих суб'єктів, на державні й недержавні інституції, окремих громадян. Примітно, що із другої половини 90-х рр. ХХ ст. українські вчені стали приділяти цим проблемам більш пильну увагу, розуміючи, що хаос і безконтрольність при переході від планової до ринкової економіки можуть зруйнувати сам процес.

З іншого боку, посилення економічної ролі держави й спроби відновлення її функцій при формуванні ліберальної моделі економіки вносять певну нестабільність і непослідовність у трансформаційні процеси, що наділі проявляються в діях численних складів уряду України протягом перехідного періоду.

Тому наукове визначення цільової функції економічної політики держави вже зараз, в умовах стабілізації ринкових перетворень і накопичення реальних основ подальшого розвитку, має істотне значення, оскільки визначає вектор економічного і соціального прогресу й формує обрис майбутньої моделі суспільства. Більш того, наукове обґрунтування головної та функціональної цілей економічної політики держави в ринкових умовах господарювання, їх кількісних і якісних характеристик, пріоритетів і субординації здатне виявити тенденції, що формуються сьогодні, розвитку країни - як під впливом глобальних загальносвітових процесів, так і на тлі національного макроекономічного структурування й факторів економічного зростання.

Огляд наукових публікацій за даною проблематикою показав, що поряд із солідними напрацюваннями у питаннях обґрунтування меж і методів державного втручання в економіку залишаються недостатньо вивченими окремі

аспекти зазначених проблем. Зокрема, по-різному трактується економічний зміст цілепокладання в економічній політиці держави, його етапи й сутнісні характеристики. Не знайшли достатнього обґрунтування питання впливу інституціональних процесів як первинних факторів на розробку і формування стратегічних орієнтирів державного регулювання з погляду узгодження інтересів господарюючих суб'єктів. Не можна вважати розв'язаним питання оцінки компонентів цільової функції з позиції критеріальних показників.

Вимагають удосконалювання також методологічні підходи до дослідження й визначення самої цільової функції економічної політики держави, факторів впливу на її формування й реалізацію, зіставлення із практикою реалізації.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІЛЬОВОЇ ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Категоріальний підхід до цільової функції та її реалізації у процесі формування економічної політики

Світовий досвід свідчить про те, що значний вплив на розвиток національного господарства робить державна економічна політика. При цьому зміст економічної політики знаходить відображення в економічній стратегії, відповідно до якої розробляються програми економічних дій. Адже у широкому розумінні стратегію можна визначити як планування й реалізацію політики держави з використанням наявних засобів. Основою будь-якої стратегії виступають три головні складові: необхідність, що є загальною закономірністю історичного процесу; випадковість, що визначає ситуацію, що склалася на даний момент і може розвиватися будь-яким непередбаченим чином; вольові дії, що замінюють пасивні елементи активними суб'єктами, здатними формулювати мету й здійснювати конкретні програми дій. Внаслідок цього при формуванні економічної політики виникає необхідність урахування цих складових, тобто необхідності, випадковості та вольових дій.

Як показує аналіз, особливості державного регулювання в розвинених країнах обумовлені факторами історичного, виробничо-економічного, соціокультурного походження, їхнім різноманітним сполученням, що проявляється у тому або іншому типі господарства. Однак, при всіх національних розходженнях, економічна роль держави в них збігається: держава, зберігши надбудовні функції, перетворилася на суб'єкт макроекономічної діяльності, що забезпечує стійкий розвиток сучасної економіки відповідно до її власних законів.

Економічна політика держави є сукупністю наукових положень, цілей, політичних засобів і практичних заходів, за допомогою яких здійснюється

регулювання відносин між громадянами, соціальними групами, націями у сфері економічного життя суспільства. Під її впливом відбувається взаємодія між державою й громадянським суспільством. Держава є інтерсупроводжуючим суб'єктом, саме за яким визнається функція встановлення цілей і пріоритетів розвитку суспільства. Для її реалізації держава повинна створити діючий механізм узгодження різноспрямованих економічних інтересів суб'єктів господарювання на основі законодавчо встановлених правил, норм і процедур.

У механізмі формування цілей державної політики виділяються такі основні складові:

процес формування;

процес реалізації;

оцінка й зворотний зв'язок, що припускає коректування політики залежно від отриманих результатів (досяжності цілей).

Наявність певних соціально-економічних завдань є невід'ємною рисою розвитку сучасної держави. Основними елементами, що характеризують будь-яке соціально-економічне завдання, є об'єктивність, структура, шляхи реалізації й оцінка отриманих результатів. У свою чергу, об'єктивність визначається різними соціально-економічними умовами та факторами, які становлять зміст такого роду завдань.

Об'єктивною основою побудови регулюючої діяльності держави у ринковому середовищі є закони розвитку і функціонування економіки, за межами дії яких ефективність державного втручання знижується. При цьому об'єктивно задані межі економічної діяльності держави повинні діяти у системі координат національної економіки.

Загальновідомо, що ступінь пізнання законів, що діють в економічній і соціальній сферах, проявляється у науковій обґрунтованості соціально-економічної політики. Дана теза неодноразово підкреслювалася як зарубіжними, так і вітчизняними економістами [6; 17; 18; 23; 24; 31; 41; 43; 45; 68; 87; 108; 140]. Так, І.Лукінов, проводячи аналіз методів державного регулювання у перехідній економіці, відзначав, що «успішні реформи

здійснюються тільки на основі фундаментальних наукових розробок та активної державної політики» [69, с. 10].

Не можна не погодитися із позицією А.Чухна, який акцентує увагу на тім, що науково обґрунтована політика повинна чітко визначати мету економічного і соціального розвитку. За його визначенням, «ціль - це не чиясь вигадка або побажання, а результат глибокого узагальнення закономірностей суспільно-економічного розвитку» [141, с.6].

Я.Тінберген відзначав, що формулювати мету політики стало вкрай важливим після того, як була втрачена віра в *laisser faire*. До цього не було необхідності у плануванні, оскільки здавалося, що вільні ринкові дії здатні вести до найкращого розвитку [165, с. 43].

Дж. Шонессі пише: «Неправильний вибір цілей при створенні системи приводить до того, що розв'язуються не ті проблеми, які повинні розв'язуватись. Це може привести до набагато більшого збитку, ніж застосування неефективної системи для досягнення обраних цілей» [100, с. 109].

Цільова спрямованість економічної політики являє собою постановку раціональних (тобто відповідних наявним ресурсам) цілей і завдань, обумовлених необхідністю одержання максимально можливих результатів при мінімальному використанні коштів платників податків, виходячи з орієнтацій, наданих публічною владою. Чіткість вираження цілей з урахуванням пріоритетів і необхідних результатів припускає зацікавленість державних структур у збереженні стабільності, відповідності прийнятих рішень чинному законодавству, зростанню компетенції апарату адміністративних установ, а також розв'язанні інших завдань, спрямованих на підвищення ефективності управління, реалізацію принципу соціальної справедливості, раціональну витрату ресурсів.

Необхідність цільової спрямованості економічної політики підкреслюється багатьма дослідниками. Так, Д.Черніков підкреслює, що «усяка розумна державна політика зобов'язана базуватися на чіткому виявленні оптимальних

пріоритетів у постановці цілей та оцінці наслідків їхньої реалізації. А це у свою чергу немислимо без перевірки відповідності обраних цільових пріоритетів положенням макроекономічної теорії» [135, с. 127].

А.Некіпелов акцентує увагу на тому, що «проведена економічна політика повинна відповідати обраному стратегічному вектору. У протилежному випадку коректно говорити не про шлях розвитку, а лише про порожні прокламації...Економічна політика не може не залежати від завдань, що стоять перед суспільством...і може бути переконливою тільки у тому випадку, коли вона ґрунтується на цілісному сприйнятті власного об'єкта в його динаміці» [99, с. 9].

О. Глущенко, розглядаючи економічну свободу в соціально орієнтованому суспільстві, відзначає, що, «цілепокладання властиве не тільки індивідуумові або групі індивідуумів, але суспільній системі в цілому; взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин як певній системі суспільних відносин», а у «масштабах усього суспільства ціль є продуктом спільної діяльності його членів, що виступає стосовно кожного зі своїх творців як об'єктивна реальність» [24, с. 31].

Формулювання цілей економічної політики відображає усвідомлені потреби й інтереси суспільства в напрямі досягнення бажаного блага, що забезпечується за допомогою керуючих зусиль держави. Механізм формування економічної політики держави призначений для «відбору», легітимації та втілення цілей, виділення з них реалістичних, що мають пріоритетне значення в даний конкретно-історичний момент.

Диференціювання цілей державного регулювання економіки припускає їхню конкретизацію з погляду обґрунтованості, конструктивності та можливостей досягнення. Виконуючи спонукальні, стимулюючі та регулюючі функції, цілі служать ідеальним прообразом можливих шляхів і засобів їхнього досягнення. Вони втілюються у свідомій енергії та діях людей - учасників державно-управлінського процесу. Потім включається організаційний момент, і виникає регулююча дія, виконувана органами державної влади.

Таким чином, визначення сутності цілепокладання, вивчення його ролі та місця у процесі формування економічної політики держави доцільно почати з розгляду поняття «ціль».

Проблема цілі та доцільності є непростю й багатогранною. Ці питання вивчалися й Аристотелем, і стоїками, і представниками телеології (від греч. telos - ціль й logos - слово, релігійно-філософське навчання про наявність у світі цілепокладаючих початків). Різні аспекти цієї проблеми розглядалися такими великими вченими та філософами, як Г.В.Лейбниц, В.Ф.Гегель, Л.А.Фейєрбах, Ф.Енгельс. Так, Ф.Енгельс відзначав, що «який би не був хід історії, люди роблять її так: кожний переслідує свої власні, свідомо поставлені цілі, а загальний підсумок цієї безлічі діючих у різних напрямках прагнень та їхніх різноманітних впливів на зовнішній світ - це саме і є історія» [76, с. 306].

В економічній політиці проблема цілі є центральною, вона визначає та регулює дії і є основним законом, складним алгоритмом поведінки, що підкоряє всі боки керуючого впливу на хід економічних процесів.

На початку ХХ ст. німецький соціолог М. Вебер увів у науковий обіг поняття цілеспрямованості. Він уважав, що в соціально-економічній діяльності має місце раціональне співвідношення цілей і засобів і побічних наслідків. Однак М.Вебер бере під сумнів можливість науки виробляти й ставити нормативні цілі. Крім того, цілі й засоби можуть за певних умов мінятися місцями: «часом засоби перетворюються на мету, а ціль на засоби» [14, с. 646]. Тому проблема формування цілей у керуванні господарською діяльністю суспільства переводиться у площину господарської практики та реальних відносин між людьми.

Цілі у тому або іншому різновиді властиві всім соціально-економічним об'єктам і системам, від індивідуума до суспільства в цілому.

Так, В. Ойкен думав, що «тільки наявність цілі може забезпечити цілісність системи...Економічний порядок так само є цільовою структурою» [95, с. 271].

Відповідно до деяких авторів [39; 42; 47; 128; 138], сучасна наука розглядає суспільство як цілісну, складну, динамічну, самокеровану систему, розвиток якої підкорений об'єктивно діючим законам. Суспільство як найвищий тип соціальної організації існує тільки тоді, коли воно функціонує саме як складне цілісне утворення.

У загальному розумінні набір цілей кожного економічного суб'єкта й ієрархія цих цілей унікальні, але головне в тім, що вони існують, і кожен суб'єкт економіки завжди функціонує адекватно поставленим цілям.

На думку В. Авер'янова, ціль є найважливішою характеристикою управління - його призначенням. «Власне, для певних досягнень і здійснюється управління. Не можна вважати управлінням безцільні перетворення, оскільки вони є безглуздими» [39, с. 34].

Під ціллю також розуміється дія зворотних зв'язків, при яких інформація про різницю між необхідним і фактичним станом стимулює наближення системи до оптимуму.

Не можна не погодитися із В.Кноррингом у тому, що «функціонування будь-якої системи, включаючи й людську діяльність, буде ефективним, якщо у причинно-наслідковий зв'язок між елементами її структури буде включена як найважливіша ланка обґрунтована, відповідна умовам і можливостям, чітко сформульована ціль» [54, с. 136].

Ціль формується в класі понять, які відображають стан системи у процесі власної еволюції. Використовуючи доступні ресурси, дана система буде намагатися досягти поставлених цілей. Подібну систему прийнято називати цілеорієнтованою. Закономірні взаємодії в соціально-економічних системах носять об'єктивний і внутрішньо доцільний характер. Однак на відміну від природних систем ці закономірності повинні бути сформульовані в термінах цілеспрямованої поведінки - у категоріях, що відповідають усвідомленій діяльності, що особливо важливо, коли йдеться про формування економічної політики.

Таким чином, особлива властивість соціально-економічних систем проявляється, насамперед, у тім, що вони є цілеорієнтованими.

Отже, виходячи з даних позицій, необхідне послідовне здійснення цілей і завдань із підключенням нових ресурсів, тобто «дотримання ієрархії дозволу складноструктурованої проблеми» [85, с. 82].

Саме такі питання постійно виникають при формуванні економічної політики в державних політичних системах.

У рамках даної роботи необхідно чітко позначити відмінність категорій «ціль» і «функція» економічної політики.

Узагальнено метою прийнято вважати бажаний стан економічної системи, що відображає волю керуючого системою суб'єкта та який має чітко визначений строк існування. Ціль виступає образом неіснуючого, але бажаного - з погляду розглянутої проблеми - стану системи (економіки), тобто стану, що дозволяє розв'язувати проблему при наявних ресурсах. Це подання якогось найкращого стану системи. Відмітною ознакою цілі, на думку авторів, є її кількісна визначеність.

Державна політика, у тому числі економічна, знаходить відображення в головних функціях, що виражають основне призначення даної категорії, яка віддзеркалює її сутність. Таким чином, категорія «функція» ширша, ніж категорія «ціль». У рамках однієї функції можливе існування декількох, часом навіть суперечливих, цілей.

Основними функціями державної політики прийнято вважати такі.

1. Цільову, що полягає у визначенні цілей, пріоритетів та основних напрямів розвитку національної економіки.

2. Стимулюючу, завданням якої є формування регуляторів, здатних ефективно впливати на діяльність господарюючих суб'єктів, їхні інтереси та стимулювати економічні процеси в бажаному для суспільства напрямі.

3. Регламентуючу (нормативну) - держава за допомогою законів, законодавчих актів і нормативів установлює певні правила діяльності для економічних суб'єктів і визначає правове поле.

4. Коригувальну, що зводиться до коректування розподілу ресурсів в економіці з метою розвитку прогресивних процесів, усунення негативних екстерналій (зовнішніх ефектів) і забезпечення нормальних соціально-економічних умов життя суспільства.

5. Соціальну, що передбачає регулювання державою соціально-економічних відносин, перерозподіл доходів, забезпечення соціального захисту й соціальних гарантій, охорону навколишнього середовища.

6. Безпосереднє управління неринковим сектором економіки - регулювання суспільного сектора економіки, створення суспільних товарів і благ.

7. Контролюючу - державний контроль за виконанням і дотриманням законів, нормативних актів, економічних і соціальних стандартів.

У зв'язку із цим, для ідентифікації досліджуваних явищ та уніфікації понятійного апарата уявляється доцільним не ототожнювати в даній роботі поняття «ціль» й «цільова функція».

Процес цілепокладання пропонується розглядати як діяльність із виявлення та аналізу потреб керованого об'єкта з урахуванням реальних можливостей їх найбільш повного задоволення. Процес завдання цілі прийнято називати цілепокладанням. Суб'єкт, цілеспрямовано створюючи систему, закладаючи в неї бажану концепцію розвитку подій необхідної спрямованості, тим самим здійснює цілевказівку, тобто формує цільову функцію.

Цільова функція, на думку авторів, формує економічний зміст, структуру та методи формування й визначення оптимальних рівнів цілей. Процес формування цільової функції розділяється на два етапи. На першому законодавчий орган країни визначає впорядкованість, черговість цілей. На другому розробляються варіанти економічної політики, кожний з яких розрізняється конкретними значеннями цілей регулювання.

Слід зазначити, що в теорії та практиці економічної політики визначення головних цілей, узгодження цілей різних рівнів досліджено вкрай недостатньо, що приводить до чималих витрат при реалізації економічної політики.

Особливо велика плутанина існує у класифікації цілей за змістом (соціальні, економічні, політичні, моральні й т.п.), часом (довго-, середньо- та короткострокові), рівнями впливу. Ціль нерідко плутають із засобами її досягнення.

У цьому зв'язку специфіка формування й уточнення цілей, побудови ієрархії підцілей, доведення їх до відповідного рівня пріоритетності головної мети стосовно цілей «нижчого» рівня - одне з найважливіших завдань формування економічної політики, від розв'язання якого залежить ефективність її проведення в цілому.

В основі справжнього цілепокладання, на думку більшості дослідників [4; 39; 66; 69; 97; 99; 103], лежить пізнання об'єктивних закономірностей розвитку суспільства. Ці закономірності є джерелом цілей, вироблюваних людьми, і чим точніше відображено вимоги закономірностей процесів, що відбуваються в суспільстві, і тенденцій їхньої зміни, тим більш ефективна людська діяльність. Крім закономірностей, важливими цілеформуєчими факторами є потреби, інтереси й реальні можливості суспільства або кожного з утворюючих його компонентів.

Цілепокладання для економіко-соціальних систем є важливим процесом. Його значущість при управлінні національним господарством, на думку авторів, визначається тим, що змістом макроекономічного регулювання є цілепокладання й контроль виконання цільових завдань.

Цілепокладання пронизує й визначає всі стадії формування економічної політики: інформаційну, організаційну, регулюючу, координуючу, контрольну. Ця функція визначає зміст усіх інших, є об'єднуючим стрижнем і реалізується у всіх сферах державного регулювання. Цілепокладання лежить в основі головного принципу формування економічної політики - системного підходу. Дійсно, кожна соціально-економічна підсистема має власну основну мету, але кожна з них носить підлеглий характер щодо основної цілі - суспільства в цілому.

Отже, основним елементом формування економічної політики є постановка цілей, оскільки «тільки динамічне цілепокладання й цілеспрямовані дії можуть забезпечити прогрес суспільства» [39, с. 34].

Постановка мети є результатом якісного аналізу проблемної ситуації, що тісно пов'язана із зовнішніми умовами діяльності суб'єкта управління або дослідження.

Особливу увагу треба звернути на те, що в соціально-економічних системах вплив суб'єкта управління на об'єкт не тільки не є стихійним, випадковим, несвідомим, а, навпроти, прагне до максимальної чіткості, економічності, доцільності й послідовності.

Зміст регулювання в основному визначається якістю цілепокладання, що, у свою чергу, обумовлене тим, наскільки в поставлених цілях (оперативних, середньострокових, стратегічних) найбільш точно й повно виражені корінні потреби та інтереси всього суспільства, його окремих соціальних груп, що визначають мотиви поведінки людей.

У цьому зв'язку становить інтерес підхід Ю.Лисенка та Л.Сергєєвої до визначення структури цілей із позицій теорії активних систем [66]. Національна економіка є активною системою, оскільки «основними ознаками активної системи та активного елемента є здатність до цілепокладання, наявність вільної волі, прояв рефлексивності поведінки» [66, с. 37]. Однак глобальна ціль даної системи слабо формалізується, внаслідок чого поняття глобальної цілі замінюють поняттям ідеалу. Як ідеал автори пропонують використати достаток, тобто повне та всебічне задоволення в матеріальних ресурсах [66, с. 37].

Таким чином, уже саме цілепокладання виступає одним із істотних засобів, що роблять вплив на людей, їхню поведінку та життєдіяльність, і тим результативніше, чим більшою мірою поставлені цілі торкаються інтересів особистості, кожної людини, її цінностей, переконань, світогляду, корінних життєвих інтересів (економічних, соціальних, політичних, духовно-культурних).

Розрізняють два основних уявлення про цілепокладання як процес [100, с. 112].

1. Механістичне, при якому метою є досягнення певного рівня за низкою параметрів системи (ВНП на душу населення, рівень інфляції та безробіття, зовнішньоторговельне сальдо й т.д.). При даному виді цілепокладання передбачається, що всі господарюючі суб'єкти діють тільки раціональним, заздалегідь відомим способом.

2. Соціальне. Уявлення враховує множинність цілей, невпорядкованість визначення цілей економічних систем із соціальних позицій. В основі вибору мети в цьому випадку лежить низка факторів (менталітет, думки, відносини, стереотипи та ін.), які визначають процес цілепокладання.

Слід зазначити, що цілепокладання на базі соціальних подань значно ускладнює математичну формалізацію критеріїв розвитку економічної системи. Це обумовлено тим, що людина, як господарюючий суб'єкт, не має стійкої шкали цінностей, тобто можна судити лише про відносні цінності. Таким чином, можна скласти уявлення лише про стереотипи господарської поведінки, які описуються сукупністю стратегій і цілком конкретною ієрархією цілей. Справа ускладнюється також тим, що суб'єкт економіки зіставляє наявний набір цілей зі зміною власних потреб, постійно оновлюючи його, намагаючись у такий спосіб адекватно реагувати на зміни, що відбуваються, навколишнього середовища.

Так, на думку В. Новосельського, «діють учасники операцій, керуючись не тільки економічними інтересами й відповідною системою норм публічного права, але також згідно з особистим або груповим світоглядом у цілому... Тому ігнорування в ході економічних реформ стану, у якому перебуває суспільна свідомість, і стійких тенденцій, що сформувалися в ній, здатне призупинити й навіть повністю заблокувати просування шляхом перетворень, перетворити їх на щось відмінне від первісного задуму» [91, с. 57-58].

А. Шаститко відзначає, що при вивченні процедури вибору цілей і цілепокладання виникає питання про «механізм відбору доступної безлічі

цілей, що означає необхідність аналізу механізму зворотного зв'язку, опосередкуючого рух через обрану мету й відповідні засоби до нової мети. Однак тут виникає проблема ідентифікації у випадку невдачі, оскільки досить важко встановити, чи то засоби для реалізації мети виявилися недієздатним, або сама мета не відповідає даному контексту ситуації. Йдеться про проблему сумісності індивідуальних цінностей з існуючою системою суспільно значущих цінностей» [144, с. 60].

На думку В. Турчина, «дія, яку вживає система, залежить не тільки від ситуації самої по собі, але також і від мети, тобто від тієї ситуації, якої система прагне досягти. Дія системи визначається в результаті порівняння ситуації й мети й спрямована до усунення невідповідності між ситуацією й метою. Через блок порівняння ситуація визначає дію. Через зміну середовища дія впливає на ситуацію» [128, с. 56].

Б. Івченко підкреслює, що «ціль розвитку будь-якої економічної або соціальної системи полягає в тому, щоб домогтися такого сполучення механізмів функціонування нормальної ринкової економіки й сполучення особистісних інтересів окремих індивідуумів, товаровиробників і первинних господарських структур, що забезпечувало б життєздатність і належну ефективність економіки й соціальної політики цієї системи в рамках її історико-культурних традицій» [48, с. 13].

Таким чином, уявляється можливим окреслити межі цілепокладання для будь-якої досліджуваної системи, у т.ч. національного господарства:

ціль конкретної системи може дорівнювати або бути частиною мети вищестоящої системи або суспільства (якість);

ціль повинна чітко відповідати об'єктивним потребам середовища, але не перевищувати внутрішніх можливостей самої системи, у тому числі потенційних (кількість).

Цілям мають бути властиві такі характеристики.

Конкретність і вимірність. Виражаючи свої цілі в конкретних і вимірних формах, суб'єкт формування цілей створює чітку базу відліку для наступних рішень, контролю й оцінки ходу роботи.

Орієнтація в часі. Варто точно визначати не тільки те, що повинне бути зроблене, але також час, коли повинен бути досягнутий результат.

Досяжність. Щоб служити підвищенню ефективності, цілі повинні бути досяжними.

Взаємна підтримка. Дії та рішення, необхідні для досягнення однієї цілі, не повинні заважати досягненню інших.

Вказівка конкретного виконавця.

У загальному вигляді процес цілепокладання складається із трьох основних етапів: аналіз зовнішнього середовища; оцінка можливостей досліджуваної системи; вказівка цілей.

Немаловажним у цілепокладанні є обов'язковий облік можливостей досліджуваної системи, тому що у протилежному випадку цілі будуть нереальними. Саме завдяки зіставленню бажаних цілей з можливостями системи вдається визначити реалістичні цілі.

Так, М.Кондратьєв відзначав, що «ті реальні перспективи, які ми висуваємо в планах, можуть бути знайдені й повинні будуватися на основі обліку не тільки наших віддалених цілей, але й на основі аналізу ходу об'єктивної дійсності з урахуванням можливого впливу на нього з боку наших заходів. Отже, ці перспективи в принципі є не простим вираженням стихійно необхідного ходу подій, але й не простим вираженням тільки наших побажань і наших зусиль. Вони є вираженням бажаних результатів господарського будівництва в рамках можливого» [57, с. 7].

Між будь-якими цілями, у т.ч. в економічній політиці, існує ієрархічна співпідпорядкованість.

Найчастіше генеральна мета є стратегічною. Далі цілі підрозділяються на головну, підцілі другого рівня, третього і т.д. Інакше кажучи, у процесі цілеполягання відбувається розсіювання цілей, що породжує проблему їхнього

збирання навколо головних, інакше некерованість може наростати. Тому у вітчизняній і західній науці існує декілька наукових та управлінських шкіл, які розробляють технології цілепокладання, розсіювання цілей по рівнях управління й структурних підрозділів, постановки цілей - завдань і збирання їх навколо генеральної мети. До їхнього числа можна віднести фінську школу «за результатом», школу Г. Щедровицького (синтез знань: програми й методи) [148], школу консультантів з керування, яку очолює О. Пригожий [109].

Варто відзначити, що у процесі цілепокладання завжди виникає зведення безлічі виникаючих цілей до мінімуму, із мінімуму вичленовування головної (пріоритетної), далі виключаються з набору цілей ті, які виступають як засоби досягнення інших цілей, а також ті, які не впливають на вибір альтернатив. Доцільно при наявності конфліктних цілей одного рівня зіставити їх із цілями більше високого рівня й вибрати ті з перших, які переважніше з погляду других.

Цілі нерозривно зв'язані із засобами. Постановка мети, якою би малою або масштабною вона не була, означає в той самий час і вироблення засобів її досягнення. Засобів цих може бути багато, однак завдання полягає в тім, щоб із безлічі вибрати такі, які більш раціонально (оперативні, економічні) приведуть до досягнення мети. Для цього варто вибирати засоби, що узгоджуються з інтересами людей, для яких поставлено мету і які домагаються її досягнення.

Ціль і засоби міняються місцями: досягнута перша ціль стає засобом досягнення наступної.

При визначенні цілей важливо точно встановити, який саме результат передбачається одержати при її досягненні, якими засобами одержати його, строки досягнення цілей. Головне при визначенні мети - виявлення того, що й коли, а не чому і як варто досягти. На питання ж чому варто відповісти ще перед тим, як прийнято рішення про досягнення мети. На питання, як досягти, відповідь дає стратегія досягнення мети, вироблювана, як правило, після того, як ціль сформульовано.

Ціль, що ставиться перед системою, визначається, як правило, двояким способом. У першому випадку вона задається заздалегідь, без попереднього ретельного аналізу системи, визначення її можливостей. Після того, як ціль задано, оцінюються можливості системи й заходи й дії з її досягнення. Часто під задану мету заново створюються відповідна система й органи управління. У другому випадку ціль виводиться з даного стану системи й виступає як очікуваний до певного часу результат, як майбутній бажаний стан системи. У цьому випадку проводиться попередній аналіз стану системи, її реальних можливостей, на основі чого визначається мета.

В обох випадках проводиться аналіз стану системи, оцінка її можливостей, однак у першому випадку це робиться з позицій заданої мети, у другому - з позицій даного стану системи. Інакше кажучи, з погляду необхідного рівня розвитку системи – це перший випадок, з погляду досягнутого рівня системи - другий.

Після того, як ціль поставлено, можливості й ресурси системи переоцінюються з позицій цілі. Ураховуються й мобілізуються ті з них, які найбільшою мірою сприяють її досягненню.

Підхід до мети може здійснюватися з погляду її прийнятності, оптимальності й пристосованості (адаптації) до якогось запрограмованого результату.

В умовах, коли немає ані достатніх ресурсів, ані інформації, ані часу для постановки оптимальної мети, ставиться прийнятна в рамках існуючих можливостей ціль. Тут вона виражає прагнення органів управління поліпшити стан справ, усунути наявні недоліки без істотних перетворень системи та використання наднормативних додаткових ресурсів.

Складніше з оптимізаційним підходом до постановки цілі. Тут вона визначається теж на основі даного стану системи, наявних можливостей і ресурсів, однак передбачається їх найбільш ефективне використання для того, щоб поліпшити, удосконалити функціонування системи, забезпечити її розвиток, перехід у більше високий стан. При оптимізації використовується

метод моделювання, причому ціль виступає як ідеальна модель майбутнього стану системи, розрахованого з урахуванням не тільки наявних ресурсів, але й можливого введення додаткових ресурсів й особливо з урахуванням обмежень впливу керованих і некерованих змінних, що обурюють систему, впливів.

Сам по собі оптимізаційний метод при визначенні цілей ефективний і точний, оскільки він передбачає кількісні вираження. Однак у цьому ж його слабкість, оскільки далеко не всі процеси життя суспільства можна виразити кількісно. Щоб побудувати модель, від неформалізуючих цілей і завдань при побудові моделі звичайно абстрагуються, а тому змодельована ціль є неповною, обмеженою. Звідси й обмеженість оптимізаційного підходу, його застосування для постановки не стратегічних, а тактичних цілей. Особливо ефективний цей метод при розробці завдань раціональної витрати ресурсів, коли основною метою є мінімізація витрат для досягнення заданого ефекту або максимізація ефекту при даних ресурсах й обмеженнях.

І, нарешті, про адаптаційний підхід до вибору мети. У цьому випадку функціонування й розвиток системи в сьогоденні пристосовується, орієнтується на деякий майбутній стан, що міститься в меті. Ця мета, майбутній стан можуть бути чітко визначеними, якщо люди мають точне, достовірне знання про це майбутнє. Знаючи, наприклад, нині розвідані запаси корисних копалин, темпи приростання запасів і розвитку видобутку, можна з вірогідністю визначити, скільки їх буде видобуто через п'ять, десять і більше років.

Ціль може бути невизначеною, оскільки немає достовірних про неї знань. У цьому випадку розраховують варіанти цілей, а відповідно й шляхів їх реалізації.

Цілі повинні відповідати вимогам конкретності, реальності, контрольованості.

Конкретність означає, що ціль повинна містити цілком відчутні результати, яких передбачається досягти, - економічні, соціальні, науково-технічні та ін. В ідеалі вимога конкретності припускає кількісне вираження

мети, хоча далеко не всі цілі в соціальній й особливо духовній сферах суспільства можливо виразити кількісно.

Реальність мети означає її досяжність, що пов'язано із повним забезпеченням ресурсами, правильно обраною стратегією її досягнення, ефективністю управління.

Якщо дотримано вимоги конкретності й реальності, то рух до досягнення цілі контрольований. Для реалізації вимоги контролювання велике, якщо не вирішальне, значення має налагодженість системи інформації, особливо зворотної, що інформує суб'єкт управління про хід заданого процесу. Своєчасна та якісна переробка інформації, її перетворення на інформацію, які містить команди, що коригують, дозволяє вчасно усунути відхилення в русі системи до заданої мети.

Ціль, поставлена перед кожною даною системою, не автономна. Оскільки дана система пов'язана з безліччю інших, її ціль погоджується із їхніми цілями.

Цілепокладання являє собою складний процес, що включає не тільки формулювання цілей, але й їхню перевірку, коректування, узгодження, прогнозування. Завершальною ланкою цілепокладання є програмування діяльності із досягнення сформульованих цілей.

Таким чином, автори вважають, що у загальному вигляді процесу цілепокладання при формуванні економічної політики властиві такі принципи:

цілі економічних систем базуються на гіпотезах їхнього розвитку в майбутньому, але обумовлюються нинішнім станом економічної системи;

успіх формування системи цілей залежить від особистості, відповідальної за процес цілепокладання (зокрема, від її інтелектуальних можливостей), матеріальних та організаційних ресурсів, що направляються на досягнення поставленої мети, від організації системи інформації, що підтримує рішення суб'єктів економічних систем;

повна, правдива, вичерпна інформація про стан економічного об'єкта й зовнішнього середовища сприяє розробці вірної стратегії та має вирішальне значення для успішної реалізації поставлених цілей.

У свою чергу, сформовані цілі можуть виявитися неприйнятними. Тому необхідне прогнозування їхньої досяжності. Тільки після цього отримані цілі, що пройшли перевірку, коректування, узгодження на основі оцінки сформованої ситуації, можуть бути передані до блоку програмування.

Варто підкреслити, що досягнення яких-небудь цілей можливо тільки при відповідності їхнього змісту об'єктивним обставинам. Звідси, ступінь досягнення мети визначається характером такої відповідності. Це положення є провідним методичним правилом у цілепокладанні.

Вибір стратегії містить у собі відбір і збереження елементів накопичених знань та їхнє цільове використання. Адже не можна повністю відкидати ідеї соціалізму й уважати, що вони не затребувані. Чимало від ідей і принципів соціалізму взяті й практично реалізовані в багатьох країнах, наприклад, із соціальним ринковим господарством (СРГ). Отже, виникає потреба більш глибокого й критичного аналізу, вичленування того, що є функціональним для розвитку майбутнього суспільства, а що виявило свою неспроможність, потреба ранжирування суспільних елементів, селекції таких, що можуть бути адаптованими. Таким чином, систему державного управління необхідно адаптувати до інтересів усього соціального складу суспільства й у жодному разі не допускати соціального антагонізму.

1.2. Еволюція поглядів на цілепокладання в економічній політиці

Науково обґрунтована економічна політика держави, відповідно до історичного досвіду, обов'язково повинна базуватися на діалектичному процесі відбору елементів різних теорій та їхньому синтезі в ході практичної реалізації.

Як свідчить світова історія, незважаючи на поширення методів ринкового саморегулювання, зростання частки приватного сектора в економіці, держава виступає основним фактором соціально-економічної динаміки.

У різні періоди участь держави проявлялася по-різному, була в різному ступені прямою або непрямою. Однак вона стала абсолютно необхідною після

того, як стався територіальний поділ світу, утворилася стійка світова структура самостійних держав.

Слід зазначити, що є досить стабільні об'єктивні причини, що обумовлюють необхідність включення держави в економічне регулювання. У загальному вигляді вони можуть бути сформульовані в такий спосіб.

1. Неможливість успішної економіки поза визначеністю її територіального простору. Інтереси підприємців і будь-яких господарюючих суб'єктів реалізуються через кінцеве споживання, що прив'язано до соціального середовища, яке має певну територіальну організацію. Саме держава забезпечує цілісність територіального простору господарювання й захищає положення господарюючих суб'єктів на світовому ринку. Необхідність формування довгострокових інтересів населення в цілому. При цьому будь-який бізнес повинен поважати й зважати на загальнонаціональні цілі й інтереси.

2. Створення й підтримка балансу економічних інтересів у країні, щоб забезпечити стабільність суспільства і його розвиток. Якщо держава в особі певних структур влади підкоряється соціально-економічним цілям якої-небудь групи в країні й зрощується із цією верствою, то це призводить до соціальних потрясінь.

3. Для здійснення економічних взаємодій на ринку необхідне створення розвинутої інфраструктури (комунікаційної та інформаційної), що під силу тільки державі, і нерідко вимагає погодженої політики декількох країн.

4. Зростання ролі інституціонального середовища для забезпечення стабільності динамічного національного господарства. Вона містить юридичну базу, інститути права, систему інформації, консалтингу та експертизи, професійний апарат управління й контролю.

5. Наявність у суспільстві «провалів ринку», тобто зон, де ринковий механізм не спрацьовує й де потрібний такий, що доповнює природні процеси:

- порушення економічної рівноваги, кризи;
- безробіття, погіршення навколишнього середовища;
- підрив конкуренції й соціальні збурення;

неможливість на основі ринкової економіки забезпечити територіальні пропорції розміщення виробництва, інвестицій, доходу й зайнятості.

6. Необхідність пошуку більше ефективних варіантів (крім ринкових) у задоволенні потреб у суспільних благах. Суспільні блага - послуги, надавані державою в особі відповідних органів влади всім жителям країни й фінансовані за рахунок податків. Держава оплачує ці послуги з бюджету й надає їх безкоштовно рівною мірою всім жителям країни. Завдання державного регулювання в даній сфері - обмеження дії принципу відмови. Його суть полягає в тім, що товари й послуги стають недоступними споживачеві, якщо він не в змозі заплатити за них ринкову ціну. Суспільні блага мають загальні ознаки: загальнодоступність, неконфліктність користування, неподільність благ.

7. Необхідність вирівнювання зовнішніх ефектів, пов'язана з нездатністю ринкового господарства в певних ситуаціях розв'язувати завдання розвитку всієї економіки та її складових. Для цього потрібно перетворити зовнішні витрати на внутрішні, а держава повинна вжити спеціальних заходів (у вигляді обмежень, заборон, додаткових зборів), ціль яких - змусити виробника враховувати й оплачувати всі виникаючі у зв'язку з його діяльністю негосподарські витрати.

Форми й обсяг діяльності держави в економічній сфері змінюються з розвитком суспільства, зокрема з ускладненням господарських зв'язків. В економічних концепціях завжди приділялося значне місце дослідженню економічної ролі держави, її функціям в економіці.

Проблеми участі держави в господарському житті суспільства займали розуми людей з періоду зародження економічної думки. Однак перші більш-менш сформовані уявлення про роль, місце, мету й завдання державного втручання в економіку виникають лише у XVI-XVII ст., в епоху первісного нагромадження капіталу, коли зароджувалася мануфактура, розширювалися зовнішні та внутрішні ринки, відбувалася інтенсифікація грошового обігу. За

К.Марксом, «первісне нагромадження...утворить передісторію капіталу й відповідного йому способу виробництва» [77, с. 727].

Представники меркантилізму ратували за активне втручання держави в економіку. Процес первісного нагромадження капіталу, ідеологами якого вони були, не міг бути здійснений без підтримки держави. Держава в законодавчому порядку сприяла нагромадженню золота й срібла в країні, проводила політику з метою розвитку й захисту власної промисловості. Згідно з М.Блаугом, світоглядні принципи меркантилістів зводилися до таких:

- 1) золото й скарби будь-якого роду як вираження суті багатства;
- 2) регулювання зовнішньої торгівлі з метою забезпечення припливу в країну золота й срібла;
- 3) підтримка промисловості шляхом імпорту дешевої сировини;
- 4) протекціоністські тарифи на імпортовані промислові товари;
- 5) заохочення експорту, особливо готової продукції;
- 6) зростання населення для підтримки низького рівня заробітної плати [9, с. 9].

Розглядаючи меркантилізм як першу концепцію державного регулювання ринкових відносин, слід зазначити, що політика меркантилізму, яка проводилася у XVI-XVII ст. в Європі й Росії, не могла бути іншою у період становлення абсолютистських держав і створення національних господарств. Прискорений розвиток економіки був можливим тільки в національних рамках і багато в чому залежав від державної влади та її інститутів, які сприяли нагромадженню капіталу й господарському зростанню. Аргументи меркантилістів, згідно з Й. Шумпетером, «вірні або помилкові, у більшості випадків були продиктовані вимогами здорового глузду...Вони намагалися раціоналізувати сучасну їм практику...тобто виразити свої уявлення про цілі й потреби свого часу і своєї країни, а також установити деякий логічний порядок в ірраціональному накопиченні застосовуваних політичних заходів» [146, с. 45].

Фізіократи не розділяли думки меркантилістів і висунули принципи *laissez faire* (природної волі) - волі промислів і свободи торгівлі, які, на їхню думку,

повинні сприяти розвитку промисловості. Відповідно до їх навчання, держава не повинна втручатися в торгівлю, оскільки при свободі торгівлі ніхто не може купити більше, ніж продати.

Однак, виступаючи проти втручання держави у процеси виробництва й торгівлі, вони зберегли за нею такі функції:

збереження природного порядку;

створення підприємств суспільного характеру (доріг, каналів і т.д.);

допущення позичок тільки в сільському господарстві, тому що позички в індустрію або торгівлю марні;

виконання фіскальної функції стосовно класу хліборобів, що створює чистий продукт;

сприяння поширенню загальної освіти, щоб освічена суспільна думка перешкодила переродженню фізіократичного деспотизму в особистий.

Класична школа політекономії, що розвивалася в епоху промислового перевороту й яка виражає інтереси промислової буржуазії, піддала перегляду теорії своїх попередників, зокрема меркантилістів, ідеологів торговельного капіталу. Її представники в особі А.Сміта й Д.Рікардо обґрунтовували гасло «економічної свободи» і висловлювалися за обмеження втручання держави в економічне життя.

Більш ніж критичне ставлення А.Сміта до монополій в особі великих торговельних компаній і діяльності британської та голландської колоніальної влади недвозначно свідчить про те, що він розглядав ці монополістичні тенденції як загрозу принципу самореалізації ринку. Позицію А.Сміта відносно завдань держави у сфері забезпечення порядку господарювання можна було б сформулювати в такий спосіб: протидія монополіям і структурам, що неправомірно узурпують владні функції в економіці.

Слід зазначити, що формула «природної свободи» А.Сміта органічно сполучалася з вимогою до всіх учасників економічного життя «не порушувати законів справедливості». Вигідно або шкідливо для суспільства, якщо положення нижчих верств народу, що становлять переважну частину населення

будь-якого суспільства, поліпшується, ставив запитання цей економіст і так відповідав на нього: «Жодне суспільство, без сумніву, не може процвітати і бути щасливим, якщо значуща частина його членів бідна й нещасна, проста справедливість вимагає, щоб ті, хто годує, одягає й дає дах усьому народу, одержували таку частку продуктів своєї власної праці, щоб самі могли мати стерпну їжу, одяг і дах» [118, с.200]. Таким чином, перший теоретик економічного лібералізму, яким є А.Сміт, фактично сформулював необхідність солідарності - принцип, що згодом відіграв важливу роль у теорії і практиці соціального ринкового господарства в Німеччині.

Врешті-решт, у А.Сміта було присутнє й розуміння розходження між двома економічними завданнями, які необхідно розв'язувати в будь-якому суспільстві, що виробляє товари. Перше з них полягає в тому, щоб люди завдяки власній активності мали достатній прибуток і могли самі себе забезпечувати, а друге - у тім, щоб давати дохід державі, достатній для забезпечення суспільних потреб.

Таким чином, на думку А.Сміта, держава повинна виконувати три обов'язки:

захищати суспільство від насильства й вторгнень інших незалежних суспільств;

захищати в міру можливості кожного члена суспільства від несправедливості й гноблення з боку інших його членів або встановити добре відправлення правосуддя;

створювати й утримувати певні суспільні споруди й установи, створення й утримання яких не може бути в інтересах окремих осіб або невеликих груп, і витрати на які не можуть бути покриті приватними особами [118, с. 331-332].

Слід відмітити серед наукових шкіл економічної думки марксизм як напрям класичної політичної економії. Хоча в «Капіталі» немає спеціального розділу про державу, вона незримо присутня там при аналізі капіталістичної системи господарства. Ф. Енгельс писав, що «державна воля визначається в

загальному й цілому потребами, що змінюються, цивільного суспільства, пануванням того або іншого класу» [76, с. 310].

При виявленні взаємин економічних і політичних факторів у процесі історичного розвитку марксизм особливо виділив самостійну роль держави, що може як сприяти, так і перешкоджати розвитку економіки. К.Марксом було сформульовано економічну програму держави з революційного перетворення економіки в найбільш розвинених країнах, основний зміст якої виражено в тезі «експропріація експропріаторів».

Представники неокласичної школи (А.Маршалл, А.Пігу, Л.Вальрас, В.Парето та ін.), що створили теорію ринкової рівноваги й сформулювали закономірності оптимального режиму господарювання, стояли на позиціях саморегулювання ринкової системи. Однак, якщо класик політичної економії А.Сміт прийшов висновку про те, що «невидима рука» ринку забезпечує автоматизм найкращого використання ресурсів, то неокласики у своїх дослідженнях показують, як діє цей автоматичний механізм. Одним із головних висновків, що випливають із теорії неокласичної школи, є той, що в умовах зробленої конкуренції ринок зможе сам, без втручання держави, оптимально використати ресурси й результати виробництва. Однак для умов недосконалої конкуренції неокласики вважали за необхідне державне втручання в економіку. Особливо це стосується контролю за діяльністю природних монополій шляхом установлення тарифів за принципом граничних витрат, іноді й шляхом націоналізації. Так що саме неокласики розробили теоретичні основи антимонопольної політики держави, що сприяє підтримці ринкового середовища.

Однак економічні зрушення кінця XIX - початку XX ст. спричинили розвиток масового виробництва, збільшення товарних угод, загострення конкуренції і змусили звернути увагу неокласиків на виникаючі «провали ринку», з якими він самостійно впоратися не в змозі. Це приводило до посилення підтримуючих і коректувальних заходів держави. Завданням її стало створення відповідної інфраструктури, тобто забезпечення системою

інститутів, правових норм і суспільних благ внутрішньої та зовнішньої безпеки економічного розвитку, стабільності національної валюти. Така інфраструктура необхідна ринковому механізму для більш ефективної самореалізації.

Перша й друга світові війни, що породили систему гострих політичних, соціальних та економічних проблем, зажадали більш активної ролі держави у розв'язанні економічних проблем. Але головною причиною активізації держави з'явилася економічна криза 30-х рр. XX ст., що остаточно підірвала довіру до саморегулюючих можливостей ринкової економіки.

Значимість економічної теорії підтверджується тим, у якому ступені вона відображає реальну економічну ситуацію і здатна запропонувати рецепти розв'язання проблем, з якими зіштовхується економіка.

Теоретично необхідність державного регулювання економіки обґрунтував Дж.М.Кейнс, а досвід США при Ф.Рузвельті підтвердив його тезу про те, що шляхом державних витрат можна повернути хід розвитку економіки в потрібному напрямі. Економічна теорія Дж. Кейнса зробила поворот від нейтральної економічної науки до теорії, що лежить в основі формування політики держави, і створила основу державного втручання в економіку.

Кейнсіанство, що пройшло у своєму розвитку декілька етапів, одержало особливу популярність після Другої світової війни, коли масштаби державного регулювання в розвинених країнах помітно розширилися. Суть кейнсіанської концепції в цьому сенсі полягає у таких положеннях:

більші бюджетні витрати держави сприяють збільшенню споживчого попиту;

необов'язковим є дотримання збалансованого державного бюджету;

існує можливість фінансування державних витрат за рахунок емісії грошей і державних позик [52, с. 423-424, 452-456].

Таким чином, кейнсіанська теорія відкинула догмат збалансованого бюджету, легалізуючи бюджетний дефіцит для стимулювання економіки, а державний борг став невід'ємною частиною антициклічної державної політики. Однак сучасні кейнсіанці, розділяючи один з основних постулатів навчання про

необхідність втручання держави в економічні процеси, визнають небезпеку подальшого зростання державних витрат і бюджетного дефіциту, обґрунтовують важливість кредитно-грошової політики й неминучість бюджетних обмежень.

Актуальність кейнсіанської концепції державного регулювання для сьогоденної України не викликає сумнівів, що підкреслюється багатьма вченими [17; 26; 41; 126; 127].

Зрозуміло, що просте накладення кейнсіанських рецептів на українську економіку неможливо. Доцільно лише їхнє використання з урахуванням специфічних умов української економіки й окремих періодів її розвитку.

Із середини 70-х рр. ХХ ст. починаються контратаки на кейнсіанство представників ліберальної думки (М.Фрідмен, Ф.Хайєк), що завоювала розуми багатьох державних діячів. Причиною послужили хронічний дефіцит державних бюджетів і високий рівень інфляції. До цього додалася нафтова криза того періоду.

Винуватцями цих катаклізмів оголошувалися кейнсіанські рецепти державного регулювання, що обумовили безпрецедентне зростання державних витрат і утриманських настроїв серед частини населення. На цьому тлі сформувалося політичне лобі урізування соціальних витрат. В обґрунтуванні державного невтручання взяли гору позиції представників неолібералізму, монетаризму і теорії «економіки пропозиції».

Об'єднуючою ідеєю цих напрямів економічної думки є віра в саморегулюючу можливість ринкової економіки. Відроджуючи ідеї лібералів класичної школи, неоліберали економічну роль держави зводять до створення найбільш сприятливих умов функціонування ринкової економіки. Захищаючи тезу «конкуренція скрізь - де можливо, держава - де необхідно», вони порівнюють її із суддею на футбольному полі, що не грає безпосередньо, а стежить за дотриманням правил гри.

Соціальну ринкову економіку, її німецьку модель як особливий тип господарської системи характеризує набір соціально-економічних інститутів,

які направляють функціонування всіх елементів цієї системи на реалізацію цілей високого рівня та якості життя, соціальної справедливості, захищеності. Теоретично її основи ведуть походження від робіт учених фрайбурської школи – В. Ойкена, Ф. Бьома та ін., що розробили концепцію «порядків». Зазвичай цей науковий напрям називають ордолібералізмом. Х. Ламперт так формулює поняття економічного порядку: «Економічний порядок являє собою компонент цілісного життєвого порядку суспільства, нерозривно з ним зв'язаний (реалізований). Його складовими частинами є сукупність інститутів і норм, пов'язаних з економічними організаціями й типами економічної поведінки й регулюючих відносини між елементами народного господарства» [63, с. 17].

Поняття «порядок» близько розповсюджене в сучасній англосаксонській літературі поняттю «правила гри» [93; 134], якого дотримуються у функціонуванні та взаємодії економічні суб'єкти. Вивчаючи взаємозв'язки між власне економічними порядками і політичними, державними і правовими, ордолібералізм спробував створити цілісну картину економічної системи, функціонування якої відбувається в нерозривній єдності економічних і неекономічних інститутів. Такий підхід є відмінним від неокласичної традиції, що бачить предмет економічної науки у вивченні взаємодії суб'єктів, максимізуючих прибуток і корисність, у процесі виробництва й розподілу обмежених благ.

Політико-правовий аналіз економічних процесів дозволив В.Ойкену і його послідовникам розробити класифікацію «економічних порядків» від чисто ринкової до централізовано керованої моделі [90].

У прихильників ордолібералізму немає загальної думки про економічну роль держави. В.Ойкен, наприклад, пропонував усього два напрями державної економічної політики. По-перше, це формування господарського ладу. За своїм змістом ці заходи повинні зводитися до встановлення єдиних для всіх суб'єктів економічної діяльності «правил гри» і контролю за тим, щоб всі ці правила дотримували. До таких заходів, насамперед, повинні належати забезпечення максимальної волі конкуренції й боротьба з монополіями. Крім того, повинні

витримуватися певні пропорції між приватною і державною власністю, прямими і непрямими формами втручання. Установлення і підтримка господарського порядку припускає вироблення законодавчої, правової основи господарювання.

Другим напрямом державної економічної політики В.Ойкен вважав вплив на реальний процес відтворення, якщо цей процес із якихось причин відхиляється від наміченого. Сюди він відносив увесь комплекс державних заходів щодо регулювання економічного зростання.

Таким чином, зміст навчання ордолібералізму зводився його розроблювачами до того, що держава, по суті, обмежується тільки формуванням економічного ладу, тоді як сам хід господарських процесів та їхнє регулювання відбуваються спонтанно, на основі волі підприємництва і конкуренції на ринку (за аналогією з футбольною грою, де арбітр втручається й зупиняє гру тільки тоді, коли гравці починають порушувати єдині для всіх, установлені заздалегідь правила гри). У центрі цього економічного ладу перебуває вільна конкуренція, що характеризується як державний інститут, що постійно оберігається від зазіхань монополій.

Держава повинна бути інструментом економічної діяльності. У цьому полягають розбіжності між прихильниками соціальної ринкової економіки і представниками ордолібералізму, на що звертав увагу творець концепції соціальної ринкової економіки А.Мюллер-Армак, який наполягав на більш активній й особистій участі держави в господарському житті.

Монетаристи, зокрема М.Фрідмен, вважають, що в принципі існують лише два способи координації економічного життя - централізоване керівництво, сполучене із примусом, і добровільне співробітництво індивідів - метод, яким користується ринок. Тому регулюючі функції монетаристи визнають за ринком. Єдина сфера втручання держави - грошовий обіг. Контроль за грошовою масою в обігу, збереження стабільності грошей - перший пріоритет нинішньої економічної політики держави.

Прихильники теорії «економіки пропозиції» вважають, що державне регулювання, якщо воно необхідно, повинне мати довгостроковий характер та орієнтуватися на стимулювання пропозиції товарів, капіталів і факторів виробництва. Зокрема, для забезпечення стійкого економічного зростання рекомендується регулювання пропозиції кредитних ресурсів за допомогою податкової політики.

Значним внеском в арсенал наукових досліджень за соціально-економічною тематикою є роботи Г.Мюрдаля, який встановив причинно-наслідкові зв'язки між економічними процесами і соціальними явищами, особливо такими як бідність, дискримінація, недостатність освіти. Особливою популярністю в країнах, що розвиваються, користувалася його інституціональна теорія подолання відсталості за рахунок структурних перетворень в економічно слаборозвинених країнах. Відповідно до концепції Г.Мюрдаля, в основі такого реформування повинен лежати не ринковий автоматизм («невидима рука» ринку), а реалізація ефективної державної політики на основі всебічного врахування місцевих умов та особливостей. Він довів негативні наслідки більших обсягів зовнішніх запозичень для народного господарства даної країни, досліджував секторні моделі розвитку економіки, показав виникаючі при цьому протиріччя й диспропорції.

Існує низка наукових праць, відомих під загальною назвою теорій добробуту, Г.Сиджвика, А.Пігу, В.Парето й інших [9]. Основними досягненнями тут можна вважати висновки про таке: 1) розбіжність приватної та суспільної вигоди, що поставило під сумнів справедливість твердження «багатство кожного - багатство всіх» і похідних від нього; 2) незвідність доктрини «природної волі» до ефективного або справедливого розподілу; 3) явне перебільшення достоїнств приватної власності, що також погано узгоджується з поняттями справедливості й свободи; 4) необхідність підвищення ролі держави в розподільних процесах; 5) відсутність впливу природно-кліматичних факторів, включаючи корисні копалини, на добробут суспільства; 6) позитивний вплив рівномірного розподілу національного доходу

на економічне зростання; 7) процедура розробки методики виміру рівнів добробуту.

Так, на підставі проведеного аналізу сучасні уявлення про роль держави можна об'єднати у декілька головних напрямів.

Перша група теорій пов'язує зростання ролі держави з викликами суспільного середовища, наприклад, технічним прогресом, демографічними зрушеннями, змінами в економічній системі. Один із провідних представників цієї школи американський економіст М.Олсон вважає, що розвиток ідеї держави загального благоденства й спроби її практичної реалізації були необхідною відповіддю на виклики часу. Так, демографічні зрушення (зростання населення, урбанізація) зажадали посилення соціальної політики, надання державних послуг охорони здоров'я, регулювання життя в містах, охорони навколишнього середовища й т.п. Технологічні зрушення всіх типів вимагали від держави зростання інвестицій у сферу освіти й науки, організації патентної діяльності й т.п. М.Олсон довів, що нації занепадають, коли порушено структуру прийняття державних рішень і у главу кута ставляться інтереси певних груп або олігархів, а не цілі соціального й економічного розвитку [96].

Другий науковий напрям, не заперечуючи значення суспільного середовища, пояснює посилення ролі держави впливом внутрішніх політичних процесів. Учені цієї школи підкреслюють, зокрема, значення політичної культури та змін у поглядах на законність і обґрунтованість державних функцій і дій. Вони відзначають пріоритет законодавства, що неминуче приводить до посилення ролі держави як виразника й координатора інтересів різних суспільних груп. Сюди ж можна віднести політичний вплив політичних партій, профспілок, інших громадських організацій.

Третій науковий напрям пов'язує посилення ролі держави з її функцією забезпечення економічного розвитку. Так, американський історик економіки Ф.Гершенкорн відзначає, що ті країни, які пізніше встали на шлях індустріалізації або інших великомасштабних технологічних та економічних

перетворень, мають, як правило, більш великий державний сектор і більш розвинене державне регулювання економіки. У цих випадках держава виступає локомотивом перетворень, акумулюючи цілеспрямовані зусилля на технічне переозброєння галузей, наукові програми, збільшення інвестицій, структурну політику. Такий шлях пройшли післявоєнні Франція й Німеччина, Японія та СРСР. Ці приклади підтверджують тезу про недосконалість ринку: досягти швидких технологічних перетворень іноді результативніше за допомогою держави, ніж покладаючись лише на «невидиму руку» ринку.

Відповідно до інституціональної теорії, необхідність активної ролі держави, а, отже, доцільність формування цільової функції економічної політики, впливає з «принципу домішок, або неоднорідності» (impurity principle): до швидко мінливих, різноспрямованих імпульсів краще пристосовуються ті системи, у яких представлені неоднорідні елементи, що діють за різними принципами.

Даний принцип сформульований Дж. Ходжсоном виходячи з положення системного аналізу, відповідно до якого «відкрита система повинна характеризуватися відповідною багатобічністю й мінливістю для того, щоб вона могла пристосуватися до всіх потенційних змін навколишнього середовища» [134, с. 258]. Ґрунтуючись на «принципі домішок», Я.Тинберген сформулював основне правило економічної політики, відповідно до якого уряд повинний мати у своєму розпорядженні хоча б стільки різних засобів (інструментів) економічної політики, скільки в неї цілей.

На думку представників інституціональної теорії, держава повинна активно впливати на інституціональне середовище в економіці, «тому що спонтанна селекція інститутів, як переконливо показує еволюційна теорія, далеко не завжди відбирає кращі, оптимальні варіанти. Навпроти, вона може зміцнити такі інститути, які суперечать інтересам суспільства» [89, с. 57].

Особливий інтерес із погляду концепції формування державної економічної політики становлять ідеї інституційно-соціологічної школи, які об'єднано у четверту групу теорій.

У перші післявоєнні десятиліття в країнах Західної Європи (особливо у Франції) одержали широке поширення ідеї, досить схожі з американським інституціоналізмом 30-х рр. ХХ ст., які розвивалися соціологічною школою «настику» економічної теорії й соціології. Французький варіант інституаційно-соціологічної течії заслуговує на особливу увагу ще й тому, що висунуті в його рамках рекомендації соціального контролю були використані на практиці - у розвитку системи «індикативного» народногосподарського планування, що у Франції має багату історію.

Звертання західних економістів до соціологічних аспектів економічної діяльності не було випадковим (особливо в європейських країнах), оскільки там традиційно сильними були профспілковий і робітничий рух, значно більшим (ніж у США або Японії) був державний сектор господарства, а, виходить, більш масштабним було втручання держави в економіку, що змушена була здійснювати енергійні заходи з боротьби з безробіттям і вводити соціальне забезпечення. Тому для європейських економістів обмеження аналізу сферою «чистої економіки» стає явно недостатнім, і вони у предмет досліджень включають соціальні відносини.

Визнаним лідером інституаційно-соціологічного напрямку вважається французький економіст Ф.Перру, який у книзі «Економіка ХХ століття» викладає розроблену ним теорію сучасного капіталізму, що переборює обмеженість абстрактного мікроаналізу традиційної західної «економікс». Загальна економічна теорія Ф.Перру складається із трьох основних частин. Це теорії:

- 1) «домінуючої» економіки;
- 2) «гармонізованого» зростання, що повинна, на думку автора, указати шляхи й методи вдосконалення капіталістичного господарства за допомогою державного регулювання;
- 3) «загальної економіки», де малюється суспільство майбутнього, у якому виробництво здійснюється для кожної людини, відсутні нестаток і насильство.

Базуючись на концепції «домінуючої економіки» і понятті неоднорідності економічного зростання, Ф.Перру виводить принцип індикативного планування економіки. Він робить такі висновки щодо практики планування й забезпечення зростання в умовах капіталізму:

збалансоване зростання практично нездійснено, тому політика зростання - це завжди політика нерівномірного зростання (незалежно від того, чи досягається вона свідомо або відбувається стихійно);

політика зростання, здійснювана як структурна, повинна бути спрямована не на пристосування до існуючих структур, а на активне перетворення структур у бажаному напрямку;

оскільки зростання можливе тільки як нерівномірне, то й структурна політика повинна бути виборчою (селективною), а не глобальною (як у кейнсіанців).

Уся логіка розвитку «домінуючої економіки» спонукує державу стати «центром з прийняття рішень», що не позбавляє підприємства самостійності повністю, але обмежує її. Завданням держави стає не тільки проведення політики антициклічного регулювання, але й складання для всього народного господарства довгострокових програм розвитку, де реалізовувалися б усі національні інтереси в потрібних масштабах і потрібних темпах. Ф.Перру називає це політикою «гармонізованого зростання».

Така політика, вважає автор, повинна відповідати трьом основним принципам. По-перше, це максимізація реального валового продукту (основи зростання добробуту суспільства та джерела економічного зростання) і мінімізація його коливань (згладжування циклічності розвитку, стійке зростання). По-друге, це зменшення диспропорцій між окремими сферами господарства (тобто гармонізація структури економіки, що повинна сприяти найбільшому задоволенню особистих і суспільних потреб, а не породжувати дефіцит). По-третє, це врахування того, що темпи економічного зростання повинні відповідати наявній робочій силі, виробничим потужностям,

можливостям і бажанню інвестувати, наявним кредитним ресурсам і т.п., інакше кажучи, відповідати «планам живих людей і соціальних груп».

Ф.Перру досить тверезо оцінює можливості впливу держави на рішення великих корпорацій (у випадку будь-якого варіанта планування такий вплив обов'язковий), однак вважає, що планування необхідно і що можна знайти компроміс між інтересами різних соціальних груп у суспільстві. На думку Ф.Перру, досягненню громадської згоди може сприяти концепція «гармонізованого зростання». Саме вона повинна стати основою загальнонаціональної системи індикативного (рекомендаційного) планування. Таким чином, у теорії Ф.Перру знайшли відбиття концепції американського інституціоналізму 30-х рр. ХХ ст. - про соціальний компроміс (Д.Коммонс) і національне планування (У.Мітчелл), які у свій час з певних причин виявилися неприйнятними [33].

Багато в чому завдяки Ф.Перру, інституціонально-соціологічна течія у 50-60-х рр. ХХ ст. у Франції стала провідною в економічній думці, а його теорія - основою практики індикативного планування не тільки у Франції, але й у деяких інших країнах. У 1946 р. був виданий декрет про створення у Франції генерального комісаріату планування, а у 1947 р. був прийнятий перший план («Монне») на 1947-1950 рр. (продовжений до 1953 р.). У 1953 р. почав здійснюватися другий план («Гирша») - 1953-1957 р.; потім третій (1957-1961рр.), четвертий - 1962-1965 рр.), п'ятий (1966-1970 рр.), шостий (1971-1975 рр.) і сьомий (1976-1980 рр.) [119, с. 206].

У 60-80-і рр. ХХ ст. з'являються теорії індустріального суспільства. Найбільш розроблений варіант такої теорії належить американському економістові Дж.К.Гелбрейту. У роботах «Нове індустріальне суспільство», «Економічні теорії й цілі суспільства» він виділяє такі характерні риси індустріального суспільства, як функціонування «індустріальної системи», провідний інститут - корпорація, активна роль держави, використання планування, злиття великих корпорацій з державою [34; 35].

Дж.Гелбрейт вводить поняття «індустріальна система», яку вважає головним елементом західного суспільства й під якою розуміє ту частину економіки, що характеризується наявністю великих корпорацій, де корпорація - велике підприємство, що посідає сильні, близькі до пануючої позиції в тій або іншій господарській галузі. На його думку, вплив, здійснюваний великими корпораціями на всі боки економічного життя суспільства, стає настільки всеосяжним, що є фактично рівнозначним безроздільному пануванню над ним.

Характерною рисою «нового індустріального суспільства» виступає також істотне посилення економічної активності держави. Вона регулює сукупний доход, ціни, заробітну плату, прагнучи забезпечити реалізацію всієї виробленої в країні продукції, впливає на обсяг зайнятості. Держава використовується для того, щоб забезпечити рівновагу між заощадженнями та їхнім використанням, рівновагу, яку індустріальна система не в змозі сама забезпечити.

Пізніше Дж.Гелбрейт включає в індустріальне суспільство не тільки індустріальну систему, що у новій роботі він іменує плановою, але й ринкову систему. Розглядаючи протиріччя, що виникають між цими двома секторами індустріального суспільства, він пояснює багато проявів кризових процесів сучасної західної економіки.

Нестабільність планової економіки Дж.Гелбрейт зв'язує з відсутністю в ній автоматичного механізму регулювання і вважає, що основною реальною силою, яка забезпечує стабілізацію економіки, повинна стати держава. Саме державне регулювання здатне розв'язати протиріччя між плануючою та ринковою системами, удосконалюючи кожну з них, і обмежити роль техноструктури.

Серед напрямів діяльності суспільства (держави) Дж.Гелбрейт виділяє сім основних.

1. Заходи для забезпечення рівності влади в економічній системі. Неможливе застосування яких-небудь засобів, які б не збільшували владу ринкової системи або не зменшували владу плануючої, або не робили того й іншого. Забезпечення рівних результатів діяльності й рівних доходів вимагає забезпечення рівної влади.

2. Заходи, безпосередньо спрямовані на вирівнювання можливостей у рамках економічної системи. Предметом особливої турботи є такі функції, як забезпечення житлом, наземним транспортом, послугами у сфері охорони здоров'я, мистецтва й культури, які погано піддаються організації з боку плануючої системи і які недостатньо вміло виявляються ринковою системою. Це визначає основну сферу соціальних дій або соціалізму.

3. Заходи, безпосередньо спрямовані на забезпечення рівності в доходах між ринковою і плануючою системами, як і плануючої системи для пом'якшення й успішного подолання властивої їй тенденції до нерівності.

4. Заходи для координації інтересів плануючої системи в тій частині, у якій вони впливають на навколишнє середовище, з інтересами суспільства. Ці заходи включають регулювання й заборону таких наслідків виробництва та споживання, як забруднення повітря й води, завдання збитків ландшафту, які служать інтересам плануючої системи, але суперечать інтересам суспільства.

5. Заходи для контролю над державними витратами з метою забезпечення гарантії їхнього використання в інтересах суспільства, які відрізняються від інтересів плануючої системи.

6. Заходи щодо усунення систематичних дефляційних та інфляційних тенденцій у плануючій системі. На відміну від минулого вони не повинні стати джерелом додаткового впливу плануючої системи. Необхідно домогтися відповідності цих заходів завданням досягнення рівності в розподілі доходу між двома системами.

7. Заходи щодо забезпечення міжгалузевої координації, що не здатна здійснити плануюча система [33].

Деякі західні теоретики обґрунтовують розширення функцій держави її внутрішньою природою й внутрішньою динамікою розвитку. Як і будь-яка організація, держава в особі своїх інститутів схильна до самовідтворення і контролю й не схильна до самообмеження. Прихильники теорії суспільного вибору трактують державу як свого роду монополію, поведінка якої багато в чому подібна поведінці будь-якої іншої монополії на ринку [11; 96; 151; 153].

Незважаючи на всі розходження, ці теорії, так чи інакше виходять із презумпції розширення державних функцій і ролі держави в економіці та суспільстві в принципі, з універсальності характеру цього процесу в різних країнах.

Уявляється, що більш коректно говорити про роль і межі впливу держави на економіку й суспільство не взагалі, а виходячи з конкретної соціально-економічної і політичної ситуації в країні, минулих традицій і уявлень, домінуючих політичних настроїв, а також цільових орієнтирів, що стоять перед країною.

Що стосується ролі держави в сучасній економіці, то традиційно вважалося, що, втручаючись в економіку, вона (держава), крім коректування провалів ринку підтримує норми етики та справедливості. Втручання держави в ринкові процеси у зв'язку з вимогами етики й справедливості означає, що через систему податків і встановлення прожиткового мінімуму держава підтримує існування тих членів суспільства, які в силу різного роду причин (вік, низький рівень здібностей, стан здоров'я й т.п.) не можуть брати участь у конкурентних процесах. Крім цього повинні братися до уваги випадки індивідуальної недооцінки або переоцінки суспільно значущого споживання низки товарів і послуг.

У рамках традиційної парадигми економіки добробуту досліджуються і можливі випадки так званих провалів держави, або неринкових провалів, на відміну від провалів ринку, коли втручання держави не веде до максимізації суспільного добробуту відповідно до принципу Парето. Під цим мається на увазі завищення обсягів виробництва суспільних благ і пов'язана з ним розтрата ресурсів, неадекватна оцінка довгострокових наслідків державного втручання, утворення державою через перерозподільчі процеси нових форм нерівності й дискримінації, розбухання витрат на утримання бюрократичного апарата понад оптимальний рівень. У цих випадках може порушуватися принцип оптимальності Парето.

Трактування політики як процесу обміну лягло в основу робіт американського економіста Дж.Бьюкенена [11; 12; 153]. Формулюючи основні положення теорії політичного ринку, Дж. Бьюкенен підкреслює, що політичні рішення, як і ринкові, - це вибір альтернативних варіантів розвитку. Політичний і господарський ринки мають істотну подібність - використовується реклама, просуваються свої товари й т.п. Політичний діяч повинен бути одночасно політичним підприємцем, якщо хоче переобратися на наступний строк. Він повинен знайти джерела фінансування, порівняти свої витрати й вигоди. У політиці, як і на ринку, відбувається свого роду природний відбір, і ті, хто не хочуть або не здатні адаптуватися до кон'юнктури, витісняються конкурентами. Ціна, що платить політик, - втрата або виграш у голосах виборців.

Послідовники теорії суспільного вибору наочно показали, що не можна цілком покладатися на результати голосування, оскільки вони в чималому ступені залежать від конкретного регламенту прийняття рішень. Сама демократична процедура голосування в законодавчих органах також не перешкоджає прийняттю економічно неефективних рішень.

Подальший розвиток ця проблема одержала в роботах К.Ерроу [151]. Парадокс голосування - протиріччя, що виникає внаслідок того, що голосування на основі принципу більшості не забезпечує виявлення дійсних переваг суспільства щодо економічних благ.

Насправді, є помилковою є процедура голосування. Більше того, досить часто ця процедура не дозволяє зробити погоджений висновок.

Парадокс голосування не тільки дає можливість пояснити, чому нерідко приймаються рішення, що не відповідають інтересам більшості, але й наочно показує, чому результат голосування піддаються маніпулюванню.

У той самий час при представницькій демократії можливе прийняття рішень в інтересах вузької групи осіб, а не більшості населення.

Способи впливу на представників влади з метою прийняття вигідного для обмеженої групи виборців політичного рішення називають лобізмом.

Групи із взаємними й значними інтересами можуть із лишком компенсувати свої витрати, якщо законопроект, що вони відстоюють, буде прийнятий. Справа в тому, що вигоди від прийняття закону будуть реалізовані усередині групи, а витрати розподіляться на все суспільство в цілому. Концентрований інтерес деяких перемагає розпилення інтересів більшості. Тому відносний вплив груп з особливими інтересами набагато більше їхньої частки голосів.

Вплив концентрованих інтересів пояснює масу парадоксів економічної політики держави. Лобізм дозволяє знаходити джерела фінансування передвиборчої кампанії й політичної діяльності. У ще більшому ступені зацікавлені в лобізмі професійні бюрократи, від діяльності яких залежить не тільки прийняття, але й перетворення в життя політичних рішень. Тому вибірні органи й виконавча влада повинні дотримуватися певних принципів, сфера їхньої діяльності повинна бути чітко обмеженою.

До даних висновків приводить також аналіз системи логролінгу - практики взаємної підтримки депутатів шляхом «торгівлі голосами».

Прихильники теорії суспільного вибору (наприклад, Дж.Бьюкенен і Г.Таллок) не вважають усяку «торгівлю голосами» негативним явищем. Іноді за допомогою логролінгу вдається домогтися більш ефективного розподілу ресурсів. Однак не виключений і прямо протилежний ефект [153].

Найважливішим напрямом теорії суспільного вибору є економіка бюрократії. Законодавчі органи створюють виконавчі, а вони у свою чергу - великий апарат для виконання різноманітних функцій держави, які зачіпають інтереси виборців. Таким чином, виборці, що проголосували за депутатів, виявляються у безпосередньому підпорядкуванні бюрократів.

Економіка бюрократії, відповідно до теорії суспільного вибору, - це система організацій, що задовольняють як мінімум двом критеріям: по-перше, вона не провадить економічних благ, що мають ціннісну оцінку, і, по-друге, витягає частину своїх доходів із джерел, не пов'язаних із продажем результатів своєї діяльності. Уже у силу свого положення бюрократія не зв'язана

безпосередньо з інтересами виборців, вона обслуговує, насамперед, інтереси різних ешелонів законодавчої та виконавчої галузей влади. Чиновники не тільки реалізують уже прийняті закони, але й беруть активну участь у їхній підготовці. Тому вони нерідко прямо пов'язані із групами, що відстоюють особисті інтереси в парламенті. Через бюрократію групи з особистими інтересами «обробляють» політиків, представляють інформацію у вигідному для них світлі [96, с. 115].

Шляхом реалізації власних цілей і наявності спеціальних груп, вважають дослідники-економісти [36; 93; 92; 94; 157; 160], чиновники (бюрократи) прагнуть до прийняття таких рішень, які відкрили б для них доступ до самостійного використання обмежених ресурсів.

Із зростанням бюрократії розвиваються й негативні боки управління на мікрорівні. Зміцнення бюрократії збільшує неефективність роботи організації. У приватній фірмі простим критерієм ефективності є зростання прибутку. У державному апараті такий чіткий критерій відсутній. Звичайною реакцією на провали прийнятих раніше програм є збільшення асигнувань і зростання штатів співробітників. Усе це сприяє розбуханню державного апарату - людей, зайнятих пошуком політичної ренти.

Пошук політичної ренти - це прагнення одержати економічну ренту за допомогою політичного процесу. Аналіз даного явища ініційований піонерською роботою Е.Крюгера в 1974р. [157]. Урядові чиновники прагнуть одержати матеріальну вигоду за рахунок як суспільства в цілому, так і окремих осіб, що домагається прийняття певних рішень.

Ієрархічна структура державного апарату будується за тими ж принципами, що й структура великих корпорацій. Однак державні установи часто не можуть скористатися перевагою організаційної структури приватних фірм. Причинами служать слабкий контроль за їхнім функціонуванням, недостатня конкуренція, більша самостійність бюрократії. Тому представники теорії суспільного вибору послідовно виступають за всіляке обмеження економічних функцій держави. Навіть виробництво суспільних благ не привід,

з їхнього погляду, для державного втручання в економіку, оскільки різні платники податків покористуються з державних програм. На їхню думку, демократичним є опосередковане перетворення ринком суспільних товарів і послуг на економічні блага.

Логічним завершенням теорії суспільного вибору є постановка питання про «провали» держави (уряду).

Таким чином, у результаті проведеного аналізу різноманіття поглядів на проблему державного втручання й формування економічної політики можна звести у дві альтернативні групи.

Традиційна точка зору на роль держави в економіці в рамках «конвенціоналістської» концепції економіки добробуту виходила із припущення, по-перше, що держапарат діє в легітимних рамках і переслідує інтереси суспільства, а не свої власні, по-друге, що можна створити оптимальний механізм детермінування (визначення) максимуму суспільного добробуту як основної мети економічної політики й, по-третє, неявно малося на увазі, що уряд має справжню незалежність та ефективні важелі впливу на індивідуальні інтереси й дії, що йдуть врозріз із суспільними. Таким чином, традиційна теорія заперечувала можливість того, що частина суспільства може використати державу для реалізації своїх приватних інтересів за рахунок суспільних.

Альтернативний підхід, навпроти, пояснює втручання держави в економіку не провалами ринка, а так званою «політичною грою», тобто спробами організованих суспільних груп використати владу держави для максимізації доходів членів групи та їхніх часток у національному доході. При цьому в політично впливовій групі може з'явитися інтерес до зменшення ролі природних ринкових механізмів і посилення втручання держави в економіку.

1.3. Концепція побудови цільової функції економічної політики

Побудова цільової функції економічної політики держави припускає визначення стратегічних орієнтирів соціально-економічного розвитку й вибір конкретних тактичних цілей, адекватних існуючому стану національного господарства.

Будучи нормативною за своїм характером, державна політика покликана опиратися на висновки позитивної макроекономічної теорії; інакше держава просто не має шансів на успіх.

У цьому контексті уявляється важливим дати перелік цілей функціонування макроекономічної системи національної економіки. У нього можна включити найважливіші.

1. Збільшення вільного часу як основи гармонічного розвитку особистості.
2. Економічне зростання, що дозволяє забезпечити або виробництво більшої кількості продуктів, або їхню кращу якість, відповідно - більш високий життєвий рівень населення.
3. Стабільність рівня цін національної валюти.
4. Повна зайнятість, що дає всім індивідам можливість реалізувати свої потенційні здібності й одержувати доходи залежно від кількості і якості витраченої праці.
5. Справедливий розподіл доходів, за допомогою якого можна уникнути як не виправданої диференціації в рівнях життя різних груп населення, так і зрівняльності в оплаті праці.
6. Соціальна захищеність, що гарантує гідне існування безробітних, непрацездатних, старих і дітей.
7. Економічна воля, тотожна створенню для підприємців, працівників і споживачів умов раціонального вибору.
8. Оптимальний платіжний баланс, що полегшує досягнення рівноваги в міжнародних товарних і грошових потоках, стабілізацію курсу національної валюти.

9. Рівновага у взаємодії із природним середовищем, що здійснюється заради підтримки належної якості життя нинішнього й майбутнього поколінь.

Усі ці цілі відомі, загально визнані й у тій або іншій своїй комбінації лежать в основі будь-якої раціональної політики держави

Очевидно, що окремі економічні цілі суспільства, на досягнення яких повинна бути спрямована поточна й перспективна державна економічна політика, взаємозалежні або взаємообумовлені, але вони найчастіше суперечать один одному й повинні розв'язуватися в комплексі. Складність проблеми полягає в тому, що в кожному разі весь комплекс намічених цілей повинен реалізовуватися одночасно. Конфліктність цілей економічної політики може бути розв'язана шляхом компромісу, коли пріоритет віддається тієї мети, досягнення якої перебуває під загрозою й невиконання якої загрожує найбільшою небезпекою для економіки. Тому структуризація цілей економічної політики дозволяє виявити, наскільки сильно окремо взяті цілі залежать одна від одної й невиконання яких з них являє загрозу для національної економіки.

Розробка концепції економічної політики припускає формулювання основної мети, що розгортається в систему конкретних цільових завдань, що становлять зміст цільової функції.

Однак гармонійність цілей тяжкодосяжна з таких причин: ще у процесі їхньої постановки можуть виникнути різні уявлення про цілі у різних суб'єктів; реалізація економічної політики показує, що досягнення однієї мети здатне загальмувати розв'язання іншого завдання; найважливішою проблемою є оптимальна комбінація взаємозалежних і суперечливих цілей.

Варто розглянути більш детально дані причини.

Як правило, у розвитку національної економіки суперечливими цілями є такі:

1) Повна зайнятість і забезпечення стабільності цін.

Чим вище ступінь зайнятості, тим вище рівень оплати праці сукупної робочої сили, виходить, неминуче зростає сукупний попит. Усе це приводить до зростання цін та витрат у зв'язку із збільшенням браку, зниженням

продуктивності праці знову притягнутих працівників. Зростання цін веде до збільшення пропозиції, однак зростання зарплати може перевищувати прирост продуктивності праці в результаті тиску на союзи роботодавців з боку профспілок. Союзи підприємців змушені жертвувати частиною прибутку на користь збільшення його маси.

Таким чином, націлюючи економічну політику на зростання зайнятості, слід розуміти, що це може привести до посилення інфляційних тенденцій.

Як показує досвід розвинених країн, при реалізації суперечливих цілей доцільно використати м'яке хвилеподібне маневрування, що дозволяє оперативно реагувати на різноманітні різнонаправлені фактори, відшукувати оптимальний шлях до рівноваги в національній економіці.

2) Економічне зростання і збереження навколишнього середовища.

Цілі економічного зростання і збереження навколишнього середовища перебувають в очевидному протиріччі. Тому в 1960-х рр. не випадково народилася теорія «нульового зростання» (zero-growth theory), що обґрунтовує відмову від розширеного відтворення з метою збереження навколишнього середовища й установа рівноваги між суспільством і природою [79]. Підтримка навіть невисокого, але стабільного економічного зростання неминуче приводить до вичерпання ресурсів природи.

Іншою причиною складності включення екологічної складової в цільову функцію економічної політики виступає ціле зв'язування обставин.

Справа в тому, що, по-перше, погрози й негативні наслідки впливу техногенних факторів мають властивість наростати швидше, ніж результати дій з їхнього контролю (наявність лагового ефекту).

По-друге, за сучасних умов втрачає зміст ідея Ф. Хайєка про те, що «розширений порядок людської взаємодії автоматично, без якого-небудь спеціального втручання людської волі, розв'язує всі протиріччя» [132, с. 215], оскільки будь-який «спонтанний порядок» з його стихійною адаптацією суспільств до мінливих умов життя неминуче приведе до великих соціальних потрясінь.

По-третє, ринок як механізм саморегулювання виробництва й розподілу виявляється малоефективним в умовах обмеженості ресурсів і нездатним реагувати на сигнали, пов'язані з довгостроковими цілями й планами.

По-четверте, домінування приватних інтересів зводить нанівець спроби усунення ризиків. Так, на думку В. Дементьєва, результатом діяльності парламенту (й інших органів, відповідальних за вироблення й проведення економічної політики) можуть бути не тільки колективні, але й виняткові блага, тобто які представляють інтерес, вигоду тільки для окремих груп [37, с. 274].

По-п'яте, представницька демократія, що характеризується короткостроковою періодичністю зміни влади, коли політичні діячі та партії не просто схильні, але й змушені орієнтуватися на оперативні проблеми, відсувати на задній план довгострокові цілі в умовах неефективності і громіздкості системи прийняття рішень, усе більше пасує перед глобальними проблемами. Суспільство в особі більшості громадян виявляється неготовим до того, щоб ухвалити необхідні й назрілі, але «непопулярні рішення».

По-шосте, економічні, політичні, соціальні й культурні фактори глобалізації мають певну системну властивість синхронізації і мультиплікації своєї дії, як у просторі, так і в часі, і залежно від додавання сил може бути досягнуто «синергетичний креативний або руйнівний ефект» [51; с. 116].

Що стосується несуперечливих цілей економічної політики держави, то до них відносять ті, реалізація яких не викликає особливих проблем, а саме:

- 1) збереження стабільності цін та охорона навколишнього середовища;
- 2) справедливість розподілу доходів і зовнішньоекономічна рівновага.

Виділяють також взаємообумовлені цілі, що припускають одночасне розв'язання завдань. Прикладом можуть служити паралельне збільшення зайнятості і темпів економічного зростання.

У рамках державної доктрини, сформульованої на основі інституціонального підходу, можна виділити три рівні цілей за пріоритетами.

Перший рівень цілей пов'язаний із проблемами національної безпеки. На основі інституціональної концепції для кожної галузі національної економіки

варто визначити мінімально необхідний рівень виробництва, і його підтримка повинна стати державним завданням.

Другий рівень - завдання соціально-екологічної спрямованості, що визначають якість життя населення країни. Пріоритетними повинні бути галузі і проекти, що сприяють підвищенню рівня соціально-екологічного забезпечення населення, включаючи проблеми охорони здоров'я, освіти, зайнятості, екології й т.д.

Третій рівень становлять властиво цілі локальної економічної ефективності на рівні окремих підприємств та їхніх об'єднань. Досягнення цих цілей украй важливе для економічного зростання й багато в чому забезпечує реалізацію цілей верхнього рівня, не вимагає безпосереднього втручання держави. Тут вона повинна піклуватися тільки про створення і коректування норм і правил ринкових інститутів, а також інфраструктури ринку. Уявляється досить важливим, щоб при виробленні і реалізації цільових настанов економічної політики держави враховувався вплив усіх заходів регулювання, спрямованих на досягнення державних цілей так, щоб розв'язувалося завдання багатокритеріальної оптимізації.

Таким чином, при розробці конкретної стратегії макроекономічного розвитку варто прагнути до певної рівноваги відносно цільових установок. Складні і суперечливі взаємини цілей економічної політики, їхнє взаємне переплетення і виникнення наслідків змушують розробляти цілі та досягати їх в ув'язуванні один з одним. Тому в сучасних державних і партійних програмах вони формуються у вигляді багатокутників цілей.

1. «Магічний чотирикутник»: помірне і стабільне економічне зростання; високий рівень зайнятості; стабільність цін; зовнішньоекономічна рівновага.

2. «Магічний п'ятикутник» - до чотирьох згаданих цілей додається справедливий розподіл доходів.

3. «Магічний шестикутник» - до «магічного п'ятикутника» додається охорона навколишнього середовища (таблиця 1.1).

Взаємини між цілями в «магічному шестикутнику»

Ціль	Помірне і стабільне економічне зростання	Високий рівень зайнятості	Стабільність цін	Зовнішньо-економічна рівновага	Справедливий розподіл доходів	Охорона навколишнього середовища
Помірне і стабільне економічне зростання		+++	+	+	+	-
Високий рівень зайнятості	++		-	+	-	+
Стабільність цін		-		-	+	+
Зовнішньо-економічна рівновага	+	+	-		+	+
Справедливий розподіл доходів	+	-	+	+		+
Охорона навколишнього середовища	-	+	+	+	+	

++ взаємообумовлені цілі

+ несуперечливі цілі

- суперечливі цілі

Процес постановки цілі на рівні національного господарства (завдання підвищення якості життя) представлено на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Причинно-наслідковий зв'язок «ціль - цільова функція – цілевказівка»

Здійснюючи цілепокладання, варто мати на увазі загальну властивість соціально-економічних систем, на яке звернув увагу А. Маршалл: соціально-економічні системи інерційні, зміни в них ідуть не занадто швидко [78, с. 174]. На думку І. Рудакової, «інерція соціально-економічних систем порозумівається інерцією людей...Інституціональні фактори - формальні й неформальні правила гри - роблять значний або навіть вирішальний вплив на темпи змін у соціальних системах» [113, с. 40].

При дослідженні цільової функції особливий інтерес становить концепція інституційно-еволюційної теорії, відповідно до якої зміни в соціально-економічних системах залежать від траєкторії попереднього розвитку (path dependence). За Вебленом, «економічна доля індивіда - це кумулятивний процес адаптації засобів до цілей, які самі кумулятивно міняються в міру розвитку процесу. І сам індивід, і середовище його існування в кожен момент виступають продуктом такого процесу» [167, с. 72-73].

О. Нестеренко підкреслює, що «у цьому випадку суспільство й економіка відтворюють соціокультурні інститути минулого, поступово вносячи у них зміни. Із усього комплексу інститутів, що утворюють систему, змінам піддаються

швидше за все ті, які належать до зовнішньої, поверхневої верстви, тоді як глибинні, сутнісні інститути проявляють найбільшу стабільність» [89, с. 53].

У результаті, як правило, цілі встановлюються з великою оглядкою на весь комплекс навколишніх умов і минулий досвід. Тобто розвиток економіки, як відзначає Й. Шумпетер, відбувається відповідно до «принципу безперервності Визера» [147, с. 63], згідно з яким картина міняється не довільно, але кожен наступний момент погоджений із попереднім станом.

Селекція, з погляду еволюційної економіки, є «критерієм виживання найбільш пристосованого, тобто збереження й поширення тих інститутів, які мають набір «соціально доцільних» ознак. Такі інститути допомагають «виживанню» групи людей або всього суспільства. За Ф. Хайеком, що дотримується даної точки зору, селекція правил, а саме вони є своєрідною «одиницею відбору», відбувається спонтанно за критерієм життєздатності порядку, створюваного цими правилами. «Виживають» ті з них, які в остаточному підсумку ведуть до зростання багатства, волі й благополуччя суспільства» [89, с. 51].

При виробленні цільової функції варто враховувати ще один досить важливий постулат еволюційної теорії - наявність хреодного ефекту [89, с. 51], що означає, що в силу випадкових причин те або інше явище може почати розвиток не за оптимальним шляхом, причому чим далі триває такий розвиток, тим складніше згорнути з обраної траєкторії. У цьому випадку дія селекційного відбору або припиняється, або його результати стають помітні в історично віддаленій перспективі, що зводить нанівець саму ідею побудови цільової функції.

Тип, напрям і темпи розвитку національної економіки залежать від її минулого, у тому числі структури й механізму її функціонування, досягнутого рівня розвитку, характеру середовища й типу зв'язків з ним, потенціалу національної економіки.

Проведення цілеспрямованої економічної політики припускає такі кроки з формування цільової функції:

вибір об'єкта регулювання;
детальна характеристика об'єкта економічної політики з виявленням вузьких місць;
визначення напрямів змін;
обґрунтування необхідності (або навпаки) втручання держави для зміни параметрів регульованого об'єкта;
виявлення того, чи має держава необхідні ресурси для реалізації мети;
одержання відповіді на питання, яким чином повинні використатися ресурси досягнення поставлених цілей;
визначення суб'єкта, що здійснює зміни.

Така, на думку авторів, загальну послідовність постановки цілей економічної політики можна зобразити у вигляді алгоритму, наведеного на рис.

1.2

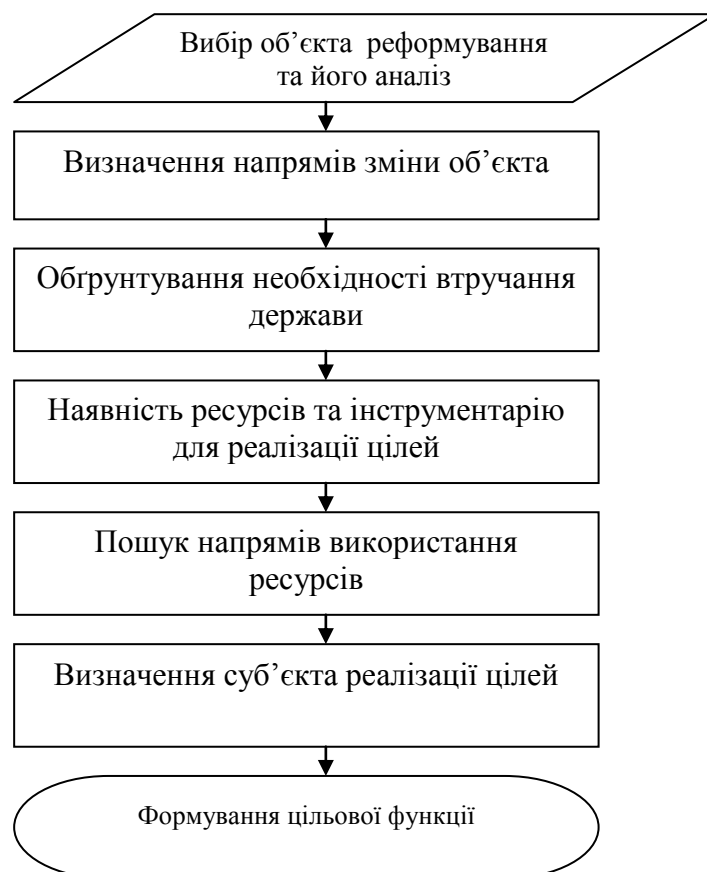

Рис. 1.2. Алгоритм побудови цільової функції

Немаловажним моментом при формуванні цільової функції економічної політики є врахування дії закону ненавмисних наслідків (law of unintended consequences), що відображає властивість дій уряду привносить несподівані негативні ефекти на додаток до тих позитивних, які були метою цих дій. Виплата допомоги з безробіття, наприклад, має очікуваний корисний ефект - допомога безробітним, але може мати також і ненавмисний негативний ефект – зростання числа безробітних через зниження їхньої активності в пошуках роботи.

Таким чином, законодавча влада може прийняти свідомо неефективне з економічної й соціальної точок зору рішення, якщо його негативні наслідки не очевидні. Прикладом є приватизаційна кампанія 1992-1994 р. в Україні: пересічні громадяни спочатку зі схваленням сприйняли можливість одержати частину національного багатства через індивідуальні приватизаційні сертифікати, хоча багато економістів відразу попереджали, що ця кампанія приведе не до народної, а до номенклатурної приватизації.

На процес формування цільових орієнтирів економічної політики впливає низка обставин.

1. При формуванні економічної політики варто враховувати економічну ситуацію, що постійно змінюється, а також рівень економічного мислення. Практика показує, що результативність економічної політики вище в тому випадку, якщо вона зв'язана з реаліями політичних, соціальних, виробничо-технічної сфер.

2. Формування діючої економічної політики неможливо без концепції цільової функції.

3. Разом із поданням цілей у вигляді впорядкованої послідовності серйозною проблемою є розмірність цільової функції, оскільки держава має обмежений регулюючий потенціал. Для проведення ефективної економічної політики необхідно володіти набором діючих інструментів, причому кількість їх повинна перевищувати або, наразі, бути рівною кількості цілей (нерівність Тинбергена).

4. Ефективність впливу політичного інструмента на мету виражає мультиплікатор. Вибирають найбільш ефективний інструмент, що дає максимальну величину мультиплікатора за даною метою. Варто враховувати й те, що цілі можуть бути суперечливими.

5. Важливим фактором характеру економічної політики є високий ступінь невизначеності економічних процесів.

Більшість теорій економічної політики як відправну точку використовують так звану базову теорію. Вона розроблена на початку 50-х рр. ХХ ст. голландським ученим Я. Тинбергеном [166]. Він докладно описав основні кроки вироблення оптимальної економічної політики:

вибір кінцевої мети як максимізації суспільного добробуту.

визначення конкретних показників економічної політики.

визначення арсеналу політичних інструментів.

вироблення моделі економіки, що зв'язує цільові показники й інструменти їхнього досягнення.

Це дозволяє вибрати оптимальний масштаб застосовуваних заходів.

Я.Тинберген використав загальну лінійну модель, у якій є 2 цільових показники і 2 інструменти.

Урядові органи координують свої дії, позначаючи цілі T_1 і T_2 , та інструменти I_1 та I_2 . Якщо закріпити за цими параметрами конкретний економічний зміст у вигляді кількісних параметрів досягнення цілей, то можна одержати модель.

Нехай бажаний рівень T_1 і T_2 дорівнює T_1^* і T_2^* ; при його досягненні економіка перебуває у точці максимальної задоволеності. Цілі є лінійними функціями інструментів:

$$\begin{cases} T_1 = a_1 \cdot I_1 + a_2 \cdot I_2 \\ T_2 = b_1 \cdot I_1 + b_2 \cdot I_2 \end{cases}$$

При оптимальній економічній політиці є:

$$\begin{cases} T_1' = a_1 \cdot I_1 + a_2 \cdot I_2 \\ T_2' = b_1 \cdot I_1 + b_2 \cdot I_2 \end{cases}$$

Є система рівнянь із двома невідомими. Розв'язавши її відносно I_1 та I_2 , використовуючи метод Крамера, виходить:

$$\Delta I_1 = \frac{T_1^* \cdot b_2 - T_2^* \cdot a_2}{a_1 \cdot b_2 - a_2 \cdot b_1}$$
$$\Delta I_2 = \frac{T_2^* \cdot b_2 - T_2^* \cdot b_1}{a_1 \cdot b_2 - a_2 \cdot b_1}.$$

Це означає, що є такі рішення, такі значення I_1 та I_2 , коли економіка може досягти своєї точки блаженства. Вони існують за умови, якщо знаменник дробів не дорівнює 0, тобто $a_1/b_2 \neq a_2/b_1$.

Я.Тинберген довів, що основою ефективної економічної політики є наявність відповідній кількості цілей кількості інструментів, які є лінійно незалежними [51, с. 263-265]. Таким чином можна стверджувати, що досягти можна стільки цілей, скільки є лінійно незалежних інструментів:

$$k \leq s,$$

де k - мети;

s - інструменти.

Слід зазначити, що в кожен даний момент на економічну політику істотно впливають не тільки віджилі економічні концепції, але й політика, що проводилася раніше. Кроки, що вживалися попередніми урядами, продовжують значною мірою визначати поточну економічну політику, обмежуючи свободу дій діючого уряду. Минулі рішення часто створюють умови, що істотно відрізняються від тих, які зволіли б мати діючі політики. Юридичні, політичні або адміністративні обмеження можуть значно звузити діапазон змін, які діючий уряд може внести в економічну політику. От чому міністри часто погоджуються з ідеєю якихось реформ, але при цьому заявляють, що відразу їх здійснити складно або неможливо. Ті, кому колишня політика була вигідна, будуть протидіяти змінам, навіть якщо вони продиктовані інтересами суспільства. Частково тому деякі економісти вважають, що авторитарні уряди мають більшу свободу для проведення політики зростання (наприклад, Чилі при генералі Пиночете, КНР і деякі країни Південно-Східної Азії) [72].

Уряди часто обвинувачують в економічних труднощах, які були створені політикою їхніх попередників. На думку В. Танци, «оскільки реальна економічна роль держави виявляється результатом взаємодії нинішніх і минулих заходів, вона звичайно досить далека від того, чого хотів мати діючий уряд» [125, с. 52].

На формування державних пріоритетів впливає низка факторів, у тому числі й кон'юнктурні внутрішньополітичні обставини. Коли уряд формує цілі економічної політики, застосовує ті або інші економічні регулятори, підвищує рівень життя населення, він, крім усього іншого, піклується й про те, щоб залучити на свій бік суспільну думку, заручатися підтримкою виборців, зберегти владу правлячої партії.

У реальній практиці перед органами, що розробляють і здійснюють економічну політику, встає проблема врахування невизначеностей, оскільки не можна не погодитися із Л. Палом, що «у політику невизначене – це норма» [103, с. 184].

Невизначеність є важливою характеристикою зовнішнього середовища. Під невизначеністю варто розуміти відсутність, неповноту, недостатність інформації про об'єкт, процес, явищі або невпевненість у вірогідності інформації [50, с. 13].

Найважливішим моментом при формуванні цільової функції економічної політики стає визначення різновиду, або типу невизначеності. По-перше, невизначеність може бути імовірною й хаотичною. У першому випадку справа пов'язана з подіями, що відбуваються періодично: одні - частіше, інші - рідше, треті - виникають «як правило» і т.п. Проводячи спостереження за даними подіями на певному часовому проміжку, є можливість виміряти частоту їхньої появи, тобто передбачати, з якою саме подією та з якою ймовірністю її настання можна зіштовхнутися. У другому випадку або подібної закономірності немає, або її неможливо виявити. Тоді йдеться про хаотичну невизначеність.

Автори вважають, що формуванні цільової функції економічної політики особливе значення має розподіл невизначеності на об'єктивну й суб'єктивну. Перша обумовлюється дією факторів, на які суб'єкт (група суб'єктів) не в змозі вплинути. Класичним прикладом є погодні умови. Суб'єктивна ж невизначеність пов'язана з недоліком знань суб'єкта про зовнішнє середовище або з нечіткістю уявлень про власні переваги. Очевидно, незнання зовнішнього середовища може створити враження про стан невизначеності навіть там, де насправді все визначено. Переборюється даний вид невизначеності збором необхідних даних. Складніше з невизначеністю цілей і критеріїв при прийнятті рішень, у тому числі на макрорівні.

Невизначеність можна також підрозділяти за джерелами її виникнення. Як джерела виступають:

економічне середовище, що визначає широку гаму конкретних причин невизначеності;

нормативно-законодавче середовище, що визначає правила господарювання;

внутрішнє середовище [124, с. 81-82].

Розрізняють також невизначеність, пов'язану із правильним вибором моделі економіки, і невизначеність, пов'язану з визначенням значень параметрів цієї моделі. Будь-яка обрана політиками модель має різні оцінки її результатів, тому варто розглядати якнайбільше можливих прогнозів. У кожній моделі існує невизначеність значень параметрів і мультиплікаторів.

Чим більш точно політики інформовані про значимі параметри, тим більше активною може бути політика. Навпаки, якщо існує більша ймовірність помилок у значеннях параметрів, тоді політика повинна бути більш помірною. При недостатній або недостовірній інформації активна політика пов'язана з великою небезпекою небажаних коливань в економіці.

Якщо невизначеність пов'язана з екзогенними шоками, невідвласними політикам (об'єктивна або аддитивна невизначеність), то вона не може робити великого впливу на оптимальний вибір політики. В умовах наявності лінійної

моделі економіки та квадратичної функції втрат аддитивна невизначеність може бути просто зігнорована, а значення невизначених змінних може бути взято рівним їхньому математичному очікуванню. Цей результат відомий за назвою еквівалентності визначеності [116, с. 652-654].

Якщо ж невизначеність відноситься до ефекту впливу інструмента на мету (мультиплікативна невизначеність), то урядові органи повинні бути більш обачними у виборі цільових настанов і менш активними у використанні інструментів [152].

Поява концепції раціональних очікувань внесла істотні корективи в макроекономічне моделювання, зокрема, у моделювання впливу на економіку елементів стабілізаційної політики держави. Це пов'язане з тим, що колишні моделі впливу варіантів стабілізаційної політики на економіку, розроблені до появи концепції раціональних очікувань, припускали, що реакцію економіки на втручання держави можна пророчити на основі минулої поведінки економічних агентів. Концепція раціональних очікувань взяла під сумнів це припущення, оскільки, відповідно до неї, на економіку істотний вплив роблять очікування економічних агентів, сформовані на основі майбутнього. Тому, відповідно до даної концепції, важливі зміни у політиці держави, що впливає на майбутнє, називані змінами в режимі політики, можуть порушити залежність, спостережувану в минулому, або навіть поміняти її на протилежну.

Наприклад, коли у політиці уряду і центрального банку відбуваються зміни, то змінюються й очікування економічних агентів та їхня економічна поведінка. Для того, щоб ефективно управляти економікою, необхідно прогнозувати ці зміни, використовуючи для розрахунків досить складні економічні моделі. Рівняння моделей повинні змінюватися відповідно до змін у політиці. Однак зворотний вплив політики на формування очікувань дуже складно формалізувати й «прорахувати». Тому будь-які макроекономічні моделі відомою мірою недосконалі. Р.Лукас критично оцінює їхнє використання для оцінки ефективності економічної політики. У цьому зв'язку в сучасній економічній теорії з'явився особливий термін – «критика Лукаса» [116,

с. 645-646]. У самому загальному вигляді його зміст зводиться до того, що традиційні методи аналізу економічної політики не можуть адекватно відбити вплив політичних змін на економічні очікування.

Іншою проблемою може стати сумісність у часі. Варто розуміти, що сумісною є така політика, при якій урядові органи оптимізує свої дії в кожен момент вибору. Тут виникає погроза «обману» - відмови від правил. Уникнути обману можна в такий спосіб:

- 1) скорочення свободи дій регулювальних органів;
- 2) неприйняття влади, що відхиляються від політичного курсу.

Жоден з ефективних політичних інструментів не має прямого контакту із цілями, між ними перебуває економічна система, що функціонує за ринковими законами. З огляду на досить тверді вимоги ринкової системи до форм і методів державного регулювання, можна стверджувати, що держава в змозі лише впливати на цілі тим або іншим інструментом. Ефективність впливу політичного інструмента на ціль характеризує система мультиплікаторів.

Владі, що розробляє економічну політику, варто враховувати різні варіанти розподілу в часі потужності мультиплікаторів внаслідок наявності лагів (лаг - розрив у часі між двома або декількома заходами, що перебувають у причинно-наслідковому зв'язку) - періоду між прийняттям заходів економічної політики й досягненням бажаної мети може поетапно виходити на запланований рівень.

Варто розрізнити зовнішній і внутрішній лаги.

Зовнішній лаг - проміжок часу з моменту прийняття рішення урядом щодо тієї або іншої міри економічної політики до появи її результатів.

Внутрішній лаг (адміністративний розрив) - проміжок часу від моменту економічного потрясіння до моменту прийняття відповідної міри економічної політики з боку держави.

Після досягнення максимальної величини ефективність державного регулювання починає поступово знижуватися. Згодом реакція мети на первісний імпульс економічного інструмента зникає. Однак механізми

регулювання не зупиняються, продовжують працювати, але у зворотному напрямі. Величина мультиплікатора стає негативною. Це значить, що розрив, що скоротився під впливом державної політики, між поточним і бажаним рівнем мети знову зростає. Регулювання, що дало бажані результати, обертається своєю протилежністю.

Дослідження лага, тобто часу, необхідного для досягнення метою оптимального рівня, ґрунтується на таких допущеннях [13, с. 424-425]:

- 1) елементи цільової функції не залежать один від іншого, а також від будь-яких факторів, що не належать до інструментів;
- 2) інструменти політики незалежний один від одного;
- 3) на одну мету впливає один інструмент («поділ праці» між інструментами);
- 4) виключений суперечливий вплив одного інструмента на одну мету;
- 5) величина мультиплікатора фіксована протягом розглянутого періоду часу;
- 6) вплив інструмента має одиничний, імпульсний характер.

Слід зазначити, що лаг, тобто вповільнення реакції зміни мети на зміну інструмента, внутрішньо неоднорідний і має певну структуру. У лаговій структурі можна виділити, принаймні, п'ять основних елементів (рис. 1.3.):

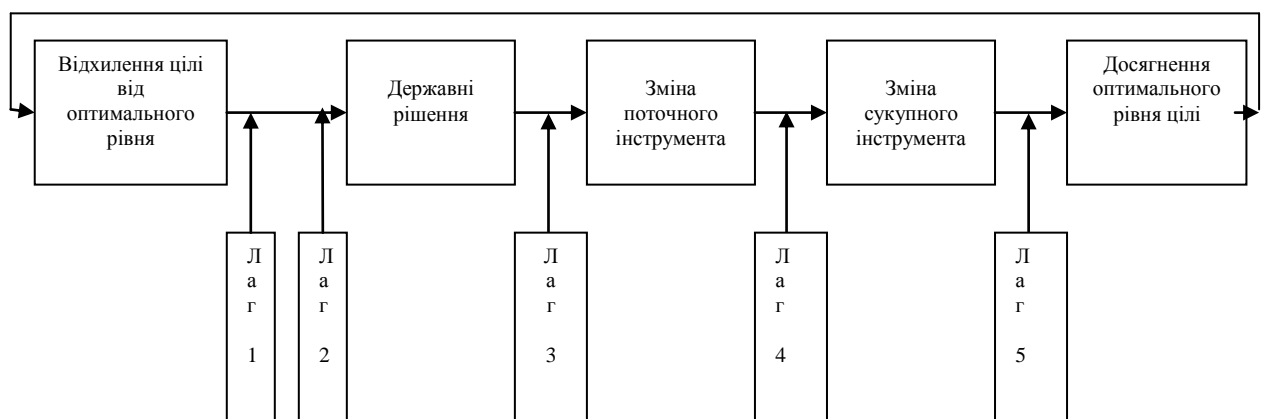

Рис. 1.3. Лагова структура економічної політики

Лаг 1 - визнання, мається на увазі проміжок від появи проблеми регулювання внаслідок відхилення цілі від оптимального значення до визнання державними органами, політиками існування проблеми. Тривалість цього лага в чималому ступені залежить від стану економічної науки, її ролі в прийнятті політичних рішень, компетентності тих, хто їх виробляє, та інших обставин. Так, питання про інфляційні процеси в нашій економіці піднімалися ще у 60-і рр. XX ст., однак визнання одержали лише через чверть століття, наприкінці 80-х рр.

Лаг 2 - рішення, що означає проміжок часу між визнанням наявності проблеми та прийняття рішення про запуск тих або інших регулюючих механізмів. Для окремих інструментів економічної політики цей лаг може розрізнятися досить істотно. Наприклад, грошовій політиці властивий порівняно невеликий лаг рішення, оскільки для його прийняття потрібно лише узгодження позицій уряду та центрального банку країни. Значно довший лаг бюджетної політики, оскільки рішення про податки й державні витрати повинні обговорюватися в законодавчому органі й одержати його ухвалення.

Лаг 3 - що розділяє момент прийняття рішення та конкретних змін поточного інструмента, тобто початок конкретних дій державних служб, відповідальних за його здійснення. Величина даного лага залежить в основному від ефективності роботи державного апарата та взаємодії його ланок, у тому числі ступеня бюрократизації державної машини й гнучкості роботи державних служб.

Лаг 4 - проміжний, характеризує розрив у часі між змінами поточного та сукупного інструментів. Він визначається внутрішнім устроєм інструментів економічної політики. Наприклад, в економічній політиці пропозиція грошей є інструментом антиінфляційного регулювання. Однак для центрального банку як суб'єкта економічної політики, відповідального за організацію грошового обігу, пропозиція грошей є не інструментом, а метою. Не контролюючи прямо пропозицію грошей, центральний банк вправі розраховувати на його зміну за допомогою відомих методів грошової політики. Виходить, що між кожним

таким методом, з одного боку, і пропозицією грошей, з іншого, розташований економічний механізм, що спрацює не відразу, а через певний час.

Лаг 5 - вплив, що становить найбільш важливу складову лагової структури. Він виражає проміжок часу від зміни макроекономічного інструмента до зміни макроекономічної мети. Його величина вимірюється інерційністю економічного механізму, що з'єднує ціль та інструмент. Зокрема, для бюджетної політики, що безпосередньо впливає на сукупний попит, цей лаг коротше, ніж для грошової, що побічно впливає на динаміку попиту.

Державі варто враховувати той факт, що більшість регуляторів, наявних у її розпорядженні, впливають на елементи цільової функції. Так, заходи держави, спрямовані на стабілізацію інфляційного процесу, приводять до погіршення ситуації на ринку праці; обмеження грошової маси, що сприяє гальмуванню інфляції, викликає збільшення відсоткових ставок та уповільнення зростання виробництва й т.п. Отже, одночасне досягнення декількох цілей різними інструментами досить суперечливо через їхній перехресний вплив, що приводить до непередбачених результатів.

У певних випадках урядові органи зіштовхуються з тим, що вони можуть використати тільки один з інструментів. Наприклад, центральний банк може встати перед вибором регулювання відсоткової ставки та грошової маси. У.Пул довів, що вибір інструмента залежить від виду можливих економічних кроків у ситуації коли:

- 1) вкрай нестабільна функція попиту на гроші - кращим інструментом є відсоткова ставка;

- 2) нестабільний попит на інвестиції - більше краща пропозиція грошей.

Отже, з розглянутих протиріч впливає, що ефективність використання того або іншого інструмента економічної політики залежить від реально складної економічної ситуації, ступеня відхилення поточних рівнів цілей від бажаних.

Іншою проблемою, навколо якої ведуться дискусії, є вибір варіанта політики - чи має економічна політика додержуватися твердого курсу або

потрібно вибирати варіант політики, найбільш придатний для кожного даного моменту.

Прихильники твердого курсу вважають, що на політичний процес взагалі не можна покладатися. При проведенні економічної політики державні діячі часто помиляються, проявляють непослідовність, некомпетентність або навіть використовують її у своїх власних інтересах. Політичні діячі іноді спеціально заявляють про намічені заходи, щоб вплинути на очікування. З огляду на можливість непослідовності поведінки політиків, економічні агенти перестають їм довіряти. На цій підставі робиться висновок, що чим менша свобода дії надана політичним діячам, тим більш успішною розв'язуються поставлені завдання. Прихильники твердого курсу не заперечують, що сама економіка та наші знання про неї міняються, тому не може бути й незмінних правил.

Як відзначають деякі автори, зокрема, В.Рокочая та Д.Мороз, при трансформації з домінуванням внутрішніх факторів правила не позбавлені помилок. Залежно від масштабів і глибини помилок кінцевий результат досягнення поставленої цілі буде мати один із трьох варіантів:

ціль не досягнута;

її реалізація має перекручування;

досягнення цілі розтяглося на більше тривалий, чим це планувалося, період [112, с. 57].

На думку цих самих авторів, дані помилки, у тому числі з погляду формування й реалізації цільової функції економічної політики держави в трансформаційний період, можуть бути наслідком:

недостатнього рівня компетентності суб'єктів економічної політики;

великого часового розриву між прийняттям рішення і його реальною реалізацією (лагова структура);

неправильної оцінки вихідного економічного становища в країні;

непогодженості дій суб'єктів різних гілок влади й відсутності між ними взаємодії та взаєморозуміння [112, с. 57].

Таким чином, концепцію побудови цільової функції економічної політики можна звести до такого:

відповідність конкретної цілі сутності існуючого ладу й генеральної цілі діяльності держави;

практична необхідність здійснення цілей та її наукова обґрунтованість;

виправдана постановка та здійснення будь-якої цілі економічної політики, які поліпшують положення економіки в цілому або в окремому секторі, не наносячи збитку іншим;

відшкодування збитку, якщо досягнення цілі веде до завдання збитків іншим об'єктам;

погодженість цілей: будь-яку ціль може бути поставлено й досягнуто тільки у взаємодії з усіма іншими, відповідно до її місця в системі пріоритетів цілей;

поставлені цілі повинні перебувати в межах існуючих юридичних норм та у межах реальних кордонів держави;

для досягнення цілей повинне бути досить фінансових та організаційних коштів і кадрів;

поставлені цілі повинні бути ясним, зрозумілими та відповідати інтересам широких мас населення.

Висновки до розділу 1

У результаті проведеного теоретичного дослідження сутності цільової функції економічної політики отримано такі висновки.

1. Економічна політика держави являє собою сукупність наукових положень, цілей і практичних дій, за допомогою яких здійснюється регулювання відносин між громадянами, соціальними групами, націями у сфері економічного життя суспільства. В основі формування й реалізації економічної політики лежить процес цілепокладання у вигляді побудови цільової функції.

На основі категоріального підходу до цільової функції виявлене співвідношення категорій «цільова функція» й «цілепокладання»: цільова функція - це економічний зміст, структура і методи формування й визначення оптимальних рівнів мети. Цілепокладання, у свою чергу, визначає всі стадії формування економічної політики: інформаційну, організаційну, регулюючу, координуючу, контролюючу.

2. Аналіз еволюції концепцій цілепокладання в економічній політиці виявив, що сучасна економічна теорія являє собою синтез різних теоретичних поглядів на роль держави та її функцій на основі діалектичного процесу відбору тих з них, які найбільше відповідають реальним умовам розвитку національного господарства.

Сучасні уявлення про роль держави представлені двома групами поглядів. До першої віднесено теорії, що зв'язують роль держави з потребами суспільного середовища і припускають обмежене втручання держави через внутрішні політичні процеси і законотворчу діяльність. Друга група теорій виходить із потреби державного втручання в комплекс заходів щодо забезпечення економічного розвитку. До цієї групи належать теорії, що виходять із необхідності обґрунтування й визначення цільової функції економічної політики держави.

При всій суперечливості та розбіжності теоретичних поглядів на роль держави в економіці можна констатувати: розходження стосуються форм і частки державного втручання в економіку, однак сучасна ринкова система неможлива без державного регулювання.

3. Процесу цілепокладання при формуванні економічної політики повинні бути властиві такі принципи:

цілі економічних систем базуються на гіпотезах про їхній розвиток у майбутньому, але обумовлюються сьогоденням і минулим станом національної економіки;

успіх формування системи цілей залежить від характеристик суб'єкта, відповідального за процес цілепокладання, від матеріальних та організаційних

ресурсів, що направляються на досягнення поставленої мети й підтримку рішень суб'єктів економічної політики.

Формування цільових орієнтирів економічної політики повинне відбуватися з урахуванням таких факторів:

економічна ситуація, що постійно змінюється та рівень економічного мислення. Результативність економічної політики буде вище в тому випадку, якщо вона пов'язана з реаліями політичних, соціальних, виробничо-технічної сфер;

адекватність економічної політики сформованої концепції її цільовій функції;

розмірність цільової функції, оскільки держава має обмежений регулюючий потенціал;

мультиплікативний вплив інструментів регулювання на цілі. Вибирають найбільш ефективний інструмент, що дає максимальну величину мультиплікатора за даною ціллю;

суперечливість цілей і невизначеність наслідків реалізації економічної політики.

РОЗДІЛ 2.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЬОВОЇ ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СТРАТЕГІЇ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Соціально-економічні передумови цілепокладання в регулюванні економіки

У процесі розробки цільової функції економічної політики держави варто враховувати особливості стану різних соціально-економічних систем. Можна погодитися з думкою О. Глуценка про те, що «безперешкодна реалізація суспільної мети здійснюється в рамках суспільної системи» [24, с. 31].

Поза системним характером економіки не могли би відтворюватися (постійно відновлятися) економічні відносини та інститути, не могли б існувати економічні закономірності, не могло би зложитися теоретичне осмислення економічних явищ і процесів, не могло би бути скоординованої та ефективної економічної політики.

Реальна практика постійно підтверджує системний характер економіки. Об'єктивно існуючі економічні системи знаходять наукове відбиття в теоретичних (наукових) економічних системах. Перший розгорнутий аналіз економіки як системи був даний основоположником класичної школи політекономії А.Смітом у його головній науковій праці «Дослідження про природу та причини багатства народів», що вишло у світ 1776 р. Із наступних наукових економічних концепцій треба, насамперед, виділити системи, створені Д.Рікардо, Ф.Аркушем, Дж.Міллем, К.Марксом, К.Менгером, А.Маршаллом, Дж. Кейнсом, П.Самуельсоном, Я.Корнаї.

Із вітчизняних економістів минулого, що робили упор на системне подання економіки, слід зазначити І.Посошкова, О.Бутовського, М.Чернишевського, М.Туган-Барановського, О.Чупрова, П.Струве, В.Леніна, М.Кондратьєва.

У радянський період розвитку вітчизняної економічної науки найбільш помітними були теоретичні погляди, що знайшли відбиття в навчальній і

науковій літературі. Це праці К.Островитянова, О.Румянцева, М.Цаголова, М.Федоренко, В.Медведева, Л.Абалкіна та ін.

Серед українських учених-економістів, що досліджують проблеми функціонування соціально-економічних систем, можна відзначити Г.Башняніна, Б. Гаврилишина, А. Гальчинського, В. Геєца, С.Ерохіна, С.Злупка, Б. Кульчицького, Ю. Лисенка, М. Павлишенка, А. Чухна [7; 16; 18; 23; 42; 47; 60; 66; 102; 142].

Логіка даного теоретичного дослідження передбачає необхідність чіткого тлумачення категорії «соціально-економічна система». Ця категорія широко використовується в сучасній економічній науці та різними ученими трактується по-різному. Угорський економіст Я. Корнаї економічною системою називає «єдність взаємозалежних елементів економіки, які діють відповідно до даного регулятора цієї системи» [156, с. 10].

Однак, як вважають автори, у рамках даного дослідження досить вичерпним і застосовним є визначення соціально-економічної системи, сформульоване К.Марксом у формі дефініції «спосіб виробництва» як діалектичної єдності та відповідності виробничих відносин рівню й характеру розвитку продуктивних сил. Так, за К.Марксом, «спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціально-політичний і духовний процеси життя взагалі» [74, с. 7]. Аргументами на користь використання даної термінології в рамках дослідження цільової функції економічної політики, на думку авторів, виступають такі положення.

Дане поняття найбільше повно відображає соціально-економічний бік процесу виробництва - виробничі відносини. Не варто доводити, що саме характер виробничих відносин визначає потреби людей.

Потреби є вихідною матеріальною основою мети. На їхній базі формуються економічні інтереси, а ціль виступає їх концентрованим та усвідомленим вираженням. Вона являє собою мотивований, але ще не досягнутий результат, що вимагає певних дій.

Крім продуктивних сил на характер виробничих відносин впливають національні, політичні, релігійні фактори, які, згідно з визначенням К.Маркса, утворюють надбудову суспільства: «Сукупність...виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому піднімається юридична та політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості» [74, с. 6-7].

Взаємодія виробничих відносин із надбудовою, зворотний вплив надбудови на виробничі відносини безпосередньо впливають на характер економічної політики держави.

Сама економіка виступає як підсистема стосовно суспільства в цілому, оскільки існування останнього, його розвиток далеко не вичерпуються чисто економічними процесами. Суспільство з певною соціально-класовою структурою, політичною системою, культурним рівнем, моральними та естетичними постановами, юридичними нормами становить, із погляду економіки, своєрідне зовнішнє середовище, з яким взаємодіє національне господарство. У впливі зовнішнього середовища на економіку варто виділяти бік, який можна умовно назвати «технічним», або біологічним (сукупність природних і географічних факторів і наявного виробничого потенціалу), і соціальний. Соціальна складова має з погляду авторів, першорядний інтерес для економічної політики, оскільки специфіка її впливу на економіку визначає характер розвитку всієї системи.

Близьким до марксистського є компаративістський погляд на соціально-економічну систему. На думку О.Бузгаліна та О.Колганова, «соціально-економічна система може бути визначена як історично певна (обмежена), локалізована в соціально-економічному часі й просторі система виробничих відносин, що базуються на певній техніко-економічній підставі, та яка має адекватне інституціонально-політичне оформлення» [10, с. 105].

Як показує історія економічної науки, класифікація соціально-економічних систем може провадитися за різними критеріями (ознаками). В основі цієї

множинності лежить об'єктивне різноманіття властивостей економічних систем.

В укрупненому вигляді критерії економічних систем можна розділити на три групи: структуроутворюючі критерії; соціально-економічні (змістовні) критерії; об'ємні й динамічні критерії.

Досить цікавою з погляду мети даного дослідження уявляється функціональна типологізація економічних систем, дана авторами монографії «Економічні системи: проблеми структуризації і типологізації» [7, с. 21-22]. Так, за способом організації регулювання економічних систем автори виділяють такі функціональні типи: конкурентні, адміністративні, монополістичні, кримінальні й перехідні економічні системи.

Досить популярною є виникла останнім часом наукова парадигма, що виходить із трактування соціально-економічних систем як відкритих. Так, соціально-економічна система, як і цілісні системи, що самоорганізуються, інших генетичних видів, являє собою функціонально впорядковану єдність складаючих її систем [1, с. 39]. У структурі соціально-економічної системи «держава» виділяються головні, базисні її частини, що визначають «особу» держави, особливості її функціонування й розвитку. Йдеться про синергетику - теорію самоорганізації, з її категоріями, що описують оборотності й необоротності, стабільності й нестабільності, рівноваги й нерівноваги, лінійність й нелінійність, що виражає, на думку багатьох учених, сучасну ідею еволюційного розвитку [51; 138]. Синергетичні зв'язки володіють тією властивістю, що їхня присутність між незалежними елементами системи веде до більшого ефекту функціонування системи, ніж сума ефектів кожного з діючих окремо елементів досліджуваної системи.

Особливий інтерес для дослідження процесу формування цільової функції економічної політики становить теорія ієрархічних багаторівневих систем, яка виникла у другій половині XX ст., що досліджує основи систем прийняття рішень. Відповідно до даної теорії, для успішного функціонування системи, у

тому числі й національного господарства, необхідне узгодження цілей трьох типів: цілей вищого рівня, нижчого рівня та системи в цілому [81, с. 121-122].

Група авторів, зокрема Л.Никифоров, характеризує сучасні соціально-економічні системи як системи поліформічного (змішаного) типу [90]. До основних рис даних систем він відносить, по-перше, становлення, конкуренцію, взаємодію та переплетення різних соціальних типів господарства і секторів економіки, поєднуваних збереженням у них у різних формах приватних основ, які у низці випадків сполучаються та інтегруються з колективними, кооперативними і суспільними основами. По-друге, принциповою рисою суспільства змішаного типу Л.Никифоров називає державне регулювання економічних і соціальних процесів при періодичній (хвилеподібній) зміні його типів і форм, посиленні та ослабленні регулюючих функцій держави і різноманітності її конкретних способів залежно від особливостей різних країн.

У цьому зв'язку важко не погодитися з О.Пороховським, який відзначає, «що в жодній сучасній розвинутій країні не існує чисто ринкових відносин. Фактично як у національному, так і у світовому масштабах склалася змішана економіка. Тому сьогодні, коли мова йде про ринкову систему, насправді варто мати на увазі саме змішану економіку. А це значить, що чисто ринкові критерії та механізми не діють і не можуть діяти, тому що будь-яке національне господарство спирається на різноманіття форм власності та видів підприємництва, на сполучення різних видів економічного регулювання: ринкового, корпоративного, державного, міжнародного» [111, с. 9].

За К.Марксом, головним критерієм розходження соціально-економічних систем (формацій) є панування якого-небудь виду власності на засоби виробництва. Відповідно до формаційного підходу власність є основою, фундаментом всієї економічної системи. Від характеру форм, що затвердилися, власності залежать і форми розподілу, обміну, споживання.

У цей час більш популярним стає принцип поділу економічних систем ХХ-ХХІ ст. на капіталізм, орієнтований на максимізацію прибутку, і етатизм, орієнтований на максимізацію влади [101].

У будь-який період державне регулювання економіки повинне мати певний, нормативний вплив на всі господарюючі суб'єкти. Як і при будь-якому виді управління, процесу регулювання повинен передувати аналіз сформованої господарської ситуації з урахуванням історичних, національних, психологічних особливостей розвитку (менталітету) суспільства. Тільки після цього можуть бути сформульовані й прийняті цілі й завдання подальшого функціонування економіки з максимальним набором кількісно необхідних індикаторів і показників. При цьому необхідно вивчати досвід держав, що перебувають на більш високій стадії економічного розвитку, а також країн з низьким економічним потенціалом, близьким до України за своїм національним та історичним типом.

Світова практика представлена різноманітними моделями державного впливу на економіку. Традиційним є приклад США, де існує вільна ринкова система, однак втручання держави виступає відчутним регулятивним фактором. У розвинених країнах Західної Європи держава відіграє головну роль у розподілі доходів за допомогою програм соціального фінансування. Це по праву може характеризуватися як соціально-ринкова модель розвитку. Слід зазначити досвід Японії та інших країн Східної Азії, де економічна система виступає фактично як державно керована.

Однак, як відзначають багато дослідників, у тому числі Н. Ушакова та І. Помінова, найбільш визначальною рисою, що відрізняє розвинені країни від інших, є рівень розвитку соціальної сфери. Це знаходить вираження у високих середніх доходах населення, значних витратах на пенсійне забезпечення, освіту, охорону навколишнього середовища. Як відзначають ці ж автори, у цілому у розвинених країнах у період з 1970 по 1997 рр. середньодушовий доход виріс майже в 2 рази (з 950 до 1875 дол.), а середньомісячна заробітна плата – у 1,6 рази (з 1500 до 2425 дол.). Особливо швидко дані показники зросли в Японії (відповідно у 2,6 та 2,5 рази), Греції (2,1 та 2,0), Португалії (2,0 та 2,0) [130, с. 15].

Підвищення середнього рівня доходів у розвинених країнах супроводжується поступовим скороченням розриву між самими багатими та самими бідними верствами населення. За цей самий період розрив між 10% самих багатих і 10% самих бідних у цілому у групі країн скоротився від 14,0 до 10,0; у США скорочення склало від 26,7 до 19,0, Японії – від 10,0 до 7,1, Швейцарії – від 7,8 до 5,4 раза [130, с. 15].

Американська модель побудована на всілякому стимулюванні підприємницької активності, збагаченні найбільш активної частини населення. Для зниження можливої соціальної напруженості малозабезпеченим верствам населення держава гарантує прийнятний рівень життя за рахунок часткового перерозподілу національного доходу. Дана модель державного втручання в економіку заснована на соціально-культурних особливостях націй - орієнтації на досягнення особистого успіху. Найважливіші модифікації ринкової системи США досягнуті завдяки збільшенню ролі державного сектора, результатом чого стало гарантування державної освіти, обмеження бізнес-монополій, використання податків і цільових урядових виплат для перерозподілу доходів. Прийнято чимало урядових постанов для досягнення різноманітних соціальних цілей із поліпшення навколишнього середовища та зайнятості, а також із метою запобігання різних антиконкурентних засобів ведення бізнесу. Із часом державна система соціального забезпечення розширилася з метою зменшення економічної ненадійності. Дотепер державна система соціального забезпечення в США є найважливішою статтею витрат федерального бюджету [123, с. 14-16].

Головними чотирма причинами втручання держави в економіку США можна назвати необхідність:

а) впливу на діяльність монополій, які в період ослаблення ринкових сил викликають неефективне розміщення ресурсів і соціально небажану ринкову діяльність;

б) впливу на виробництво й реалізацію небажаних для громадськості товарів і послуг;

в) охорони навколишнього середовища;

г) надання допомоги безробітним і малозахищеним верствам населення.

Втручання уряду відбувається через застосування фіскальної та монетарної політики, які використовуються у вигляді оподаткування, цільових виплат, замовлень на товари і послуги та контролю з боку федеральної резервної системи за грошовою масою і відсотковими ставками. Метою фіскальної політики є збільшення або зменшення рівня сукупного попиту через зміну рівнів урядових витрат та оподаткування. Дана політика здійснюється законодавчими і виконавчими структурами уряду. Монетарна політика використовується федеральною резервною системою для управління рівнями національного доходу та цін за допомогою зміни грошової маси.

Західноєвропейська модель державного регулювання економіки має деякі відмінності в конкретних країнах, обумовлені різним ступенем соціальної орієнтації економіки. У цьому контексті досить показовим уявляється досвід Німеччини.

Німеччина є однією із провідних промислових країн світу. У 2003 р. її валовий внутрішній продукт (ВВП) склав 2130 млрд. євро. Тим самим за сукупним показником економічної потужності вона посідає третє місце у світі. Німеччина втримує цю позицію, хоча в останні роки в ході об'єднання країни їй довелося пережити значні зміни в економіці. Темпи економічного зростання (з урахуванням елімінації коливання цін) за минулі десять років склали в середньому 1,4% у рік. Після трьох років досить слабкого економічного зростання - у 2003 р. спостерігався навіть деякий спад внутрішнього валового продукту (-0,1%) - у 2004 р. показник був на рівні 1,5 - 2% [21].

Конституція Німеччини не встановлює якийсь певний економічний лад, однак виключає чисто ринкову економіку у силу закріпленого в Основному законі принципу соціальної держави. Сполучення ринку й заходів у сфері соціальної політики спирається на концепцію соціальної ринкової економіки як основи економічної політики Німеччини із середини минулого століття. Батьком соціальної ринкової економіки та німецького «економічного дива» був Л.Ерхард. Відповідно до цієї концепції у принципі допускається вільна гра

ринкових сил, оскільки це збільшує можливості для споживання, мотивує oferentів прагнути до інновацій і технічного прогресу та веде до розподілу доходів і прибутку відповідно до індивідуального трудового внеску, не допускає надмірного панування на ринку.

У німецькій економічній моделі держава не встановлює економічні цілі, а створює надійні правові та соціальні рамкові умови для реалізації економічної ініціативи [63, с. 42]. Таким чином, модель соціального ринкового господарства характеризується такими рисами:

індивідуальна свобода як умова функціонування ринкових механізмів і децентралізованого прийняття рішень. Ця умова забезпечується активною державною політикою підтримки конкуренції;

соціальна рівність - ринковий розподіл доходів обумовлений обсягом вкладеного капіталу або кількістю індивідуальних зусиль, у той час як досягнення відносної рівності вимагає енергійної соціальної політики. Соціальна політика спирається на пошук компромісів між групами, що мають протилежні інтереси, а також на пряму участь держави у наданні соціальних благ;

антициклічне регулювання;

стимулювання технологічних та організаційних інновацій;

захист і заохочення конкуренції.

Варто помітити, що в німецькій моделі соціального ринкового господарства велике значення надається підтримці конкурентного середовища. Захист конкуренції може розглядатися як другий основний, після органічної єдності ринку та держави, принцип концепції соціального ринкового господарства [63, с. 95-96]. Зв'язок між конкуренцією і соціальним добробутом проявляється у такому:

конкуренція забезпечує найбільш ефективне функціонування ринкового механізму, сприяючи тим самим максимізації суспільного багатства;

конкуренція встановлює відповідність між доходами і вкладеннями факторів виробництва, у тому числі між заробітною платою і витратами праці, і в такий спосіб підтримує соціальну справедливість;

конкуренція обмежує зростання цін і забезпечує доступність товарів і послуг для основної маси населення.

Конкуренція несе в собі соціальний заряд, роблячи споживача хазяїном на ринку товарів і послуг. Уявляється, що підтримка конкурентного середовища - одного із аспектів посилення ролі держави в українській економіці - не тільки не є суперечним ринковим принципам, але й прямо впливає з них. Принцип, що визначає необхідну міру державної участі в економіці, досить простий: держава повинна робити те, чого не може робити ринок. Адже очевидно, що ринок у короткостроковому періоді ефективніший, однак він не в змозі розв'язати всіх проблем економіки.

Протягом багатьох років у Німеччині складалася соціальна система, що охороняє від таких ризиків, як наслідки безробіття, професійна та інша непрацевдатність, нещасні випадки, хвороби, стазростання та інші соціальні недуги і вважається у всьому світі зразковою. Німецькою особливістю є співробітництво соціальних партнерів, що виражається у паритетному фінансуванні внесків у страхові фонди: пенсійні, лікарняні, на випадок необхідності догляду за хворими і старими, безробіття. Крім того, соціальне партнерство між профспілками і роботодавцями закріплено в рамках колективного трудового права завдяки інституціоналізації врегулювання конфліктів. Основний Закон Федеративної Республіки гарантує у ст. 9 тарифну автономію, тобто право соціальних партнерів самостійно та під свою відповідальність регулювати умови праці у межах колективних договорів. Сукупність правових норм, що регулюють дію колективних договорів та уставу підприємства (у їхньому виробленні брали участь і соціальні партнери), значною мірою визначають не тільки правила внутрішнього розпорядку на підприємстві, але й багато що інше. Завдяки реформам трудового права, насамперед, у тім, що стосується захисту від необґрунтованого звільнення та

системи соціального страхування, повинні бути знижені побічні витрати на робочу силу і посилене економічне зростання.

Держава в Німеччині виходить із того, що в центрі перебуває людина з її інтересами як вільна особистість, що усвідомлює свою відповідальність перед суспільством.

Найбільша увага в економічній політиці Німеччини приділяється дрібним і середнім підприємствам. У 2003 р. Федеральний уряд прийняв масштабну програму реформ «Агенда-2010». Її ціль - за допомогою реформ і нових законів забезпечити конкурентноспроможність Німеччини на тривалу перспективу. Як майже у всіх західних демократичних суспільствах, у силу змін демографічної структури витрати на фінансування соціальної держави лягають важким тягарем на плечі економіки й державного бюджету. Завдяки «Агенді-2010», системи соціального захисту повинні зберегти дієздатність, а економічне зростання поживається.

Що стосується змісту «Агенди-2010», то він охоплює галузі економіки, навчання, ринку праці, охорони здоров'я, оподаткування, освіти, пенсій і низки заходів, що сприяють стабільності й розвитку родин. У цілому в рамках «Агенди-2010» за допомогою 30 окремих заходів повинні бути знижені витрати на заробітну плату, стимульований внутрішній попит, ринок праці стане більш гнучким. У січні 2004 р. набули чинності вісім із дванадцяти законів у рамках «Агенди-2010». Ще один аспект цієї програми націлений на «інноваційне настання» у галузі наукових досліджень, освіти і навчання. Німеччина має намір значно поліпшити свої позиції в цих перспективних сферах [21].

Продовжує аналіз особливостей реалізації економічної політики досвід Швеції як країни, де держава відіграє відчутну роль в економічній сфері, а життєвий рівень населення є одним з найвищих у світі. Швеція добре відома завдяки своїм програмам соціального забезпечення, із властивими їм усебічністю та спрямованістю на добробут усіх соціальних груп суспільства незалежно від рівня первинних доходів.

На думку багатьох авторів, у тому числі І.Гришина, «шведська модель є синтетичним феноменом..., а головним критерієм її ефективності виступають соціальні результати» [32, с. 18]. Необхідно відзначити, що саме Швеції, однієї з деяких розвинених капіталістичних країн, вдалося досягти великих успіхів у реалізації цілей «магічного чотирикутника» - стабільного економічного зростання, низьких темпів інфляції, високого рівня зайнятості і рівноваги платіжного балансу. Ці цілі, так чи інакше, досягалися тільки за допомогою сполучення суспільного управління й ринкового механізму. У Швеції держава традиційно дотримується теорії і практики активного, але переважно непрямого державного втручання у регулювання соціально-економічних процесів.

У рамках даної роботи необхідно нагадати, що система регулювання економіки і соціальної сфери у Швеції була розроблена ще у 30-і рр. ХХ ст. і лише з деякими змінами діє й понині.

Основою шведської моделі соціального ринкового господарства є створення і функціонування загальнонаціонального соціального фонду, формованого за рахунок високого рівня податків на великий бізнес, метою якого є вирівнювання доходів і соціальна справедливість. Державою здійснюється регулювання сукупного попиту (за допомогою фіскальної та грошово-кредитної політики) і зайнятості, забезпечення економічного зростання, а також мобільності на ринку робочої сили. Держава також розробляє і здійснює заходи структурної перебудови економіки.

Поясненням значних успіхів в економіці і соціальній сфері, досягнутих за відносно короткий строк, є міцний економічний фундамент, що забезпечує погодженість розвитку економіки та її теоретичного обґрунтування. Варто нагадати, що економічна політика Швеції спирається на теоретичну концепцію, близьку до кейнсіанської. Наступним немаловажним фактором є те, що у Швеції ніколи не існувало протиборчих, альтернативних, що підмінюють один одного, шкіл і течій економічної думки із суперечними висновками та рекомендаціями.

Важко не погодитися із поглядом К.Горохової, що «практика Швеції показує, які величезні позитивні результати дає тісне й постійне пов'язування

академічної науки з економічною політикою» [30, с. 5-6]. Саме представники академічної науки у Швеції, що належать до «стокгольмської школи економіки», такі, як Б.Улін (Олін) і Г.Мюрдаль, залишили науку й зайнялися практичною реалізацією своїх розробок економічної політики.

Сучасна ринкова система є похідною від розвитку саме європейського капіталізму. Головні принципи ринкової системи - мотивація до прибутку, володіння об'єктами приватної власності, приватне підприємництво і ринковий механізм у розподілі ресурсів у Західній Європі різні. Незважаючи на дане різноманіття, стрижнем європейської економічної системи є ретельно відпрацьовані виплати на соціальне забезпечення, як, наприклад, на охорону здоров'я, пенсії і т.д. Кожна фаза економічної діяльності пов'язана з певною формою використання держави. Більшість європейських країн мають чіткі закони, спрямовані проти закриття заводів. Роль держави в європейських економіках не обмежується забезпеченням соціальних виплат. У Франції, наприклад, держава виступає головним гарантом кредитів, а економічне планування використовується для концентрації ресурсів у бажаних програмах економічного розвитку.

Досвід Франції ґрунтується на використанні системи економічного планування. Виходячи із цього, економічне планування в умовах Франції можна розглядати як свого роду синтез позитивних рис планової економіки й дії вільних економічних сил. Економічне планування використовується у Франції і зараз, хоча воно не має такої популярності, як у 50-60-х рр. минулого сторіччя.

На відміну від західно-європейських держав, японська модель характеризується певним відставанням рівня життя населення від зростання продуктивності праці. Завдяки цьому досягається зниження собівартості продукції і підвищення її конкурентноспроможності на світовому ринку. Для підвищення підприємницької активності держава не здійснює контроль за майновим розшаруванням. Існування такої моделі можливо при високому розвитку національної самосвідомості, пріоритеті інтересів нації над інтересами

конкретної людини, готовності населення йти на певні матеріальні жертви заради добробуту країни. В економічних досягненнях Японії заслуга державного регулювання така ж вагома, як і заслуга підприємців. Зараз в урядовому апараті фактично концентрується інтелектуальна еліта нації, що стає мозковим центром економічної системи. Відпрацьована бюрократична машина координує і направляє господарський розвиток через функціональні і лінійні економічні системи.

Держава є головним розпорядником ключових галузей промисловості. У процесі модернізації в Японії були націоналізовані такі провідні сектори економіки, як поштова служба, телефонний і телеграфний зв'язок і залізниця.

Уряд Японії відіграв і зараз відіграє важливу роль у розвитку економіки. Післявоєнний розвиток японської промисловості полегшувався завдяки урядовим дотаціям і пільговим позикам. Для стимулювання економічного зростання широко використовувалися фіскальні і монетарні засоби. Щоб сприяти підвищенню рівнів заощаджень, інвестицій і нагромадження капіталів, а також впровадженню нових виробів і технологій, застосовувалися спеціальні податкові пільги.

У Японії й зараз, через 40-45 років після завершення формування корпоративної ланки промисловості, повного розгортання ринкових відносин і конкуренції, у складі уряду діють 20 керуючих органів з рішень проблем промислової політики. Серед них відділи промислової структури, промислових фінансів, керівництва розміщенням промисловості, промислової інфраструктури, промислових пільг й умов, промислової статистики і т.п.

Аналіз світового досвіду свідчить про багату практику використання державного регулювання ринкової системи розвиненими країнами. В Україні потрібно визначити загальні соціально-економічні орієнтири розвитку, які б дозволили охарактеризувати роль і місце держави в регулюванні економіки. Такі пріоритети повинні дозволити не стільки зорієнтувати розвиток України на американську, європейську або азійську моделі, а й створити свою власну національну модель. Унікальне сполучення в сучасній українській економіці як

державних інститутів регулювання соціально-економічних процесів, так і ринкових форм і відносин, визначають доцільність створення в Україні соціального ринкового господарства зі специфічними національними рисами [28, с. 110].

2.2. Модель оптимізації цільової функції економічної політики

Реалізація цільової функції економічної політики як суспільної підсистеми здійснюється через управління національним господарством. Економічне управління повинне забезпечити організаційний механізм і базу для однакової оцінки заходів у національному господарстві з позицій найкращого використання ресурсів у масштабах всієї економіки.

Даний принцип лежить в основі формування концепції оптимального управління, що має на увазі комплекс погоджених завдань, реалізованих за допомогою розв'язання системи оптимізаційних завдань. При цьому якість різних можливих варіантів цільової функції оцінюється за допомогою критерію оптимальності.

Принцип оптимальності є загальним формальним принципом, що впливає з логіки управління національним господарством. Для того, щоб розкрити зміст процесу оптимізації функціонування національної економіки, визначити зміст критерію оптимальності на макрорівні, необхідно звернутися до якісного аналізу вимог з боку суспільства, здійснюваних за допомогою управління національним господарством.

Доцільне функціонування національної економіки реалізується в умовах наявності численних і різноманітних обмежень, що істотно зменшують свободу вибору при прийнятті рішень про шляхи розвитку.

Економічне життя суспільства вимагає розв'язання багатьох завдань, що припускає їхнє структурування, а для досягнення найкращого результату - ранжирування за принципами пріоритетності. В основі необхідності виділення пріоритетів лежить якісна розмаїтість, множинність цілей економічної

політики. Щоб уникнути «розпилення» уваги, держава реалізує свої цілі, орієнтуючись на пріоритети.

Пріоритети є найважливішими напрямками соціально-економічної політики держави. Проведення продуманої політики пріоритетів сприяє появі цілого спектра позитивних ефектів, створюються умови для досягнення супутніх цілей і розв'язання суміжних проблем. Визначення пріоритетних напрямів здійснюється експертними методами на основі певних критеріїв, факторів. «Основними критеріями виступають соціально-економічна ефективність, швидкість одержання позитивних результатів, мінімум необхідних ресурсів для реалізації намічених цілей» [108, с. 22].

Як було показано в розділі 1, цілепокладання при формуванні економічної політики держави повинне передбачати обов'язкове врахування можливостей національного господарства, тому що у противному випадку цілі будуть нереалістичними. Саме завдяки зіставленню бажаних результатів функціонування національного господарства з його можливостями вдається намічати реалістичні цілі. Національному господарству властиві консервативність та інерційність поведінки. Тому, як правило, цілі встановлюються з великою оглядкою на весь комплекс навколишніх умов і минулий досвід. Кроки, що вживалися попередніми урядами, продовжують значною мірою визначати поточну економічну політику, обмежуючи свободу дій діючого уряду.

У формалізованому вигляді дане розуміння механізму цілепокладання можна подати у вигляді такої залежності:

$$M_t = f_i (M_{t-1} ; U_{t-1} ; N_{t-1}), \quad (2.1)$$

де M_t - рівень цільової характеристики i у період t ;

f_i - функція цілі;

M_{t-1} - фактичний рівень, досягнутий у попередньому періоді;

U_{t-1} - рівень досягнення, виведений із минулого досвіду формування цільової функції;

N_{t-1} - рівень, досягнутий іншими соціально-економічними системами в аналогічних ситуаціях.

У цьому зв'язку актуальним є питання, що є ціллю, а що альтернативами запропонованої мети. Із позицій різних суб'єктів ціль та альтернативи можуть мінятися місцями. Наприклад, те саме явище суб'єктом економічної політики може оцінюватися в одному випадку як ціль, в іншому - як альтернатива дії. Взаємодію категорій цілей та альтернатив можна подати за допомогою методу «дерева цілей» (рис.2.1).

Система процедур формування «дерева цілей» є найбільш розробленим методом цілепокладання. Дерево (древко) цілей - графічне відображення взаємодії головної цілі функціонування системи або виконання комплексної програми та проміжних результатів (проміжних цілей), що виникають (реалізуються) на шляху досягнення глобальних цілей. Формування «дерева цілей» відбувається за принципом «від загального до окремого». Воно відображає уявлення про ієрархічний характер зв'язків між проміжними результатами функціонування всіх елементів системи (виконання окремих етапів програми) і кінцевим результатом. Розробка здійснюється шляхом послідовної декомпозиції головної цілі на підцілі за такими правилами.

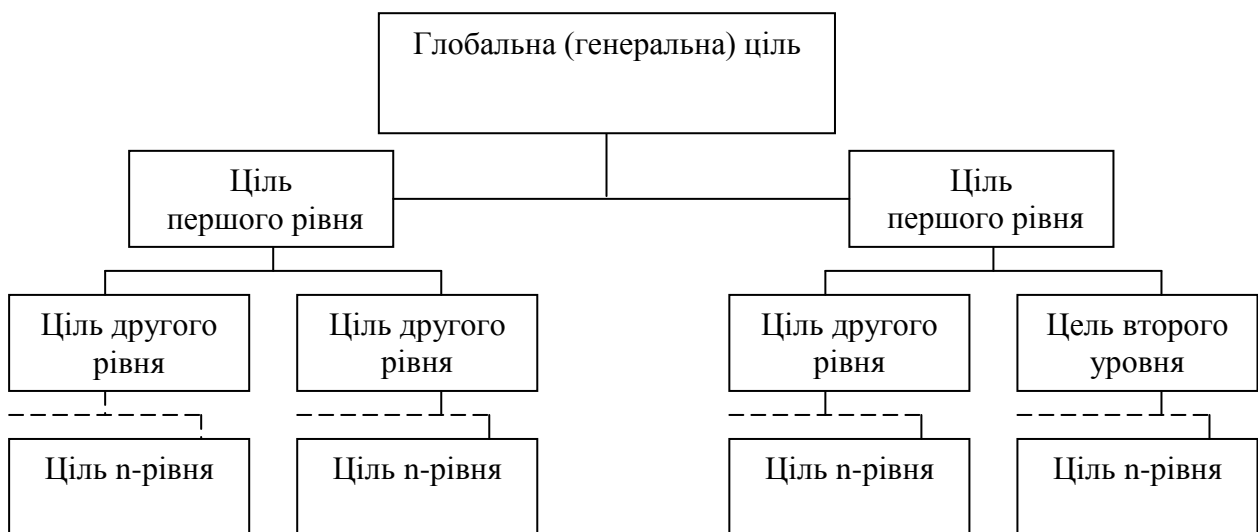

Рис. 2.1. Дерево цілей

1. Формулювання цілей повинне описувати бажані результати (стан), а не дії, необхідні для їхнього досягнення.

2. Формулювання головної (генеральної) цілі повинне давати опис кінцевого результату.

3. Зміст головної цілі повинний бути розгорнутим в ієрархічну структуру підцілей таким чином, щоб досягнення підцілей кожного наступного рівня стало необхідною й достатньою умовою досягнення цілей даного рівня.

4. На кожному рівні підцілі повинні бути незалежними і невиведеними одна з одної.

5. Декомпозиція припиняється при досягненні деякого елементарного рівня, коли формулювання підцілі дозволяє приступитися до її реалізації без подальших пояснень.

У цілому принцип «дерева цілей» забезпечує взаємозв'язок безлічі цілей різного змісту (економічних, соціальних, політичних, духовних), їхнє узгодження для досягнення головної, єдиної мети. Вища ціль направляє якісний розвиток спільності, системи соціальних відносин.

Основною властивістю «дерева цілей» є двоїста природа цілей (крім головної й цілей самого нижнього рівня): кожна з них розглядається як мета реалізації проміжних цілей нижчого рівня й одночасно як засіб реалізації мети вищого рівня. Тому при побудові «дерева цілей» найбільш ефективним є використання «методу логічного ланцюжка», поступового розгортання головної цілі в підцілі таким чином, щоб кожна мета, виходячи зі свого місця в «дереві цілей», перевірялася на відповідність передбачуваній відповіді на запитання: «Для чого реалізується ціль» або «За рахунок чого реалізується ціль». Побудова «дерева цілей» є одним із провідних прийомів системного підходу при розв'язанні завдань проектування систем управління, розподілу функцій управління по горизонталі й вертикалі, обґрунтування планових рішень, формування цільових програм.

Подібна ієрархічна структура демонструє необхідність організаційного та інформаційного зв'язку між завданнями підсистем та етапами досягнення

поставленої цілі. «Дерево цілей» показує не способи досягнення мети, а лише визначає кінцеві результати кожного етапу запланованих робіт. Кількість рівнів такої структури залежить від складності поставленої мети й кількості проміжних етапів робіт [54, с. 137].

Цілі першого рівня є альтернативами досягнення головної мети, але щодо цілей другого рівня вони виступають як цілі. Відомо, що системи цілей і способи їхнього досягнення подібні за структурою і взаємно детерміновані [164, с. 54-66]:

при відсутності хоча б одного з ресурсів або умов, що належать до системи досягнення цілі, ціль виявляється недосяжною;

підвищення значущості якого-небудь компонента мети припускає переважний розвиток коштів її досягнення;

на обмеженому відрізку часу можливо компенсувати відставання окремих засобів за рахунок інших, але дана дія, як правило, спричиняє соціально-економічне подорожчання процесу досягнення мети й небезпеку виснаження засобів;

усі елементи системи цілей і засобів у принципі рівнозначні;

на кожному ієрархічному рівні системи є свої конкретні цілі і засоби їхнього досягнення;

для досягнення якої-небудь загальної цілі необхідно погодити окремі цілі та засоби різних рівнів системи.

При розгляді питання ефективності побудови цільової функції держави варто підкреслити роль інформаційного впливу на соціально-економічну систему. Так, на думку Б.Івченко, «соціально-економічна інформація є основою для реалізації процесів управління, на базі якої формуються цілі та завдання функціонування соціально-економічної структури» [48, с. 211]. У цьому сенсі має значення співвідношення об'єктивного та суб'єктивного у процесі формування цільової функції державної економічної політики. Об'єктивна реальність передається за допомогою інформаційної системи суб'єктові господарювання, що формує цілеспрямовані дії для трансформації цільової

системи у бажаний стан (рис. 2.2).

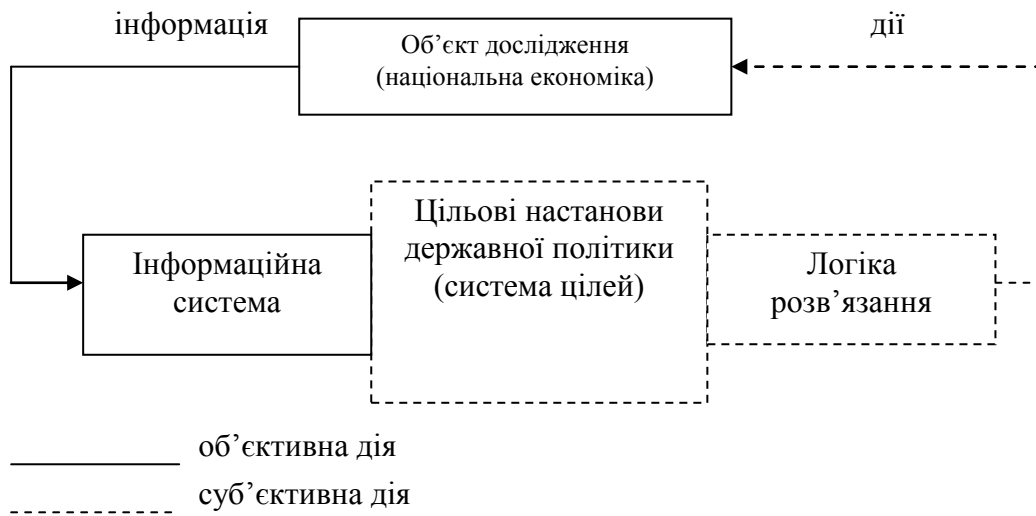

Рис. 2.2. Співвідношення об'єктивного та суб'єктивного у процесі формування цільової функції державної політики

Оскільки механізм формування державної політики містить як необхідна ланка систему цілей, оскільки рішення приймаються на основі інформації про об'єкт дослідження, виходячи з поставлених цілей. Отже, процес формування цільових настанов державної політики являє собою синтез об'єктивних (економічні закони, інформація, наявні ресурси, альтернативи) і суб'єктивних (система цілей) складових.

У числі дестабілізуючих факторів, що впливають на процес цілепокладання, необхідно особливо відзначити відсутність своєчасної та об'єктивної інформації. Інформаційна непрозорість у системі державного управління проявляється у такому:

1. Перевага, що віддається державними органами окремим економічним суб'єктам при наданні інформації, веде до створення нерівних умов конкуренції та ще більшого посилення позицій провідних компаній, що перебувають у цьому плані у привілейованому положенні.

2. Порушення конкурентного середовища, викликане прихованням імен реальних власників приватизованих стратегічних підприємств та об'єктів. Загальновідомо, що однією з головних цілей захисту конкуренції є запобігання

надмірної концентрації власності в руках компаній - потенційних суперників на ринку. Якщо офіційні особи, відповідальні за дотримання правил конкуренції, не можуть надати на законних підставах інформацію про власність, процес концентрації може вийти з-під контролю.

3. Кожен господарюючий суб'єкт має потребу в якісній і своєчасній інформації для прийняття нових або коректування попередніх рішень. Асиметрія інформації приводить до неправильних рішень як на мікро-, так і на макрорівні. Як наслідок, результатом стає неефективний продаж державної власності, прорахунки в регулюванні природних монополій, що в остаточному підсумку ставить під загрозу функціонування національного господарства в цілому.

4. Відсутність прозорості в економіці створює умови для збереження і зростання корупції, зловживання владою, використання своїх повноважень із метою одержання особистих вигід (рентоорієнтована поведінка).

Оскільки державні заходи носять переважно некомерційний характер, вони можуть бути виправдані тільки з погляду тих соціальних і стратегічних цілей, які переслідує держава. Це припускає ще одну важливу лінію при оцінці ефективності державної участі, а саме порівняння очікуваних і фактичних результатів державної діяльності. Таким чином, завжди необхідно мати уявлення про якість цілей. З основних вимог до якості цілі доцільно виділити такі.

Комплексність - опис бажаного результату повинна охопити всі основні аспекти проблемної ситуації.

Погодженість - несуперечність компонентів цільової системи, що у свою чергу припускає: ранжирування компонентів цільової системи за черговістю їхнього обліку; розробка коефіцієнтів значущості різних компонентів цільової системи, що дозволяє зводити всі компоненти до однієї комплексної мети; реальність - залежність від альтернатив дії (ціль при відсутності реальних варіантів дії є утопією); системність - ув'язування мети з усім комплексом завдань, що стоять перед соціально-економічною системою.

Варто звернути увагу на те, що моделювання процесу досягнення мети повинне супроводжуватися оптимізацією параметрів і моніторингом ефективності державного управління. Разом із тим, у процесі цілеуказання виникає проблема адекватності формалізації поставленої мети. Інакше кажучи, не завжди поставлена ціль може бути записана мовою математики, внаслідок чого виникає необхідність спрощення її змісту для зручності формалізації. Наприклад, однієї із цілей численних урядів України протягом останнього років було додання економічним реформам більшої соціальної спрямованості. Як можна формально представити дану мету? Яку концепцію реформ і за якими ознаках уважати більш соціально спрямованою, ніж інші? Ці й інші актуальні питання стоять перед суб'єктами державної політики різних рівнів, і правильне їхнє визначення виступає важливим завданням цілеуказання.

Таким чином, багатоаспектність державної діяльності породжує підхід, відповідно до якого необхідно забезпечити формування вектора показників - індикаторів, що характеризують її результати. Раціонально побудований ряд (вектор) - це така послідовність показників (оцінок), коли реалізація наступної мети неможлива без реалізації попередньої. Можна виділити шість умов, яким повинна задовольняти побудована система індикаторів:

релевантність (введення всіх індивідуальних показників-індикаторів повинне бути виправданим);

вірогідність (використовувана інформація повинна бути вільна від істотних помилок);

зрозумілість (система показників повинна бути зрозумілою не тільки фахівцям, але й будь-якому «середньому» користувачеві);

когерентність (забезпечення погодженості змін індикаторів та еволюції аналізованого об'єкта);

динамічна компаративність (за допомогою даних показників користувач повинен одержати уявлення про поліпшення або погіршення ситуації у динаміці);

регіональна компаративність (система ефективних індикаторів повинна забезпечувати можливість проведення міжкраїнних зіставлень). До числа можливих критеріїв, найбільшою мірою відповідаючих позначеним вимогам, можна віднести, наприклад, індекс людського розвитку, інтегральний показник якості життя і т.п. [62, с. 5-6].

Звідси випливає, що процеси цілепокладання й цілеуказання повинні бути взаємозалежними і впливати один на одного. У пошуках оптимального варіанта цілепокладання цілеуказання відіграє не останню роль, тому що допомагає зробити висновок про бажаність і можливість досягнення поставленої первісно цілі. Цілепокладання відображає переваги суб'єкта управління, а у процесі цілеуказання з'ясовується конкретний зміст мети, можливість її досягнення й наслідків, які спричинить виконання поставленої цілі при наявних у розпорядженні системи ресурсах. У процесі чіткого формулювання й ранжирування цілей, завдання цільових настанов і виявлення переваг для національного господарства використовуються системний аналіз і різні види моделювання. Механізм взаємозв'язку цілепокладання і цілеуказання на основі моделі оптимізації цільової функції економічної політики представлений на рис.2.3. [162].

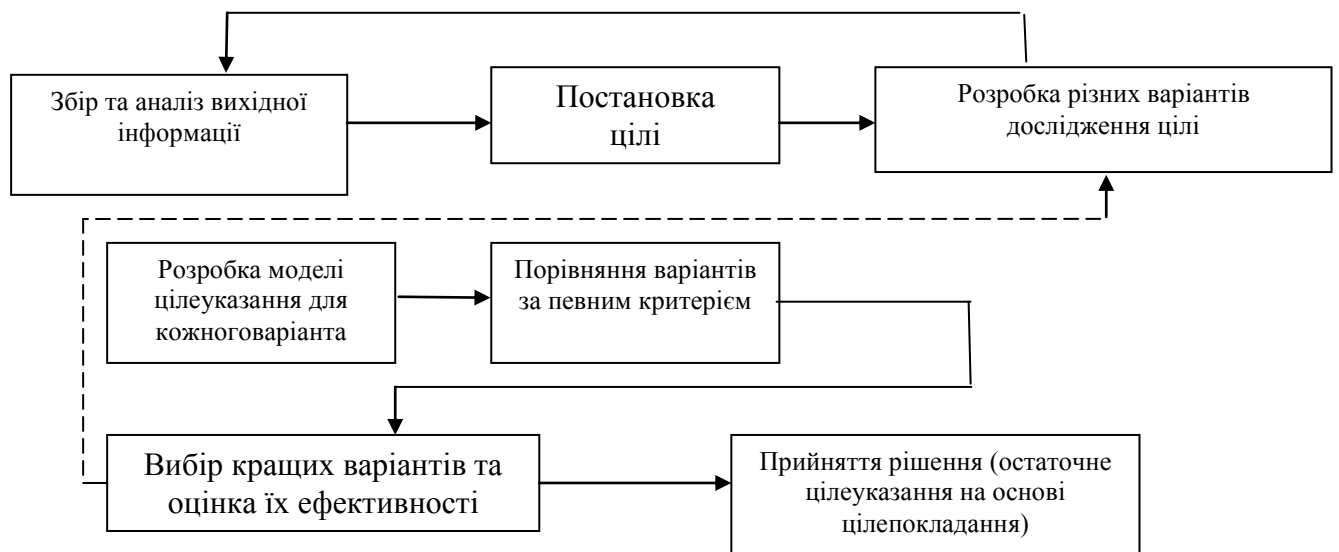

Рис. 2.3. Процес формулювання цілі на основі оптимізаційної моделі

Вибір об'єкта регулювання індивідуальний для кожної країни і залежить від характеру проблем, що стоять перед суспільством на кожному даному етапі його розвитку. Як об'єкт звичайно виступають пріоритети, що формують цільову функцію економічної політики. Побудова цільової функції є досить складним процесом, оскільки зв'язана не тільки з теоретичним обґрунтуванням, але й з формуванням державою стратегічного економічного курсу, прийняттям відповідних політичних рішень.

Процес визначення напрямів зміни об'єкта супроводжує ймовірність конструювання абстрактних, недієздатних моделей соціально-економічного розвитку. Тому для побудови реальної моделі економічної політики держави варто враховувати загальносвітові соціально-економічні тенденції, положення держави у світовій системі, її специфіку з геополітичних, економічних, інституціональних позицій. Разом із тим, успішне розв'язання питань соціально-економічного розвитку держави, ефективність проведеної економічної політики значною мірою пов'язані з адаптацією ідеальної моделі до конкретно-історичних умов. Доцільно, орієнтуючись на загальні принципи господарювання й світові тенденції розвитку продуктивних сил, знаходити форми і методи регулювання економіки, адекватні національним особливостям, традиціям, системі суспільних інститутів.

Формування цільової функції як основного компонента економічної політики базуються на аналітичних дослідженнях наявних даних, виявленні зовнішніх і внутрішніх зв'язків аналізованого об'єкта макроекономіки, системному вивченні розглянутих явищ або процесів, формулюванні суджень певної вірогідності відносно сьогодення й майбутнього об'єкта макроекономіки. Дані методи можна згрупувати за такими ознаками: ступінь формалізації; спосіб одержання й обробки інформації; спосіб одержання параметрів макроекономічної моделі; принцип дії моделі й т.д. Макроекономічні методи включають математико-статистичні методи. У результаті на їхній основі можлива розробка прогнозів економічного розвитку і перспективних планів.

У загальному випадку модель є спрощеним поданням дійсності. Тому, якщо термін «модель» розглядається в загальному значенні слова, то відповідь на питання, чи можна формулювати цілі економічної політики без використання моделей, буде негативною [53, с. 302].

Економічні моделі дають спрощене, схематичне відбиття основних рис і співвідношень описуваних явищ і процесів і тому не можуть повністю відповідати об'єкту, який моделюється. У той самий час вони дозволяють краще зрозуміти дійсність, оскільки опускають численні другорядні деталі.

Економічна модель розкриває характер функціонального зв'язку між економічними змінними. У моделях ураховуються:

екзогенні змінні, що вводять ззовні, і моделі, що задають до початку побудови;

ендогенні змінні, формовані усередині моделі.

Метою моделювання макроекономічної системи є виявлення впливу екзогенних змінних на ендогенні.

В Україні розроблені методи економічного прогнозування на коротко-, середньо- і довгострокові періоди [86; 98; 105]. Верховною Радою прийнятий Закон України «Про державне прогнозування й розробку програм економічного і соціального розвитку України» [46].

Зараз існує понад сто різних методів дослідження і прогнозування розвитку економіки, хоча практично застосовуються приблизно 20. Серед найбільш використовуваних - методи тренда (екстраполяції), що виходять із припущення про поведінку в майбутньому тих тенденцій, які склалися в минулому, а також економіко-математичне моделювання [8, с. 157].

Макроекономічне прогнозування є важливим інструментом проведення і моніторингу економічної політики. Досить точна оцінка економічного зростання, інфляції, безробіття, доходів бюджету та інших макроекономічних показників у майбутні періоди дозволяє вчасно приймати ті або інші заходи, здійснювати більш ефективно регулювання економіки.

В економіці прогнозування виконує три основних функції:

передбачення тенденцій зміни об'єкта господарювання і навколишнього середовища в майбутньому;

оцінка можливих наслідків прийнятих господарських рішень;

коректування результатів виконання прийнятого рішення.

Побудова точних прогнозів може бути періодичною або випадковою, при цьому прогнозування припускає наявність істотних й інерційних закономірностей в економічному процесі й взаємозв'язків, які можна належним чином ідентифікувати й використати. Успішність планування і прогнозування в досить високому ступені залежать від стабільності загальної економічної ситуації. У цьому зв'язку можна відзначити значні помилки документованих прогнозів ВВП у США, зроблених після другої світової війни. Так ([168]), група приватних дослідників прогнозувала 6% падіння ВВП на 1947 р., у той час як у дійсності мало місце його зростання приблизно на 11%. Та ж група пророчила на 1948 р. незначне зменшення ВВП, хоча в дійсності мав місце істотний приростання [168].

Справа в тому, що зазначені прогнози спиралися на дані й співвідношення, що склалися у тридцяті роки, а також помилкові аналогії з періодом, що безпосередньо йшов за першою світовою війною. Навпроти, починаючи з 1953р., прогнози ВВП стають більш точними. Слід також зазначити у обставину, що в більшості випадків завищені прогнози відповідали рокам, відзначеним економічним спадом, а занижені - рокам, відзначеним істотним зростанням ВВП. На жаль, «навчання на минулих помилках» має незначний ефект, оскільки помилки прогнозів на короткий період або мають малу автокоррельованість, або зовсім не коррелюються (при прогнозах на один крок уперед).

Середня точність прогнозів звичайно убуває зі збільшенням об'єму прогнозування. Так, ВВП прогнозується на один квартал уперед краще, ніж на два квартали, краще на два квартали вперед, ніж на три квартали, і т.д., але ця різниця поступово згладжується з видаленням у майбутнє. У певному змісті можна вважати правилом: «довші прогнози - більше помилок». Кожна з

потенційних складових прогнозу - екстраполяція часових рядів і зв'язків між ними, зовнішня інформація, а також думки експертів - піддана погіршенню при подовженні обрїю прогнозування.

У числі особливостей макроекономічного прогнозування, використовуюваного при формуванні цільової функції економічної політики, можна виділити такі особливості:

значна нестационарність часових рядів;

обмеженість рядів спостережень;

багатомірність часових рядів (проблема розробки взаємозалежних прогнозів, явища мультиколінеарності й авторегрессії).

Хронологічний ряд в економіці можна записати у вигляді послідовності:

$$y_1, y_2, \dots, y_T, \dots, y_n, \quad (2.2)$$

де $T = 1, 2, \dots, n$ - суть значення часу (дні, тижні, декади, місяці, роки й т.д.);

y_T - відповідні цим значенням часу рівні спостережуваної економічної змінної.

На відміну від інших статистичних сукупностей, з якими доводиться мати справу в економіці, для хронологічних рядів важливий сам порядок проходження значень економічної величини.

Звичайні прийоми обробки хронологічних рядів полягають у застосуванні класичних результатів теорії екстраполяції стаціонарних випадкових послідовностей, розробленої О.Колмогоровим і М.Вінером та їхніми послідовниками. Однак в економіці послідовності виду (2.2) дуже короткі, і умови стаціонарності дуже рідко виконуються. Крім того, теорія Колмогорова-Вінера вимагає великої кількості членів у послідовності. Це обставина дала поштовх до розробки спеціальних прийомів екстраполяції для коротких рядів.

Сучасний спектральний аналіз має декілька коректних моделей прогнозування для рядів, що містять 50-80 членів. Однак в економіці найчастіше зустрічаються ряди в 10-15-20 членів, і для їхньої обробки в змісті екстраполяції гранично грамотних прийомів не існує, не говорячи вже про ряди, що містять 5-10 членів.

Для спрощення аналізу запропоновано класифікацію коротких хронологічних рядів в економіці: ряди першого рангу - дуже короткі, утримуючі менше чотирьох точок передісторії; ряди другого рангу - утримуючі від чотирьох до тридцяти точок передісторії; ряди третього рангу - утримуючі від тридцяти до п'ятдесяти точок передісторії. Якщо немає ніякої іншої інформації, крім послідовності (2.2), екстраполяція на основі дуже коротких рядів може використати лише значення поточного збільшення і поточного темпу змін.

У зв'язку із цим для побудови прогнозу соціально-економічної динаміки доцільно скористатися запропонованим М.Енгвером методом зигзагоподібного рядка, застосовуваним для прогнозування коротких хронологічних рядів і маючим високий рівень надійності [149]:

$$Y_{N+1} = Y_N + \frac{1}{\lambda} (Y_{N-1} - Y_N) ; \quad (2.3)$$

$$\lambda = - \frac{\sum_{i=1}^{N-2} (Y_i - Y_{i+1}) \cdot (2Y_{i+1} - Y_{i+2} - Y_i)}{\sum_{i=1}^{N-2} (Y_{i+1} - Y_{i+2}) \cdot (2Y_{i+1} - Y_{i+2} - Y_i)} ; \quad (2.4)$$

де λ – прогнозований рівень компоненти цільової функції.

Із позицій системного аналізу, що є методологічною основою розв'язання складних завдань в умовах невизначеності [53, с. 18-19], розв'язання завдань оцінки зв'язку між змінними з використанням статистичних методів можна умовно розбити на такі етапи.

1. Визначення мети дослідження й вибір типу завдання.
2. Формалізація завдання.
3. Збір інформації й приведення її до вигляду, прийняттого для розв'язання завдання.
4. Розв'язання завдання (формальне).
5. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів.

Вибір факторів, що впливають на досліджуваний показник, провадиться виходячи зі змістовного економічного аналізу [110, с. 94-95]. Спочатку складається перелік показників, що включають у модель, потім робиться відбір статистичної інформації й попередній аналіз даних.

Методологія дослідження національної економіки володіє низкою найважливіших особливостей, що визначають основу методики макроекономічного аналізу. Головні з них: макроекономіка як система розрахункових (агрегованих) показників; предмет макроекономічного дослідження як розрахункові макропоказники, узяті в динаміку.

З погляду системного аналізу, макроекономіка утворює статичну, субординовану систему, а розрахунок й аналіз динаміки параметрів макроекономічного процесу є ключовим моментом у її дослідженні.

З одного боку, у цій ситуації надзвичайно важливий вибір системи показників та їхня адекватність реальному макроекономічному процесу. Що стосується вірогідності кількісного подання макроекономічних показників, то вона може розглядатися у двох аспектах: перший відноситься до критеріїв оцінки досконалості розрахунку агрегатів, у той час як другий впливає з першого й визначає обґрунтованість використання тих або інших кількісних даних у макроаналізі.

З іншого боку, властивість динамічності економічної системи доцільно враховувати для дослідження цих показників або їхньої системи в цілому, що є також невід'ємною частиною методики макроекономічного аналізу.

В аспекті порушеної проблеми особливий інтерес становить такий важливий розрахунковий показник, як економічне зростання. Як було показано в розділі 1, помірне і стабільне економічне зростання є головним компонентом цільової функції економічного політики будь-якої держави, кількісно виміряти який можна за допомогою:

темтів зростання реального ВВП (% до попереднього року);

ВВП на душу населення (% до попереднього року).

До основних економічних факторів зростання ВВП звичайно відносять:

частку інвестицій у ВВП: чим більша частина ВВП інвестується, тим вище темпи економічного зростання;

частку державного споживання у ВВП (низька частка державного споживання в економіці не перешкоджає економічному зростанню);

макроекономічну стабільність, обумовлену невисоким і стабільним рівнем інфляції, стабільним рівнем безробіття, помірною ставкою відсотка, помірним зростанням реальних доходів населення.

Таким чином, завданням статистичного дослідження у випадку, що розглядається є визначення взаємозв'язків між окремими показниками соціально-економічного розвитку України з метою побудови певної моделі макроекономічного планування. Інформаційною базою стають шість показників соціально-економічного розвитку, наведені у табл. 2.1. Динаміку даних показників у період з 1995 по 2006 рр. наведено у табл. 2.2. Слід зазначити, що прогнозувати відносні величини легше, ніж абсолютні у силу їхньої більшої стабільності. Цим обумовлене використання в рамках даного дослідження відносних показників.

Спочатку будуються точкові діаграми залежності різних показників макроекономічної динаміки. Залежності зростання ВВП від зростання обсягів інвестицій в основний капітал, темпів інфляції й рівня державних витрат наведено відповідно на рис. 2.4 - 2.6. На рис. 2.7 наведено залежність реальних грошових доходів населення від зростання ВВП. На рис. 2.8 наведено залежність рівня безробіття від рівня витрат державного бюджету.

Таблиця 2.1

Основні соціально-економічні показники розвитку економіки України

Показники	Умовна позначка
Реальний ВВП (% до попереднього періоду)	GDP
Інвестиції в основний капітал (% до попереднього періоду)	I
Витрати держбюджету (% до ВВП)	G
Індекс споживчих цін, усі товари й послуги (% до попереднього року)	CPI
Рівень зареєстрованого безробіття	U
Реальні грошові доходи (% до попереднього періоду)	MIP

Динаміка досліджуваних показників

Рік	GDP	I	G	CPI	U	MIP
1995	87,8	71,5	44,6	477,0	0,5	108,3
1996	90,0	78,0	41,9	180,3	1,3	87,8
1997	97,0	91,2	36,7	115,9	2,3	102,7
1998	98,1	106,1	30,4	110,6	3,7	102,4
1999	99,8	100,4	26,7	122,7	4,3	99,3
2000	105,9	114,4	28,3	128,2	4,2	104,1
2001	109,2	120,8	27,2	112,0	3,7	110,0
2002	105,2	108,9	26,7	100,8	3,8	118,0
2003	108,5	131,3	28,7	105,2	3,6	109,1
2004	112,1	128,0	29,7	109,0	3,5	119,6
2005	102,7	101,9	32,2	113,5	3,2	123,9
2006	107,1	119,0	32,8	109,1	2,8	116,1

Розроблена за джерелом - [120]

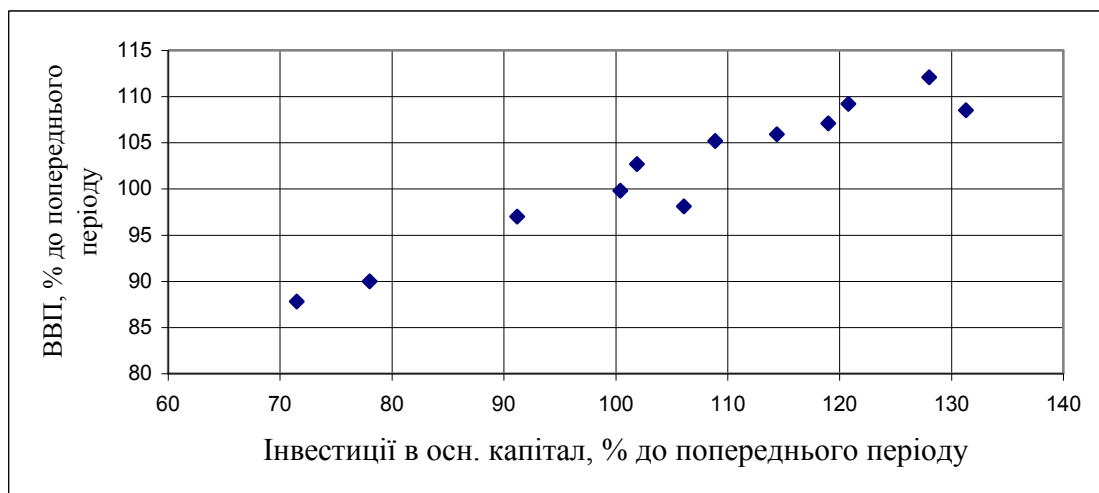

Рис 2.4 Залежність зростання ВВП від зростання інвестицій в основний капітал

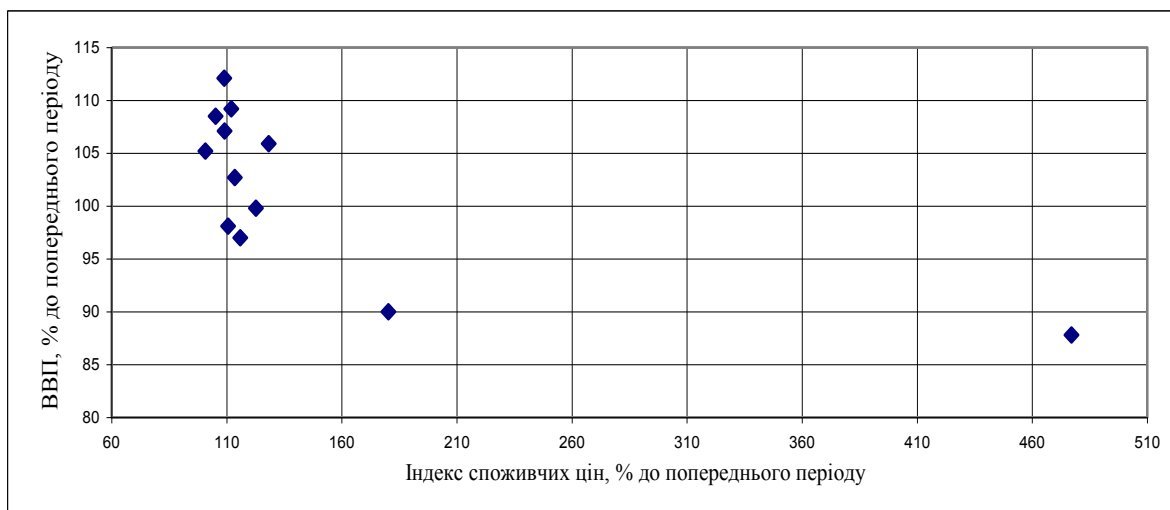

Рис 2.5. Залежність зростання ВВП від індексу споживчих цін

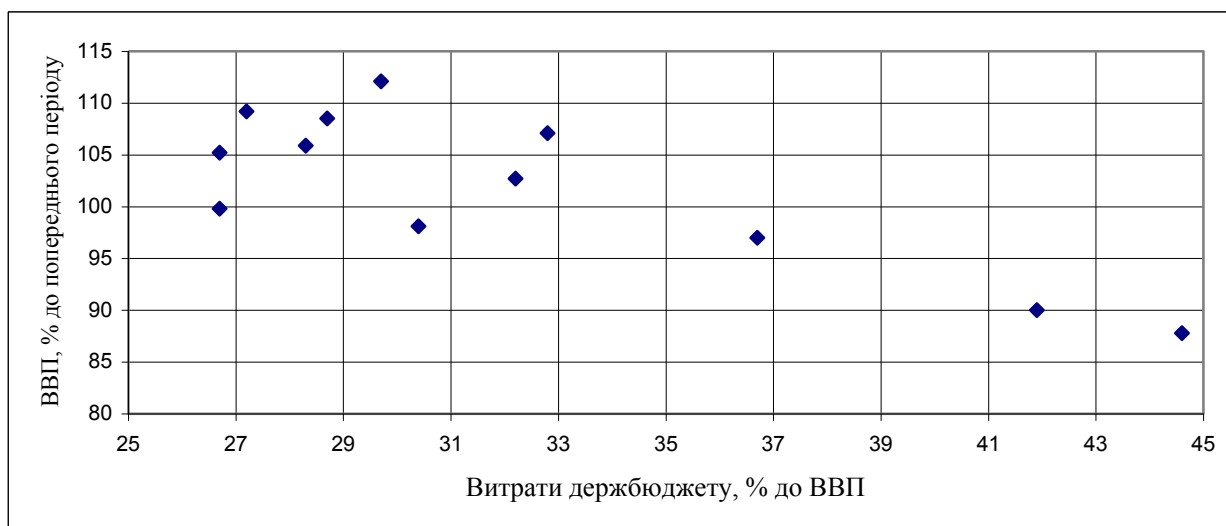

Рис. 2.6. Залежність зростання ВВП від розміру витрат держбюджету

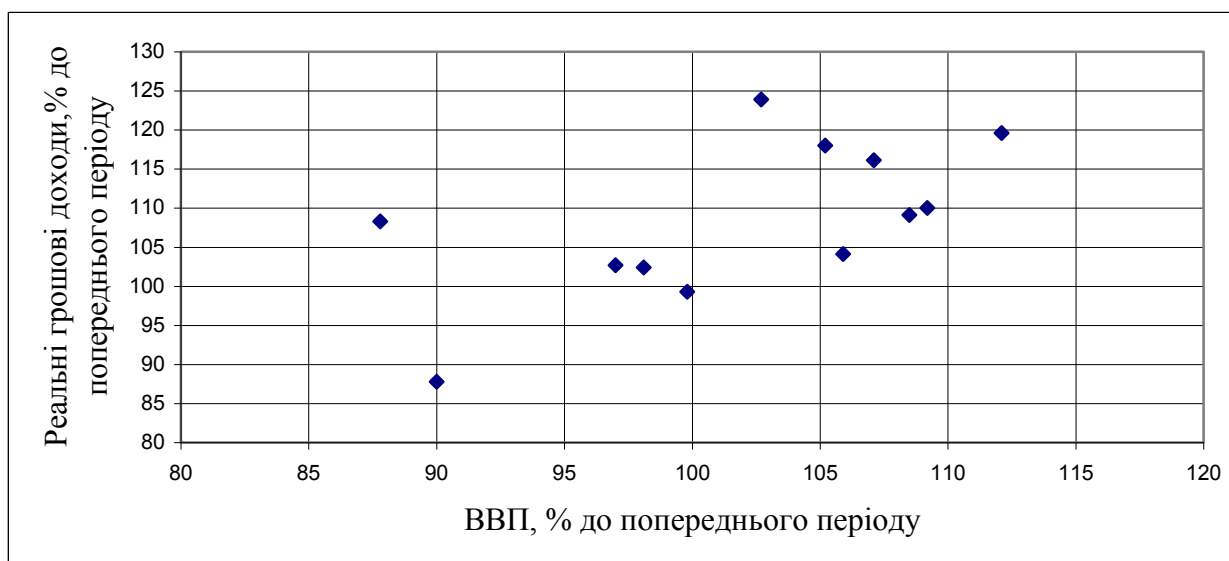

Рис. 2.7. Залежність зростання реальних грошових доходів від зростання ВВП

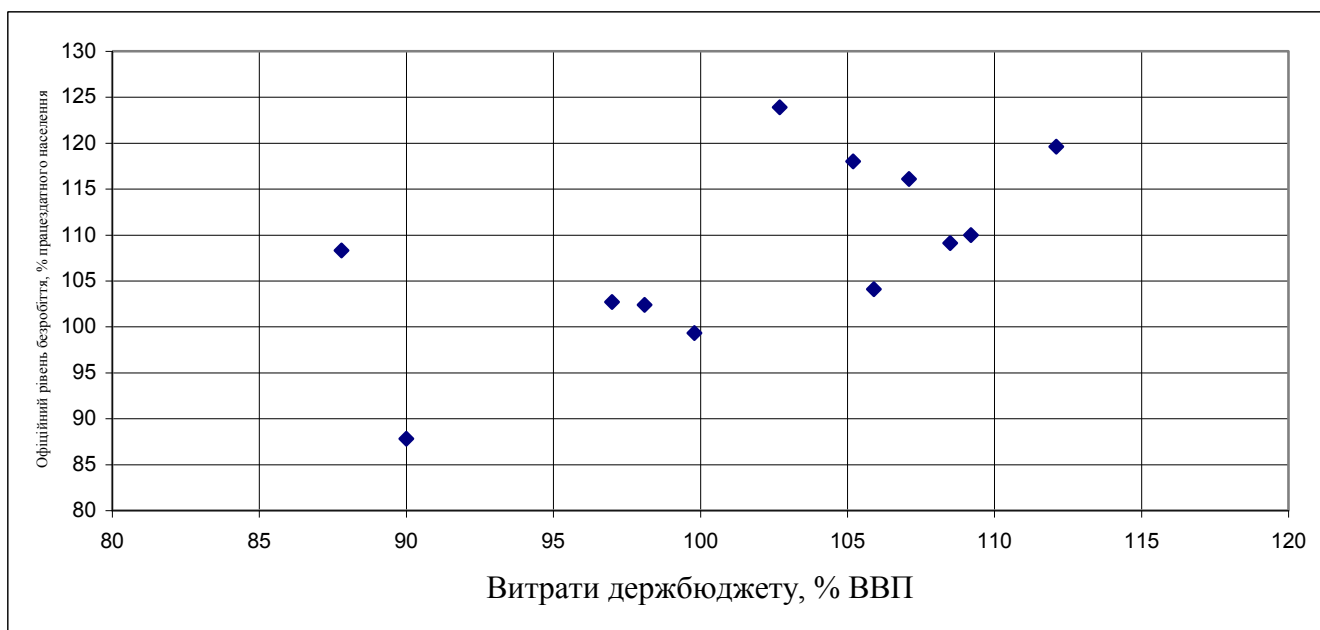

Рис. 2.8. Залежність рівня безробіття від розміру витрат держбюджету

Як можна побачити з діаграми на рис. 2.4, зростання ВВП перебуває в прямої залежності від зростання обсягів інвестування в основний капітал: зростання обсягів інвестування в основний капітал означає приростання обсягів виробництва продукції або її відновлення, що у свою чергу позитивно впливає на динаміку ВВП.

Вплив зростання споживчих цін неоднозначний (див. рис. 2.5): зростання ВВП може позитивно впливати на рівень споживчих цін. Однак надмірне зростання споживчих цін має й негативний вплив через дестабілізацію фінансової системи й кризові явища в економіці в цілому.

Рис. 2.6 наочно демонструє, що розмір державного сектора тісно пов'язаний із рівнем розвитку економіки. Дане зростання що спостерігалось у всіх країнах світу аж до останнього десятиліття ХХ в., є комплексною міждисциплінарною проблемою. У рамках даного дослідження уявляється доцільним визначити подальше зростання державних витрат як досить небезпечну, але реально існуючу тенденцію. Сама по собі необхідність державного сектора в сучасній ринковій системі очевидна й ніким не оспорюється. Однак у якості однієї з необхідних умов досягнення

максимальних темпів економічного зростання виступає саме оптимальний розмір держсектора [6; 70; 163].

Відомо, що зростання держсектора здатна до деяких пір стимулювати економічне зростання, оскільки держава створює необхідну інфраструктуру для функціонування ринків, бере на себе виробництво суспільних благ, регулює зовнішні ефекти. Разом із тим значне зростання державних витрат у ВВП приводить у підсумку до зниження темпів економічного зростання. Пояснюється це такими моментами.

По-перше, зростання питомої ваги держвитрат, якщо воно триває постійно, вимагає в підсумку фінансування за рахунок позикових коштів, а зростання державного боргу може зробити негативний інфляційний вплив на економіку.

По-друге, якщо відштовхуватися від ліберальних поглядів, програми державних витрат обмежують свободу вибору індивіда, а необхідні для цього податки впливають на економіку, оскільки мають негативну дію на розвиток приватного сектора.

На рівні національного господарства необхідно вирішити, яка структура державних витрат буде ефективною. Щоб та або інша програма держвитрат була визнана ефективною, потрібно довести, що ресурси, задіяні в ній, не можуть бути використані з більшою віддачею в іншій програмі або у приватному секторі. На практиці ж подібні оцінки досить утруднені й виходять за рамки даного дослідження.

Разом із тим, при побудові моделі цільової функції економічної політики треба виходити із припущення, що в сформованих умовах більш прийнятним буде, по-перше, не урізування державного споживання, а лише вповільнення темпів його зростання й зміна його структури у бік статей, що забезпечують підвищення попиту і стимулювання інвестиційного процесу й виробництва. Як показує досвід працюючих на випередження країн Південно-Східної Азії, рівень державного споживання не повинен перевищувати 20-25% ВВП, щоб забезпечити 6-7% щорічного зростання ВВП [18, с. 10].

Зростання ВП у цілому позитивно впливає на динаміку реальних грошових доходів населення (див. рис. 2.7).

Як видно з рис. 2.8, рівень безробіття перебуває у зворотній залежності від рівня витрат державного бюджету, тобто більш висока частина витрат держбюджету приводить до меншого рівня безробіття.

Більш формалізований взаємний вплив наведених вище факторів перевіряється за допомогою коефіцієнта кореляції. Коефіцієнт кореляції розраховується за формулою [23, с. 223]:

$$r_{xy} = \frac{\overline{x \cdot y} - \bar{x} \cdot \bar{y}}{\sigma_x \cdot \sigma_y}, \quad (2.5)$$

де x, y - величини, між якими досліджується взаємозв'язок;

σ - стандартні відхилення досліджуваних величин.

Стандартне відхилення розраховується по формулі [140, с. 12]:

$$\sigma_x = \sqrt{x^2 - \bar{x}^2}. \quad (2.6)$$

Коефіцієнт кореляції характеризує тісноту або силу зв'язку між змінними. Значення, прийняті коефіцієнтом кореляції, укладені в межах $[-1;1]$. Якщо значення r наближається до -1 , між величинами існує тісний зворотний взаємозв'язок. Якщо r наближається до 1 , має місце тісний прямий взаємозв'язок.

За допомогою пакета MS Excell зроблено розрахунок коефіцієнтів кореляції досліджуваних показників макроекономічної динаміки. Результати розрахунку наведено в табл. 2.3.

Отже, можна констатувати, що існує прямий взаємозв'язок між показниками зростання ВВП і зростанням обсягів інвестування в основний капітал і зворотний зв'язок між зростанням ВВП і показником частки державних витрат у ВВП і рівнем інфляції. Також має місце прямий взаємозв'язок між ростом реальних грошових доходів населення й зростанням ВВП і зворотний зв'язок між рівнем безробіття й часткою держвитрат у ВВП.

**Взаємна кореляція досліджуваних показників
макроекономічної динаміки**

	GDP	I	G	CPI	U	MIP
GDP	1					
I	0,96543	1				
G	-0,81982	-0,812	1			
CPI	-0,68776	-0,68275	0,751447	1		
U	0,758053	0,761332	-0,9802	-0,77189	1	
MIP	0,609055	0,498918	-0,35713	-0,15312	0,266151	1

Цільова функція економічної політики потребує формулювання.

Наприклад, держава ставить перед собою ціль збільшення в плановому періоді реальних грошових доходів, при цьому дана політика не повинна привести до істотного зростання рівня безробіття. Дослідження щодо граничного рівня безробіття для забезпечення економічної безпеки держави, проведені вітчизняними і зарубіжними вченими [55; 56; 106; 117; 150; 154], допускають значення цього індикатора у межах 5-8%. Наприклад, максимальний рівень безробіття, що допускає державне планування, буде становити 8%, а метою економічної політики є досягнення зростання реальних грошових доходів на 15%. Функцію залежності зростання реальних грошових доходів від зростання ВВП у загальному вигляді можна представити як:

$$MIP = \varphi(GDP) , \quad (2.7)$$

$$GDP = \theta(I, CPI, G) . \quad (2.8)$$

При цьому виникає необхідність обмеження через визначення функції залежності безробіття від рівня витрат держбюджету:

$$U = \lambda(G) . \quad (2.9)$$

Звичайно, реальні економічні процеси відрізняються високим рівнем складності й нелінійним характером взаємного зв'язку, однак для завдання короткострокового моделювання в рамках даного дослідження доцільне спрощення складних залежностей до їхньої лінійної форми. Тоді функції (2.7) - (2.9) можна записати у такому виді:

$$MIP = \alpha_0 + \alpha_1 \cdot GDP, \quad (2.10)$$

$$GDP = \beta_0 + \beta_1 \cdot I + \beta_2 \cdot CPI + \beta_3 \cdot G, \quad (2.11)$$

$$U = \gamma_0 + \gamma_1 \cdot G. \quad (2.12)$$

Для розрахунку коефіцієнтів у рівняннях (2.10) і (2.12) прийнятне використання методу найменших квадратів. При цьому для розрахунку коефіцієнтів у рівнянні (2.11) варто використати метод множинної лінійної регресії.

З використанням математичних пакетів MS Excel й STATISTICA 5,0 розрахуються параметри рівнянь (2.10) - (2.12):

$$MIP = 26,42564 + 0,804473 \cdot GDP, \quad (2.13)$$

$$GDP = 68,15013 + 0,357567 \cdot I - 0,001352 \cdot CPI - 0,120852 \cdot G, \quad (2.14)$$

$$U = 9,250369 - 0,19203 \cdot G. \quad (2.15)$$

Для перевірки надійності отриманих результатів необхідно розрахувати для рівнянь (2.12) - (2.14) коефіцієнти множинної кореляції, визначити довірчі інтервали для коефіцієнтів цих рівнянь.

Коефіцієнт множинної кореляції розраховується за формулою [144; с. 265]:

$$R = \sqrt{1 - \frac{\sum_{i=1}^n (Y_i - Y_x)^2}{\sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{y})^2}}.$$

Розраховується з використанням математичного пакета MS Excel множинну кореляцію для рівнянь (2.13) - (2.15):

$$R(3.12) = 0,6091,$$

$$R(3.13) = 0,9675,$$

$$R(3.14) = 0,9802.$$

Таким чином, держава при плануванні має можливість впливати на показник державних витрат у ВВП, тому змінна G вважається цільовим інструментом. Якщо показники рівня інфляції (CPI) і зростання інвестицій (I) - екзогенні, тобто економічна політика відносно даних показників у плановому

періоді не зміниться, тоді розмір цих показників у період $t+1$ можна спрогнозувати за допомогою методу зигзагоподібного рядка (формули (2.3) - (2.4): $I_{2007}=137,7372$,

$$CPI_{2007}=109,9819.$$

Таким чином, є набір параметрів, які підставляються в модель:

максимальний рівень безробіття (U_{\max}) – 8%;

зростання реальних грошових доходів населення ($MIP_{\text{план}}$) – 115%;

прогнозоване зростання інвестицій (I_{2007})– 137,7372%;

прогнозоване зростання інфляції (CPI_{2007})– 109,9819%.

Підставляючи перлічені значення відповідно в рівняння (2.15) і (2.13), одержане таке мінімальне зростання частки витрат державного бюджету у ВВП, що дорівнює $G_{\min}=(8-9,250369)/-0,19203=6,51\%$. Бажане зростання ВВП $GDP_{\text{план}}=(115-26,42564)/0,804473=110,1\%$. При цьому, в умовах прогнозованих рівнів інфляції, збільшення обсягів інвестування й частки витрат державного бюджету у ВВП, зростання ВВП складе:

$$GDP_{2007}=68,15013+0,357567*137,7372-0,001352*109,9819-0,120852*6,51=116,465\%.$$

Величина зростання прогнозованого ВВП перевищує планову величину даного індикатора. Таким чином, аналіз свідчить про те, що за умови збереження рівня безробіття не вище 8% досягнення збільшення реальних грошових доходів населення на 15% можливо. Цільовим параметром економічної політики при цьому буде скорочення частини державних витрат у ВВП на 6,51%.

2.3. Роль державних і недержавних інституцій у процесі формування цільової функції економічної політики

Важливим моментом у процесі формування цільової функції є те, що аналіз мети повинен погоджуватися з конкретним суб'єктом, який здійснює цілепокладання. Ціль виражає бажану кінцеву точку прагнення не стільки об'єкта, скільки суб'єкта, що визначає завдання цілепокладання. При цьому

нерідко відбувається помилка: ціль намагаються визначити абстрактно, як кінцевий стан зміни досліджуваного економічного об'єкта або процесу. У даній ситуації як би аргументи мають на увазі нейтральність суб'єкта стосовно досліджуваної соціально-економічної системи. На жаль, проблемну ситуацію не можна уявити поза специфікою досліджуваного економічного об'єкта і суб'єктивного відношення до неї економічного суб'єкта, відповідального за її розв'язання. Роль держави, а, отже, формування і реалізація цільової функції економічної політики, здійснюється політиками, тобто тими, хто безпосередньо приймає рішення. Однак між очікуваними й фактичними результатами звичайно спостерігається великий розрив. Причини цьому різні Так, В. Танци як основні причини розбіжності передбачуваної (нормативної) і фактичної (позитивної) ролі держави виділяє такі [125, с. 118]:

- різниця між інтересами тих, хто управляє, і тих, ким управляють;
- помилки й оман з боку політиків;
- недостатнє володіння інструментами економічної політики;
- наслідки минулих рішень.

Економічна політика держави, її економічні функції формуються під впливом складного механізму взаємодії і боротьби інтересів різних верств населення. Об'єктом економічної політики є потреби та інтереси суб'єктів господарського життя - рушійні сили економічного життя суспільства. Саме реальні інтереси певних соціальних верств і груп, що відповідають рівню використання потенціалу продуктивних сил, повинні становити основу моделі соціально-економічного розвитку. «Економічні відносини кожного даного суспільства, - писав Ф. Енгельс, - проявляються насамперед як інтереси» [75, с. 271], оскільки в історії суспільства «діють люди, обдаровані свідомістю, що надходять обдумано або під впливом страсті, що прагнуть до певних цілей» [76, с. 306].

Економічні інтереси являють собою об'єктивні мотиви, які спонукують до діяльності людей, і безпосередньо зв'язані із задоволенням їхніх потреб, визначаються положенням людей у системі суспільного виробництва. Вони є

вираження об'єктивної необхідності активної позиції агентів виробничих відносин у процесі господарської діяльності. Якщо економічні відносини не реалізують економічних інтересів, суб'єкти намагаються досягти своєї вигоди поза діючими економічними відносинами (порушують закони, розвивають тіньову економіку і т.д.).

Слід зазначити, що в будь-якому суспільстві існують різні інтереси, прояв яких може здійснюватися у двох формах: або це цілі (цільові настанови), або обмеження. Інтереси звичайно групуються у такий спосіб:

- національні;
- регіональні;
- галузеві;
- професійні;
- соціальних груп і верстов;
- муніципальні;
- колективно-групові;
- сімейно-індивідуальні.

Увесь хід світової історії (як у явному, так і у неявному вигляді) свідчить про існування вищих національних або національно-державних інтересів, що стоять вище будь-яких класових, соціально-групових, етнічних, кланових та інших інтересів. Вони не надумані, не нав'язані суспільству, а відображають внутрішній і закономірний хід історичного процесу з моменту формування держав і націй як головних двигунів суспільного прогресу.

Формування логіки економічної політики, орієнтованої на вищі інтереси розвитку продуктивних сил, має (аналогічно будь-якої іншої цілеспрямованості) як сильні, так і слабкі риси. З одного боку, досить складно визначити пріоритети та послідовність цілей: вибір базових галузей виробництва, першочерговість розвитку промислового або аграрного секторів, послідовність заходів із фінансової стабілізації, сполучення протекціонізму та відкритості економіки й т.д. З іншого боку, має місце неможливість одночасного розв'язання всіх названих завдань. Завжди виникає питання про

індикатори (критерії) і соціальні витрати вибору: за кожним із прийнятих рішень стоять інтереси певних класів і соціальних груп. Якимись із них доводиться (нехай тимчасово) жертвувати в ім'я загального добра. Однак даний конфлікт тим менший, чим ближче економічна політика до об'єктивно обумовленого суспільного інтересу.

Особливий інтерес при визначенні суб'єктів економічної політики та їхньої ролі у процесі формування цільової функції, на думку авторів, становить аналіз цих явищ із позицій інституціональної теорії.

По-перше, поняття інституту та інституції якнайкраще вписуються у розуміння логіки формування цільової функції економічної політики. Під інституцією автори мають на увазі соціальну форму закріплення за суб'єктами суспільно необхідних функцій у рамках суспільного поділу праці та соціальної діяльності. Такий підхід впливає з розуміння інституції як «розповсюдженого напряму думок» Т.Веблена, «способу колективної дії» Дж.Коммонса, «способу життєдіяльності, властивому певному співтовариству людей і навіть цілому народу» У.Гамільтона. У цьому випадку розуміння інституції не тотожно інституту, оскільки другий має на увазі, відповідно до визначення Д.Норта, якісь «правила гри», що задають систему або позитивних, або негативних стимулів людської діяльності, направляючи її у певне русло й знижуючи, тим самим, невизначеність і ризикованість життєдіяльності [92, с. 7]. Структура, рівень розвитку, характер впливу інститутів мають визначальне значення для формування механізмів розвитку економічних систем, насамперед через вплив на розробку цільової функції і створення адекватного інструментарію її реалізації. У цьому плані можна погодитися із позицією О.Іншакова і Д.Фролова, відповідно до якої «основне призначення й зміст економічних інститутів не в тім, щоб бути просто «правилами гри», а у суспільних формах організації функціональних відносин у взаємодіях людей, їхніх груп і співтовариств» [49, с. 40].

По-друге, система прав і відносин власності, їхня структурата форми посідають базисне місце у формуванні економічної політики, оскільки саме у

власності сконцентроване вираження інтересів окремих громадян, соціальних груп та інституціональних утворень, включаючи державу. Так, ще Т.Веблен виходив із методологічної посилки про те, що інституціональна структура економіки та її зміна є похідними від домінуючої в суспільстві системи цінностей, обумовленої інститутом власності.

По-третє, у рамках інституціональної теорії прав власності перетворення відносин (форм) власності дають відповідний результат при виконанні двох умов: по-перше, при наявності їхньої об'єктивної необхідності, по-друге, при відповідності методів здійснення перетворень критеріям економічної ефективності. Очевидно, основним критерієм перетворення власності варто вважати принцип максимізації корисності від використання ресурсів. Названі умови відповідають «теоремі Коуза», відповідно до якої права власності дістануться тим, хто здатний за них більше заплатити і відповідно ефективніше використати, поза залежністю від того, кому й на якій підставі дані права дісталися спочатку.

Таким чином, зміни відносин власності трансформують соціально-економічну структуру суспільства, викликають зіткнення і протиріччя інтересів, а часом і соціальні конфлікти, що детермінує як формування, так і реалізацію економічної політики держави.

У контексті нової інституціональної економічної теорії підхід до дослідження держави полягає в комбінуванні економічної теорії транзакційних витрат, та теорій агентських відносин і суспільного вибору [131, с.521-534].

При розгляді процесу формування цільової функції економічної політики держави в рамках даних концепцій особливий інтерес становлять такі положення. Перше виходить із необхідності аналізу того, за яких обставин економічної діяльності держава виступає агентом, а при яких - принципалом. Якщо розглядати процес із погляду формування цілей економічної політики, то виборці (громадяни) споконвічно є принципалами, довіряючи (доручаючи) державі виконання певних функцій. Передача («довіреність») функцій здійснюється у відповідних, прийнятих у тій або іншій політичній системі,

формах: через процедури виборів, передачу влади усередині політичних партій і т.п. У той самий час, у процесі реалізації функцій держави громадяни виступають агентами контрактних відносин, підкоряючись її рішенням і перетворюючись із носіїв інтересів на суб'єктів їхнього виконання. Інакше кажучи, індивід (група індивідів) ототожнює себе в одному і той самий час і з інспіратором економічної політики, і з суб'єктом, на який поширюється примус із дотримання встановлених правил. Дане положення принципово відрізняється від приватних відносин «принципал-агент», тобто виникає мультипринципальна сутність формування рішень на макрорівні.

Як принципали, громадяни переслідують цілі максимально можливого рівня реалізації своїх інтересів. Однак, оскільки соціально структурована спільність представлена групами людей із різними інтересами, виникає необхідність їхнього узгодження і відомості до оптимуму у вигляді цільової функції економічної політики уряду. Тому друге, що заслуговує на увагу положення, зводиться до того, що при формуванні цільової функції економічної політики у відносинах «принципал-агент» виникає проблема формулювання загальної цілі принципалами (довірителями): «На відміну від власників фірми, виборці навряд чи мають ясну загальну ціль, і це впливає на їхню здатність організувати ефективний моніторинг політиків і чиновників» [155, с. 159]. У теж час, із погляду теорії транзакційних витрат, виникає проблема вірогідності зобов'язань держави (досягнення цільової функції) стосовно виборців (громадянам), що обумовлено асиметрією та неповнотою інформації як до (ex ante), так і після (ex post) здійснення контракту (формування цільової функції).

Третій, важливий з погляду авторів, момент полягає в тому, що у силу тимчасового перебування у владі перевага дійсних благ майбутнім у політиків значно а ніж у суспільства в середньому, що обумовлено розходженнями в політичному і життєвому циклах. У чинність даних розходжень майбутні блага і витрати значно недооцінюються політиками і, навпаки, переоцінюються короткострокові блага й витрати. У результаті економічна ефективність приноситься в жертву оперативній політичній доцільності; політик «купує»

голоси виборців, пропонуючи їм сьогодні безкоштовно (або зі значною знижкою) те, за що доведеться багаторазово розплачуватися в майбутньому. Однак для політика одержання голосів у даний момент набагато важливіше, ніж майбутні втрати, які, як це нерідко трапляється, досягають критичної маси за межами його строку перебування у владі.

Поясненням того, чому держава (уряд) не завжди карається з боку виборців за неадекватну поставленим цілям економічну політику, можуть служити такі аргументи.

На відміну від безперервності ринкових процесів і «голосування на ринку», політичний процес дискретний, що різко знижує свободу і варіативність політичного і пов'язаного з ним економічного вибору.

Виборці через значні інтервали часу між черговими виборами голосують за цілий пакет заходів у сфері виробництва суспільних благ і послуг, практичну значущість яких у короткостроковому періоді оцінити складно. Транзакційні витрати одержання індивідуальним виборцем інформації про діяльність політиків перевищують індивідуальні вигоди від використання такої інформації, що особливо проявляється на загальнонаціональному рівні на відміну, скажімо, від регіонального і локального рівнів. Дана обставина викликає, як правило, пасивність виборців у випадку порушення державою-агентом зобов'язань, прийнятих у рамках формування економічної політики з реалізації цілей виборців-принципалів.

У даному зв'язку становлять інтерес дослідження М.Олсона, який обґрунтував переваги малих груп у досягненні своїх інтересів. Такі переваги пов'язані з тим, що в малих групах, на відміну від великих (або «латентних», за термінологією М.Олсона), вище індивідуальний очікуваний виграш у випадку успіху та менше виражений ефект «безбілетника». Латентні групи (наприклад, платники податків) не мають достатню мотивацію дій для забезпечення колективного блага, тому що в кожного індивіда, що входять до неї відсутнє прагнення взяти на себе свою частину витрат із колективного виробництва цього блага [100, с. 155]. Таким чином, вигоди для окремих малих груп від

втручання держави досить великі та швидко відчутні, а витрати, внаслідок їхнього розосередження на всіх членів великої групи, незначні для кожного з індивідів і помітні лише через певний часовий інтервал.

Держава приходить у макроекономіку зі своїми власними економічними інтересами, і, як результат, економічна система наповнюється новими, невідомими раніше протиріччями між такими групами: інтересами держави як економічного суб'єкта та стратегічних інтересів монополій; інтересами держави та інтересами немонополістичного сектора; інтересами держави й інтересами громадян. Механізм узгодження розрізнених інтересів повинен передбачати як формальні, наприклад, у вигляді вже згадуваної виборчої системи, так і неформальні правила й обмеження, що включають процедури прийняття рішень, національні традиції, етичні норми та ін.

У загальному вигляді цільовий аспект економічної політики з погляду приватних проявів і характеристик суб'єктів пропонується звести до наступної схеми (рис. 2.9).

Цільовий аспект економічної політики	Окремі ознаки	Характеристика	
		стратегічний суб'єкт	полярний суб'єкт
	Наявність цілей	Цілеспрямованість	Пасивність
	Наявність системоутворюючих цілей	Цільова спільність	Цільова роз'єднаність
	Соціальна спрямованість	Соціальність	Асоціальність
	Стабільність цілей	Стабільність	Нестабільність
	Збіг реалізованих і декларованих цілей	Цільова адекватність	Цільовий дисонанс

Рис. 2.9. Суб'єктивні прояви цільового аспекту економічної політики

Практичний зміст виявлених ознак і характеристик зводиться до можливості розробки в рамках формування цільової функції економічної політики механізму узгодження інтересів суб'єктів економічних відносин з використанням інструментарію інституціональної теорії. В основу такого

механізму повинні бути покладені інститути агрегування і трансформації приватних інтересів (переваг) у цільову функцію економічної політики.

До інституціональних одиниць, що роблять вплив на прийняття відповідних політичних рішень, а також ефективність їхньої реалізації, варто віднести, зокрема, соціальні спільноти, асоціації, організації та інші малі групи, що володіють системоутворюючими цілями. Ступінь врахування інтересів конкретного індивіда в цільовій функції залежить від використовуваних процедур агрегування та від рівня однорідності інтересів людей, що входять у малу групу.

Механізм вироблення режимних правил як системи обмежень може передбачати різні інституціональні процедури, наприклад, партнерство державних і недержавних суб'єктів у різних сферах соціальної та економічної діяльності. Існуюча практика дає приклад наявності такого інституту у формі співробітництва із вироблення неформальних норм («кодексів поведінки»), що підлягають потім затвердженню з використанням офіційних процедур, для сторін, що представляють приватний і державний сектор. Крім того, забезпечує вироблення рішень в економічній політиці суспільна думка, сформована на основі попередньої експертної оцінки, лобіювання інтересів, а також політичний і соціальний активізм.

Запорукою успішної реалізації цільової функції економічної політики держави стає оптимальне за критерієм соціально-економічної ефективності сполучення особистих, колективних і суспільних інтересів. Досягти цього, як свідчить досвід, можливо лише при консолідації зусиль державних і недержавних інституцій, ринкових і державних важелів регулювання соціально-економічних процесів із використанням позитивів міжнародних економічних інститутів.

За умов сучасного соціально орієнтованого ринкового господарства, а саме такий шлях обраний Україною, існує можливість оптимального об'єднання особистих, колективних, суспільних (державних) інтересів. Це здійснено через надання ринковим відносинам широких можливостей для активізації

економічних інтересів особистості та узгодження взаємодіючих інтересів у системі «особистість - колектив - держава» за допомогою не тільки винятково ринкових методів, але й державного економічного регулювання.

Участь держави як суб'єкта макроекономічного регулювання відповідає також інтересам немонополістичного капіталу, що у результаті такого впливу одержує відомий захист від монополістичного свавілля. Даний вплив улаштовує і споживача, який зацікавлений у перевазі конкурентного початку, оскільки тільки конкуренція дозволяє послабити перекручування у відносинах «виробник - споживач» і дає можливість останньому посісти більше гідне місце в економічній системі.

Таким чином, перетворення держави на економічний суб'єкт є об'єктивним процесом, що відображає конкретні зрушення в соціально-економічній системі.

В умовах України, що підтверджується дослідженнями [24; 31; 45; 107], значну роль відіграють недержавні суб'єкти економічної політики, діяльність яких повинна бути спрямована на структурування інтересів економічних суб'єктів, формування групових інтересів та узгодження підприємницьких дій на мікро-, мезо- і макрорівнях. На думку цих же авторів, залучення суспільних об'єднань до реалізації функцій державної влади дозволить, по-перше, забезпечити врегулювання конфлікту політичних потреб та економічних можливостей через забезпечення прозорого прийняття рішень. По-друге, підсилити контроль за даним процесом. По-третє, скоротити шлях проходження управлінських рішень у владній ієрархії. По-четверте, скоротити низку видаткових частин державного бюджету. Тут варто зробити одне важливе зауваження. Даний процес, поряд із позитивним, може робити й деструктивний вплив на економічну політику: практика лобіювання сприяє формуванню елітних економічних груп, які внаслідок зрощування з державною владою одержують конкурентні переваги, у результаті чого зацікавлені у збереженні дефіцитності ресурсів і невизначеності економічної політики. Питання економічної теорії влади детально розглянуті В. Дементьєвим [36-38].

Важливе місце в системі суб'єктивних факторів, що визначають вибір моделі економічної політики, належать міждержавним суб'єктам економічних відносин, оскільки імперативом для сучасного світового співтовариства стає глобалізація соціально-економічного розвитку різних країн і національних господарських систем. Пояснення цьому феномену необхідно шукати в істотному прогресі продуктивних сил, нинішній етап якого характеризується переходом до нової інформаційної економіки. Процеси інтернаціоналізації виробництва збіглися з якісними змінами у продуктивних силах суспільства та обумовили зростання відкритості національних господарських систем.

Така зміна у продуктивних силах і господарських системах супроводжується змінами в системі регуляторів розвитку. Спостерігається становлення й перетворення на самостійну силу таких економічних суб'єктів, як міжнародні економічні інститути. Їхній регулюючий вплив відчувається в сучасній економічній системі, навіть якщо розглядати її винятково в національно-територіальних кордонах.

Сьогодні такі міжнародні економічні інститути, як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Всесвітня торговельна організація (ВТО) і деякі інші, стають суб'єктами макроекономічного регулювання національної системи з урахуванням її положення у світовому господарстві.

Найбільші західні країни також прагнуть регулювати міжнародну сферу діяльності економічних суб'єктів. Це проявляється через взаємодію у найважливіших фінансових, економічних та інших питаннях. Така погодженість досягається практично постійним функціонуванням інституціональних механізмів «піднастроювання» міжнародного економічного середовища. На вершині «піраміди» - щорічні зустрічі керівників восьми провідних країн із економічних питань, у ході яких і приймаються певні «правила поведінки», цим нормам фактично підкоряються всі економічні суб'єкти практично у всіх країнах.

МВФ і МБРР здійснюють власні програми стабілізації низки національних і регіональних економік, маючи при цьому значні фінансові ресурси, колосальні можливості кредитування, інші економічні важелі впливу. Міжнародні економічні інститути не можуть бути суб'єктами, підпорядкованими тому або іншому виробникові (монополіям, конкурентним виробникам, державним підприємствам). У цьому випадку йдеться про перевагу свідомого початку й цілеспрямованого впливу на макроекономічне середовище за допомогою фінансових, кредитних та інших важелів.

Висновки до розділу 2

У другому розділі проведено дослідження формування цільової функції економічної політики стратегії макроекономічного розвитку. Розглянуті соціальні економічні передумови цілепокладення в регулюванні економіки та отримано такі висновки.

1. Дослідження соціально-економічних передумов цілепокладання у регулюванні економіки довело необхідність і доцільність застосування системного підходу, що припускає обов'язковість узгодження цілей вищого й нижчого рівнів і цілей системи в цілому. Критеріями типологізації економічних систем варто вважати структуроутворюючі, соціально-економічні, об'ємні й динамічні параметри. Як передумови цілепокладання виступають: по-перше, характер соціально-економічної системи за ознаками власності та влади; по-друге, місце, функції і межі держави в економіці в рамках певної національної системи; по-третє, соціально-політична ситуація в країні. Практика державного регулювання ринкової економіки свідчить про доцільність її використання в Україні за умов створення власної (національної) моделі економіки соціального напрямку або СРХ.

2. Оптимізаційний підхід до процесу формування цільової функції економічної політики держави полягає у формалізації процесу цілепокладання через побудову ієрархічної структури цілей, прогнозування бажаних кінцевих результатів, виявлення системоутворюючих факторів і визначення коефіцієнтів значущості різних компонентів у цільовій функції.

Установлено, що вектор показників-індикаторів цільової функції повинен відповідати таким умовам: релевантність, вірогідність, доступність, когерентність, динамічна та регіональна компаративність (порівнянність).

Як інструмент прогнозування параметрів досягнення цілей економічної політики доцільно використовувати екстраполяцію за методом зигзагоподібного рядка, що застосовується для прогнозування коротких хронологічних рядів і має високий ступінь надійності.

Для сучасних умов України в побудові цільової функції запропоновано застосовувати три базових показники-індикатори: темпи зростання реального ВВП, темпи зростання реальних доходів населення, частка інвестицій в основні фонди, без урахування впливу випадкових факторів.

3. Економічна політика держави та її економічні функції формуються під впливом складного механізму взаємодії й боротьби інтересів різних верств населення та економічних суб'єктів, що представляють різні рівні господарської ієрархії. В аналізі дій держави з визначення цільової функції економічної політики необхідно враховувати, по-перше, вплив інститутів як соціальної форми закріплення за суб'єктами суспільно необхідних функцій у рамках суспільного подолу праці; по-друге, систему відносин, форм і прав власності та економічну ефективність процесу їхніх перетворень; по-третє, розподіл економічної влади - з урахуванням можливих негативних впливів з боку політичних цілей влади.

Об'єктивно сучасні моделі економічної структури суспільства є змішаними, внаслідок чого виникає потреба наукового обґрунтування процесу перетворення держави на економічний суб'єкт зі своїми цілями, що означає введення в макросистему елемента свідомого (регламентуючого) впливу на економіку.

Запорукою успішної реалізації цільової функції економічної політики держави виступає оптимальне сполучення особистих, колективних і суспільних економічних інтересів. Досягнення цього можливо лише при сполученні зусиль державних і недержавних інституцій, ринкових і державних важелів регулювання соціально-економічних процесів, використанні позитивів міжнародних економічних інститутів.

РОЗДІЛ 3.

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ЦІЛЬОВОЇ ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

3.1. Особливості формування цільової функції економічної політики в українській економіці

Основні фактори, що визначають специфіку економічної політики та її цільової функції в умовах певної національної системи господарювання, підрозділяються на зовнішні і внутрішні. Дослідження показують, що серед зовнішніх факторів, що впливають на зміст української економічної політики, можна назвати:

- 1) положення України в системі міжнародного поділу праці;
- 2) особливості економічної політики країн, що співпрацюють із Україною;
- 3) рівень зовнішнього інвестування в економіку України, а виходить, її залежності від міжнародних фінансових організацій.

До внутрішніх факторів належать:

- 1) нестійкість економічної ситуації внаслідок незавершеності трансформаційних перетворень;
- 2) політична нестабільність;
- 3) національні традиції, етноментальні фактори.

Входження України в систему ринкових відносин викликає необхідність урахування при формуванні та реалізації економічної політики специфічних особливостей її соціально-економічної системи. Необхідно брати до уваги: по-перше, збереження елементів регламентованої системи господарювання; по-друге, відсутність стійких економічних переваг, внаслідок чого режим державного патронажу поширюється на економічні галузі та сектори випадковим образом, залежно від економічної та політичної кон'юнктури, про що свідчать результати приватизації; по-третє, відсутність чітко виражених орієнтирів соціально-економічної стратегії розвитку; по-четверте,

несформованість ефективної інституціональної структури державного управління, у тому числі економічними процесами.

Проблемою, що виникає при формуванні цільової функції державної політики, є неадекватність регулювальних органів економічним реаліям, що підсилює недовіру як до самих органів, так і до політики, що проводиться ними. Системи регулювання в деяких країнах, у тому числі й в Україні, перетворилися на досить громіздкі та взаємозалежні механізми з не завжди зрозумілими цілями створення і функціонування. Це знайшло відбиття у такому:

- бюрократизація процедур регулювання;

- схильність регулювальних органів до тиску від різних груп, що керується приватними інтересами;

- перерозподіл повноважень від традиційних інститутів влади до знову створених регулюючих структур;

- наростання вартості створення й підтримки вже існуючих інститутів регулювання;

- неадекватність економічної підготовки апарата його функціям;

- корумпованість адміністративно-управлінського персоналу всіх рівнів.

Особливістю державної економічної політики в Україні є те, що трансформаційні процеси відбуваються в умовах найгострішого протистояння потужних соціально-економічних груп та їхніх інтересів. Групи інтересів починають безпосередньо впливати на хід прийняття рішень, вироблення цілей державного регулювання. Тим самим сфера законотворчості перетворюється на арену гострої політичної та адміністративної боротьби, результат якої - «продавлювання» потрібного тому або іншому групуванню рішення. При відсутності авторитетної влади суспільство розпадається на безліч протиборчих і одночасно пересічних групувань (соціальних, територіальних, етнічних) зі своїми політичними та економічними інтересами, причому державна влада поки не здатна запропонувати політичний курс, що забезпечував би консолідацію та відповідно підтримку більшості. Як наслідок, державний вплив

на економіку стає неефективним, і обумовлено це, в остаточному підсумку, самим фактом слабкості державної влади. Множинність груп, протилежність їхніх інтересів, можливість безпосередньо впливати на владу лише підсилюють нестійкість курсу, який проводиться, що виступає як самостійний фактор економічної нестабільності.

Обтяжним для економіки країни є зростання чисельності персоналу апарату органів управління, зокрема апарату виконавчої влади. Як наслідок, назріла необхідність його скорочення, обумовлена некерованістю й науковою незабезпеченістю процесу формування органів управління у попередні роки.

Відповідно до дослідження, проведеного за підтримки Програми розвитку ООН, 78% населення України вважають, що посадові особи причетні до корупції та хабарництва. Це підтверджується результатами соціологічних досліджень Центру «Соціальний моніторинг» й Українського інституту соціальних досліджень. Найбільша кількість респондентів, переконаних у корумпованості органів виконавчої влади, перебуває у Тернопільській, Херсонській, Дніпропетровській, Чернігівській і Львівській областях [59].

Український інститут соціальних досліджень також виявив думки респондентів про рівень компетентності посадових осіб. Відповідно до дослідження, 80% опитаних незадоволені або «скоріше незадоволені» тим, як посадові особи виконують свої службові обов'язки. Зокрема, найбільш незадоволені компетентністю чиновників жителі Львівської області - 92% опитаних респондентів [59].

Характерною рисою української системи державного регулювання залишається незбалансованість стратегії розвитку народного господарства, що полягає в тім, що багато народногосподарських цілей не підкріплені відповідними ресурсами. Негативною тенденцією є ігнорування необхідності розвивати економіку відповідно до певної стратегії, що має не популістські, а реалістичні цілі.

Специфіку економічної політики в Україні визначає відносно низький рівень розвитку продуктивних сил у порівнянні з розвиненими країнами; слабка

мотивація стратегічної діяльності, превалювання тактичного управління; відсутність ефективних стимулів до високопродуктивної праці та інтересу до виробничого нагромадження.

Крім того, здійснення українських реформ утруднено також тим, що в ході реформування економіки лише виробляється модель ринку нового типу, контури якого простежуються сьогодні в найбільш розвинених країнах миру [29, с. 109]. Незважаючи на те, що США надали Україні з 1 лютого 2006 р. статус країни з ринковою економікою, її соціально-економічна система багато в чому зберігає властивості транзитивності.

На думку авторів, транзитивність національної економічної системи варто розглядати як сприятливий фактор успішної адаптації української економіки до принципів, а сформувалися у світовій економіці, ринкового господарювання. Транзитивність економіки - це особлива властивість соціально-економічної системи, що формується під впливом об'єктивних, і суб'єктивних факторів, і повинне націлювати її на підвищення ефективності і стабільності національної економічної системи в цілому.

Слід зазначити, що деякі подібні закономірності і тенденції в окремі періоди можуть спостерігатися у рамках стабільного розвитку суспільно-політичної системи, наприклад, після великих війн та інших суспільних потрясінь (такі, наприклад, як прискорена інфляція та гіперінфляція, структурна перебудова економіки). У термінах нової інституціональної теорії, перехідні суспільства - це суспільства, що перебувають у стані інституціональної нерівноваги; а відшукання нової рівноважної точки в n-мірному інституціональному просторі означає завершення «транзиту» [93; 92].

Не можна не погодитися з думкою Р.Нурєєва про те, що «у перехідний період, коли необхідні серйозні перетворення традиційних інститутів, вироблення принципово нових правил гри, роль держави значно зростає» [94, с. 131].

Відмінність функцій держави що трансформує економіку, від функцій коли вона розвивається в рамках устояної моделі господарювання й

відповідних їй ціннісних орієнтацій, визначається спрямованістю і динамікою самих трансформаційних процесів. Інакше кажучи, специфіка функцій держави перехідного (транзитивного, що трансформує) суспільства та економіки цілком визначається кінцевою метою трансформації - досягненням якісно іншої моделі соціально-економічного устрою. Саме тому у рамках даної роботи транзитивність розглядається як властивість економічних систем, що істотно впливає на формування цільових настанов економічної політики держави.

Варто розрізняти сутність і зміст транзитивної економіки. Сутність виражає найважливіше, корінне, саме головне в процесі, а зміст - усю суму, усю гаму явищ (у тому числі й не самих головних, не самих визначальних) у тім самім процесі. Сутність є найглибшою, хоча й абстрактною, однобічною характеристикою процесу. Зміст виражає повноту всіх відносин - як головних, так і другорядних.

Існує велика кількість досліджень, що так чи інакше характеризують сутність, особливості, організаційні та інституціональні форми транзитивної економіки [7; 17; 22; 43; 60; 61; 68; 87; 97; 102; 104; 108; 126; 141; 143].

Так, на думку С.Мочерного, трансформаційний (транзитивний) період можна визначити як «особливий період, протягом якого економіка країни або групи країн переходить в істотно інший стан внаслідок корінної трансформації економічної системи» [87, с. 16].

Економіка країн, що перебувають у процесі економічної трансформації або переходу від одного стану соціально-економічної системи до якісно іншого стану (economy in transition), володіє низкою специфічних характеристик, що відрізняють її від економіки, яка перебуває у відносно стабільному стані й розвивається на власній основі, шляхом удосконалювання й окремих змін властивих їй інститутів, зв'язків і відносин. Розвиток економіки транзитивного періоду відбувається шляхом виникнення на етапі переходу нових інститутів, зв'язків і відносин, які відповідають соціально-економічному стану, що зароджується, і витісняють старі. У результаті виникають нові макро- і

мікроекономічні закономірності і тенденції, соціальні і політичні зміни, виникають нові завдання економічної політики.

З погляду формування економічної політики суспільства, що трансформується, зокрема постановки цілей, уявляється доцільним визначення соціально-економічних функцій держави стосовно до перехідного стану його суспільства та економіки.

У цьому комплексі виділяються функції:

системоформуючі;

системозатверджуючі;

системовідтворюючі.

Системоформуючі функції є функціями «запуску» якісно нової системи (моделі) господарювання. Вони логічно впливають із потреб формування умов, об'єктивно необхідних для «запуску» і формування цієї нової системи (моделі) господарювання.

Системозатверджуючі функції, у свою чергу, також безпосередньо пов'язані з формуванням найбільш загальних умов, однак уже цілком достатніх для ефективного функціонування моделі, що формується, господарювання.

Системовідтворюючі функції держави трансформаційного періоду безпосередньо пов'язані з формуванням умов, необхідних і достатніх для стійкого розвитку системи, що сформувалася, у даній країні, а також із затвердженням, зміцненням і розширенням її поля у світовому економічному і політичному просторі.

Найбільш чітко виражені риси транзитивності будуть такими. Перша - циклічність. Вона означає повторення в тих або інших формах і способах мінливості економічних станів або стадій розвитку. Картина перехідності, зв'язана зі становленням нових економічних відносин, доповнюється процесом відмирання застарілих відносин виробництва. Виходячи із цього, можна говорити про стадії стану економіки перехідного періоду: сходження (формування), пік розвитку (відтворення та розвиток на власній основі), сходження (розпад).

З характеристики динаміки соціально-економічної системи випливає друга риса трансформаційної економіки - нестійкість. Вона сполучена з паралельним функціонуванням різних за своїм змістом укладів економічних відносин, які не можуть не функціонувати в рамках співіснування, протистояння. Наочним прикладом є українська дійсність, коли структури виконавчої влади повідомляють своєю метою то недопущення повернення до минулого (соціалістичній економіці), то реформування національної економіки в напрямку формування приватного капіталу і підприємництва (капіталізм), те боротьбу з інфляцією і дефіцитом державного бюджету і т.п. Звідси виникає нестійкість існуючої системи економічних відносин.

До наступної характерної риси перехідної економіки варто віднести альтернативність, тобто можливість співіснування декількох напрямків розвитку соціально-економічних подій. У їхньому виборі значну роль відіграють характер і зміст державної політичної влади.

Крім названих, характерною рисою транзитивності є історичність, що вказує на неповторність конкретних станів економічних систем. Незважаючи на те, що після закінчення тривалих періодів часу національна економіка зіштовхується із проблемою перехідності, це багато в чому неповторні процеси і протиріччя, пов'язані зі специфічними укладами та їхнім економічним базисом.

Нарешті, варто звернути увагу на таку рису перехідної економіки, як спадкоємність, навіть якщо йдеться про кардинальні перетворення, сполучені з руйнівними наслідками для національної економіки та суспільства. Спадкоємність закладена в етиці, що у меншому ступені піддається змінам (якщо такі відбуваються) і зберігає пам'ять поколінь. Як правило, процес трансформації економічної системи охоплює відносно тривалий період часу, протягом якого йде взаємодія і протистояння різних економічних укладів, що супроводжується змінами в ментальності й традиціях.

До найважливіших прерогатив держави, що обновляється, у транзитивний період належать розробка і втілення у життя нової системи «правил гри», що

сприяють становленню та розвитку соціального ринкового господарства. Інституціональні перетворення, що полягають у перебудові суспільного управління, коли головним координатором економічної діяльності стає ринок, у зміні існуючих інститутів і створенні нових, вимагають цілеспрямованої та ефективної державної політики. «Ринкова влада, - відзначає Дж.Бьюкенен, - зводить до мінімуму розміри бюрократичних повноважень, але сама вона може функціонувати лише в конституційних рамках, які повинні бути встановлені і підтримуватися політичним шляхом. Основні елементи - розкидана приватна власність і законні гарантії дотримання контрактів - необхідні, щоб міг сформуватися ринок і могли з'явитися ті систематичні результати, які вище за все цінують економічні суб'єкти» [11, с. 10].

Варто особливо підкреслити важливість і, одночасно, складність розв'язання проблеми зведення інституціонального ринкового «каркаса» у перехідний період. Для соціально-економічної системи, що перебуває у процесі трансформації, інституціональні перетворення передбачають створення ринкових інститутів на всіх рівнях економіки. Чільну роль відіграють вони на макрорівні, оскільки визначають характер національного господарства.

Інституціональні і структурні перетворення, що відбуваються у розвинутій мікро- та макросистемах, що реформується, відрізняються за масштабами і системністю. Наприклад, приватизацію у Великобританії не можна назвати масштабним і системозмінюючим перетворенням, хоча вона й проводилася на національному рівні. Приватизація в Україні (як і в інших постсоціалістичних країнах), навпаки, є масштабним і системозмінюючим перетворенням, що впливає на економічні і соціальні відносини в макросистемі.

Д.Норт розглядає правила регулювання, що змінюються постійно, що їх введе уряд, як ключовий фактор підвищення економічної ефективності (поряд із часткою ВВП, що перерозподіляється державою). «Соціалістичні країни, - зауважує Д.Норт, - усвідомили, що створена ними інституціональна структура є причиною неефективного функціонування економіки, і намагаються знайти шлях перебудови інституціональної структури для того, щоб змінити

спрямованість стимулів» [92, с. 15-16]. Підхід до системних перетворень, із погляду ефекту «path dependence», на думку Б.Шаванса, акцентує «увагу на його дуалізмі: з одного боку - спадкування, з іншого боку - творення»[143, с.12]. На початковому етапі трансформації виникає своєрідний інституціональний вакуум, коли старі правові рамки частково вже зруйновані, а нові ще не створені або не працюють. Однієї із причин такого положення, як відзначає К.Менар, є сильна залежність інституціональної динаміки від «еволюції протиборчих інтересів соціальних груп у рамках тривалого періоду» [80, с. 140]. У ході метаконкуренції, тобто конкуренції між різними інститутами, «програш» одних інститутів означає завершення їхнього використання господарськими суб'єктами, а «перемога» інших приводить до їхнього масового поширення в економічній поведінці.

Таким чином, генезис нових відносин і прав власності у трансформаційній економіці відбувається в умовах збереження значної інертності в господарській, інституціональній і правовій сферах. За даних умов змістом нового підходу до виміру ефективності економічної політики держави, з погляду якості трансформаційних перетворень, стає система показників, що відображає ступінь наближення реальної перехідної економіки до тієї оптимальної точки, що є цільовою для переходу від колишньої системи до нової.

Залежно від моделей перехідної економіки точка, до якої повинна наближатися найбільш ефективна модель, може бути визначена по-різному. Це може бути, наприклад, модель руху до ринку за всяку ціну - так званий рух до точки неповернення, коли вищою метою є становлення адекватного поданням монетаристської школи механізму господарювання і відносин власності («шокова терапія»). Безумовно, при цьому передбачається, що втрати суспільства повинні бути мінімальними. Йдеться не стільки про витрати, скільки про втрати, оскільки реальна практика вказує на те, що національна криза є неминучим наслідком прагнення потрапити в цю крапку неповернення.

Можлива й інша модель, пов'язана з орієнтацією на економіку для людини. У цьому випадку критерій оптимальності задається за принципом фіксації

бажаного обсягу і структури вільного часу при певному нормативному рівні добробуту та мінімізації витрат на здійснення цього переходу. Цілком природно, що певний обсяг і структура вільного часу суспільства будуть пов'язані з відповідною соціально-економічною структурою і відповідним механізмом господарювання [28, с. 42-43].

Проблема формування цільової функції економічної політики держави в транзитивних умовах повинна охоплювати також проблеми соціальної справедливості в рамках соціально-орієнтованої економіки і тієї ціни, що суспільство повинне заплатити за реалізацію даної цільової настанови.

Розходження стартових умов у країнах із перехідною економікою обумовили великий розкид думок щодо моделей переходу від регламентованої системи до ринкової. Кожній країні (групі країн) доводилося створювати ці моделі з чистого аркуша або адаптувати до своїх умов досвід тих держав, які почали процес трансформації раніше.

На думку авторів, відсутність в економічній теорії загально визнаної універсальної моделі переходу пояснюється низкою причин.

1. Відносною молодістю проблеми подібного переходу та відсутністю історичних прецедентів. Теоретичне осмислення процесів переходу не поспівало за практикою перетворень.

2. Абсолютною унікальністю умов кожної країни, різними вихідними рівнями економічного розвитку, структури економіки, географічного положення, соціально-економічних інститутів і т.п.

3. Впливом діяльності міжнародних економічних організацій, що запропонували пострадянським країнам свої моделі переходу. При відомій універсальності застосування, ці моделі мали недоліки. Одним зі слабких місць, наприклад, програми Міжнародного валютного фонду (МВФ), був її чисто абстрактний характер, внаслідок чого застосування цієї моделі в умовах реального реформування постсоціалістичних країн утруднялося через серйозні протиріччя, що були в них, і обмеження. Як справедливо відзначає Ю.Пахомов, реформи за рецептами МВФ (або Вашингтонського консенсусу) не були

успішними. Негативний результат, до якого прийшли Україна і Росія, мав місце і в країнах Латинської Америки, де ці рецепти періодично застосовувалися. Аналіз досвіду проведення ринкових реформ у країнах з перехідною економікою, що домоглися успіху, свідчить про непридатність відомих у світі моделей реформування, у тому числі моделі Вашингтонського консенсусу Міжнародного валютного фонду, для проведення перетворень [107]. Не заперечують дану позицію навіть фахівці самих міжнародних організацій-розроблювачів різних програм [122]. Так, Дж.Стигліц пише: «Збігле століття - було нещадним до спрощених ідеологій лівої й правої користі. Соціалізм не витримав суду історії і програв...Права ідеологія, представлена Вашингтонським варіантом неоліберального ринкового фундаменталізму, була не більше успішною...Третій шлях (Східна Азія) лежить між соціалізмом і ринковим фундаменталізмом. Іронія полягає в тому, що Америка - давній лютий прихильником ринкового фундаменталізму, розвивалася за своїм третім шляхом» [121].

Загальною рисою для більшості моделей, що пропонувалися, була постановка таких ключових завдань, рішення яких і повинне було визначити успіх або невдачі переходу:

лібералізація економіки, тобто пом'якшення діючих обмежень в області ціноутворення, торгово-посередницької діяльності (як усередині країни, так і за її межами), установлення господарських зв'язків і т.д.;

зміни відносин власності, підкресленої уваги до розвитку приватного сектора (великого й дрібного). Основним інструментом для цього була обрана приватизація;

структурна перебудова економіки (зміна галузевої структури, принципів управління виробництвом, системи прийняття рішення на рівні національної економіки і господарюючих суб'єктів і т.п.);

придушення інфляції, подолання трансформаційного спаду (спад виробництва та інвестицій, що характеризується комплексним погіршенням макроекономічних показників);

лібералізація цін як звільнення ціноутворення від державного контролю і перехід до формування цін на основі попиту-пропозиції з урахуванням витрат виробництва (оскільки перехід до вільних цін - головна умова ринкової економіки);

сприяння адаптації економічних суб'єктів до нових умов господарювання.

Головні відмінності моделей переходу до ринкової економіки полягають у визначенні різного рівня пріоритетності здійснення цих завдань і часу, що відводить на їхню реалізацію. Остання ознака лягла в основу поділу цих моделей на два типи: які використовують або принципи шокової терапії, або градуалізму.

Принцип шокової терапії означає, що всі перераховані завдання повинні бути розв'язаними одночасно й у стислий термін. Градуалізм припускає послідовне розв'язання тих самих завдань, здійснюваних окремими етапами.

Шокова терапія звичайно є змушеним заходом в умовах важкого фінансового становища. До переваг шокової терапії можна віднести стислі строки проведення реформ. Оскільки всі завдання вирішуються одночасно й оперативно, неминучий трансформаційний спад повинен бути короткочасним. Крім того, швидко досягається стадія, коли реформи стають необоротними. Недоліком є те, що, якщо реформи зайдуть у глухий кут або швидкість їхнього здійснення помітно впаде, буде складно відступити на колишні позиції, оскільки всі колишні інститути та економічні механізми вже зруйновано.

Позитивним моментом градуалізму є те, що знижується ризик виникнення тупикової ситуації у процесі реформування економіки. Кожен етап реформи у випадку його невдачі може бути переглянутий, інакше кажучи, існує можливість відступити назад, стабілізувати ситуацію й почати нову спробу. Крім того, зменшується ймовірність різкої негативної реакції суспільства на радикальні зміни й, як наслідок, можливість соціального вибуху.

Уразливим місцем градуалізму варто вважати ймовірність виникнення серйозних протиріч між інститутами планової та елементами ринкової економіки, перенесеними в неринкове середовище. Це може ускладнити

соціально-економічну ситуацію навіть більше, ніж при шоківій терапії. Крім цього, реалізація моделі градуалізму вимагає великого запасу міцності в економіці, готовності населення до реформ, довіри суспільства до політичного керівництва.

З перерахованим причинам реалізація цих моделей не гарантує абсолютного успіху. Вироблення напрямків реформ, планування їхньої реалізації, визначення ролі держави, суспільства, економічних інститутів повинні базуватися на конкретних місцевих умовах. До уваги варто брати весь спектр особливостей країни: економічну і політичну історію, географічне положення, зовнішньоторговельних партнерів, місце в міжнародному поділі праці, ставлення суспільства до реформ і т.д.

Що стосується негативних особливостей українського трансформаційного періоду, то на першому етапі, за зауваженнями В.Геєця, йому були властиві такі явища:

незаконне, переважно морально нелегітимне, присвоєння колишньої державної власності;

прагнення до недосплати або взагалі ухилянню від сплати податків;

прагнення одержати контроль (у тому числі монопольного характеру) над бюджетними ресурсами;

необґрунтоване одержання пільг і преференцій від держави за рахунок або прямого потакання й підтримки від державного апарата, зацікавленого в участі, або контролю з її боку за бізнесом, що зароджується;

формування фінансового капіталу за рахунок інфляційного перерозподілу доходів [22, с. 7].

На першому етапі перехідного періоду Україні довелося пережити низку труднощів. Ставши 3 вересня 1992 р. членом Міжнародного валютного фонду і вступивши у Світовий банк та Європейський банк реконструкції й розвитку, Україна перейшла на шлях лібералізації. Варто нагадати, що МВФ почав переговори з урядом України про надання кредитів на прийнятих в цій організації умовах. Відповідно до умов цієї міжнародної організації, кредити

МВФ надаються країнам-членам на подолання дефіциту платіжного балансу, викликаного порушеннями у традиційній системі зовнішньої торгівлі і структурних диспропорцій. При цьому кредитуюча держава приймає на себе зобов'язання проведення комплексу мер, спрямованих на подолання наявної економічної і фінансової незбалансованості.

Розроблювальний комплекс заходів був покликаний забезпечити відповідність між наданням фінансових ресурсів і зміною грошово-кредитної, податково-бюджетної й валютної політики, що виражається через систему агрегованих макропоказників (індикаторів): ВВП, дефіцит бюджету, темп інфляції, зовнішній борг, резерви НБУ, обмінний курс, відсоткові ставки.

Україна змушена була прийняти програму дій (Меморандум з питань економічної політики й стратегії), підготовлену МВФ під гарантії виділення кредиту. Даною програмою конкретизувалися кроки з економічного реформування:

- повна лібералізація цін і скасування обмежень рентабельності продукції і прибутку для підприємств усіх форм власності;

- лібералізація зовнішньої торгівлі шляхом зняття всіх обмежень на імпорт, скасування квот і ліцензій при експорті;

- відмова від практики державних замовлень;

- скасування дотацій житлово-комунальному господарству, перехід до тарифів для населення, які б повністю покривали видатки на комунальні послуги, квартплату, громадський транспорт;

- скасування дотацій сільському господарству;

- лібералізація валютного курсу;

- забезпечення дефіциту бюджету не більше 3-5 % ВВП;

- проведення масової приватизації;

- закриття збанкрутілих підприємств;

- введення адресної допомоги незаможним верствам населення [83, с. 27-30].

Особливості національної економіки, які ігнорувалися експертами МВФ та які згодом негативно відбилися на соціально-економічній ситуації в Україні, можна звести до такого.

Повна лібералізація цін (в умовах збереження в українській економіці понадмонопольних структур, наприклад, у машинобудуванні, де 70% виробників були монополістами) могла привести і привела до встановлення монопольно високих цін, наростання труднощів збуту продукції і кризи платежів.

Скорочення дефіциту держбюджету вимагало урізування соціальних програм, дотацій галузям, стимулювало пошук неемісійних джерел покриття, тобто здійснення непопулярних кроків, на які уряди, що змінювалися часто, не здатні були зважитися.

Підвищення тарифів на послуги житлово-комунального господарства для населення без відповідного зростання доходів привело до збільшення неплатників і катастрофічного занепаду у сфері житлово-комунального господарства.

Лібералізація зовнішньої торгівлі привела до того, що невідповідно до конкуренції вітчизняні виробники з їхніми енергоємними технологіями, обтяжені до того ж обов'язками з утримання соціальної сфери, виявилися «легкою здобиччю» конкурентів і не змогли суперничати з імпортерами аналогічної продукції.

Отже, загальними рисами трансформації соціально-економічної системи в контексті реалізації цільової функції економічної політики держави можна вважати: лібералізацію економіки; зміну відносин, форм і прав власності; структурні перетворення економіки; боротьбу з інфляцією; створення умов адаптації господарюючих суб'єктів до нових принципів економічних зв'язків.

Сьогодні стало очевидним, що цілі проведених реформ в Україні (стратегічні, середньострокові, тактичні) виявилися збитковими, а тому і способи їхнього здійснення - негативними за кінцевими результатами. Так, А. Чухно відзначає, що, незважаючи на наявність в останні роки в Україні

тенденції економічного зростання, «проголошені цілі й завдання виявилися буквально протилежними фактичним результатам» [141, с. 5]. Серед негативних наслідків проведеної в останні роки економічної політики науковець виділяє:

негативні наслідки приватизації, у результаті якої основна частина народного багатства зосередилася в руках олігархічних структур;

зубожіння значної частини населення, особливо соціально незахищеного;

погіршення структури економіки, зростання питомої ваги сировинних галузей як у загальному виробництві, так і в експорті;

зниження науково-технологічного рівня виробництва.

Таким чином, проведена економічна політика, як вважає більшість дослідників [18; 27; 31; 45; 136; 141], виявилася теоретично і практично неспроможною і вимагає істотних коректив. Сформований незадовільний стан суспільства багато в чому обумовлений...відсутністю загальнонаціональної ідеї (цілі)» [91, с. 58].

3.2. Методи інноваційної політики і селективного управління в державному регулюванні економіки України

У ході полеміки останнього років навколо шляхів і механізму становлення соціального ринкового господарства в Україні в основному виділилося коло теоретичних питань, склалися певні традиції і підходи у розв'язанні обговорюваних проблем. При всій неоднозначності трактувань самої концепції і дискусійності питання про спрямованість і критерії розвитку ринкового господарства багато дослідників визнають пріоритет розвитку продуктивних сил у забезпеченні соціально-економічного прогресу суспільства [31; 61; 71; 127; 137].

За сучасних умов реалізація всього комплексу цілей макроекономічного розвитку пов'язана із цілком певним, інноваційним, типом. У його основі лежить безперервний і цілеспрямований процес пошуку, підготовки і реалізації

нововведень, що дозволяють підвищити ефективність функціонування суспільного виробництва, збільшити ступінь реалізації потреб суспільства і його членів. Звідси випливає, що необхідна сама серйозна увага до соціально-ціннісного аспекту інноваційного типу розвитку. Один з його найважливіших моментів - роль держави. Вона може розглядатися як складається в забезпеченні на раціональній основі умов ефективної взаємодії в рамках єдиного цілого що розвивається, різних інститутів суспільства. Однак саме виконуючи цю свою роль, держава здатна підірвати процес нагромадження, оскільки економічні процеси постійно зазнають вплив зовнішніх. Тому емпірично обумовлені межі здійснення принципів раціонального господарювання можуть бути легко розмиті. Порухення цих меж неминуче спричиняє деструктивні зміни в економіці та у суспільстві в цілому [139, с. 201].

Як було показано у попередньому розділі, формування стратегічної моделі соціально-економічного розвитку, що і надалі здатна відтворювати соціальну стабільність і стабільне положення громадян, можливо тільки з урахуванням діалектичної взаємодії економічних інтересів і цілей суспільного розвитку. Йдеться про формування механізму, що самопровадиться, підтримки високої конкурентності національної економіки, з одного боку, і соціалізації її результатів для забезпечення поступального розвитку суспільства, з іншого. Сьогодні все, що має відношення до соціальної політики, не повинне розглядатися лише як результат функціонування економіки. Соціальні аспекти необхідно розуміти як передумову та автономний фактор економічної діяльності, що надає можливість одержання певного економічного ефекту. В остаточному підсумку стабільність будь-якої економічної системи забезпечується не тільки відповідною господарською структурою, але і соціальними умовами її функціонування. Розраховано, що вплив людського капіталу на економічне зростання майже в десять разів вище у порівнянні з фізичним і в чотири рази – у порівнянні з умовами торгівлі [159].

Динаміка значень показників стану соціальної сфери визначає напрями і ступінь впливу відповідних факторів на розвиток соціально-економічних процесів, їх кількісні та якісні характеристики. Через актуальність соціального контексту економічної політики, виділення компонентів цільової функції економічної політики доцільно розпочати з визначення індикаторів (граничних значень), що характеризують стан соціальної сфери. Загальновизнано, що ключовими індикаторами, які характеризують соціальний стан населення, є:

частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму;

децильний коефіцієнт (співвідношення доходів 10% найбільш забезпечених й 10% найменш забезпечених груп родин);

співвідношення середнедушового доходу і прожиткового мінімуму.

Згідно з емпіричними даними, небезпека соціальних конфліктів у суспільстві мінімальна, якщо частка населення, що живе нижче прожиткового мінімуму, становить не більше 7-10%, а розрив між доходами багатих і бідних не перевищує 8 разів [117, с. 77].

У підрозділах ООН, починаючи з 1990 р., широко застосовується індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), що якнайповніше характеризує стан соціальної сфери держав. Так, за матеріалами Доповіді ООН, у 2005 р. Україна виявилася на 78 місці світового рейтингу з індексом 0,766, замість прогнозованого поліпшення й підйому на дві-п'ять сходинок у порівнянні з попереднім роком [114].

Даний індекс являє собою інтегральний показник, похідний від таких параметрів:

очікувана тривалість життя;

питома вага письменних у всьому дорослому населенні;

питома вага тих, хто навчається у початкових, середніх і вищих навчальних закладах у відповідній віковій групі;

рівень добробуту, вимірюваний як ВВП на душу населення (у доларах по паритетом купівельної спроможності).

Однак варто помітити, що багатьма вченими (О. Власюк, С. Лисенко, О. Ревенко, Г. Тарасенко) [15; 65; 114] ставиться під сумнів об'єктивність оцінки стану соціальної сфери за допомогою даного показника. Це викликано низкою моментів, з якими важко не погодитися. По-перше, в індексі ІРЛП відсутні інші важливі складові, що характеризують положення справ у соціальній сфері. Ученими підкреслюється доцільність включення в ІРЛП показників, що відображають стан ринку праці (рівень зайнятості або безробіття). По-друге, що стосується показника письменності, то можна послатися на думку О. Ревенка: «Показник письменності важливий для країн, що розвиваються, а для розвинених він уже давно неактуальний і не включається в програми національних переписів населення» [114]. По-третє, варто підтримувати позицію С. Лисенка і Г. Тарасенка щодо включення в показник ІРЛП індикаторів, що враховують вплив масштабів тіньової діяльності [65]. У цілому економічна наука пропонує досить широкий набір методик і пропозицій з визначення рівня соціального розвитку [2; 31; 55; 65; 115; 117].

Визнаючи пріоритетність соціальної складової у формуванні цільової функції економічної політики, слід зазначити, що методологія визначення узагальнюючих критеріальних показників даного напрямку виходить за рамки цієї роботи і залишає простір для подальших теоретичних і прикладних розробок. Виходячи із цього, як перший компонент цільової функції економічної політики, що відображає її соціальну спрямованість, слід визначити зростання реальних доходів населення.

Відповідно до практики формування економічної політики в Україні, обґрунтованої в багатьох науково-прикладних дослідженнях [2; 65; 71; 117], вважається доцільним забезпечення закріплення щорічних темпів зростання реальних доходів населення на рівні 7-8% при рівні інфляції 5-6%. Для цього необхідно забезпечити реалізацію комплексу заходів у таких основних напрямках.

Перше - формування активного ринку праці. Із цією метою повинні розроблятися й реалізуватися урядові програми з питань зайнятості, стимулювання малого й середнього бізнесу, розвитку окремих галузей виробництва. На державному рівні варто підтримувати тих роботодавців, які зберігають або створюють нові робочі місця, здійснюють за свій рахунок підготовку і, особливо, перепідготовку кадрів, сприяють підвищенню конкурентоспроможності працівників і підтримці високого рівня зайнятості. Для цього можна використати різні програми і механізми спільного фінансування створення нових робочих місць у високотехнологічних галузях економіки, цільового навчання і перепідготовки кадрів на замовлення бізнес-структур із залученням професійно-технічних і вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації; формування державної системи безперервного освіти, як умови підтримки і розвитку конкурентоспроможності робочої сили.

У будь-якому суспільстві держава за визначенням покликана відбивати інтереси націй, підтримуючи, насамперед, тих господарюючих суб'єктів, економічна діяльність яких сприяє прогресивному, визначеному об'єктивними закономірностями, розвитку національної економіки. Інакше кажучи, перевага повинна віддаватися тим, від кого в першу чергу залежить благополуччя країни, діяльністю яких створюються матеріальні передумови виходу із кризи. Сприяючи розгортанню підприємницької діяльності, держава одержує можливість забезпечувати економічне процвітання й соціальний спокій у країні.

Наступним кроком має стати докорінна зміна існуючої схеми фінансування соціальної політики. Тісне ув'язування рівня соціальної підтримки населення зі станом державних фінансів приводять до того, що розміри багатьох соціальних допомог не відповідають прожитковому мінімуму населення.

Фактично повинно йтися про еволюцію концепції соціальної держави у бік держави субсидіарного, відмові від системи загальних трансфертів, заміну

їхнім механізмом адресної допомоги найбільш бідним верствам населення, що переважно не належить до працездатної його частини.

Іншим узагальнюючим показником, що характеризує цільову спрямованість економічної політики, є показник економічного зростання, кількісно виміряти який можна за допомогою:

темпів росту реального ВВП (у % до попереднього року);

ВВП на душу населення (% до попереднього року).

Для умов трансформаційного періоду як граничне значення прийнятними прийнято вважати щорічні темпи зростання ВВП на рівні 6-7% при середньому рівні інфляції не більше 6-7% за рік [18, с. 11].

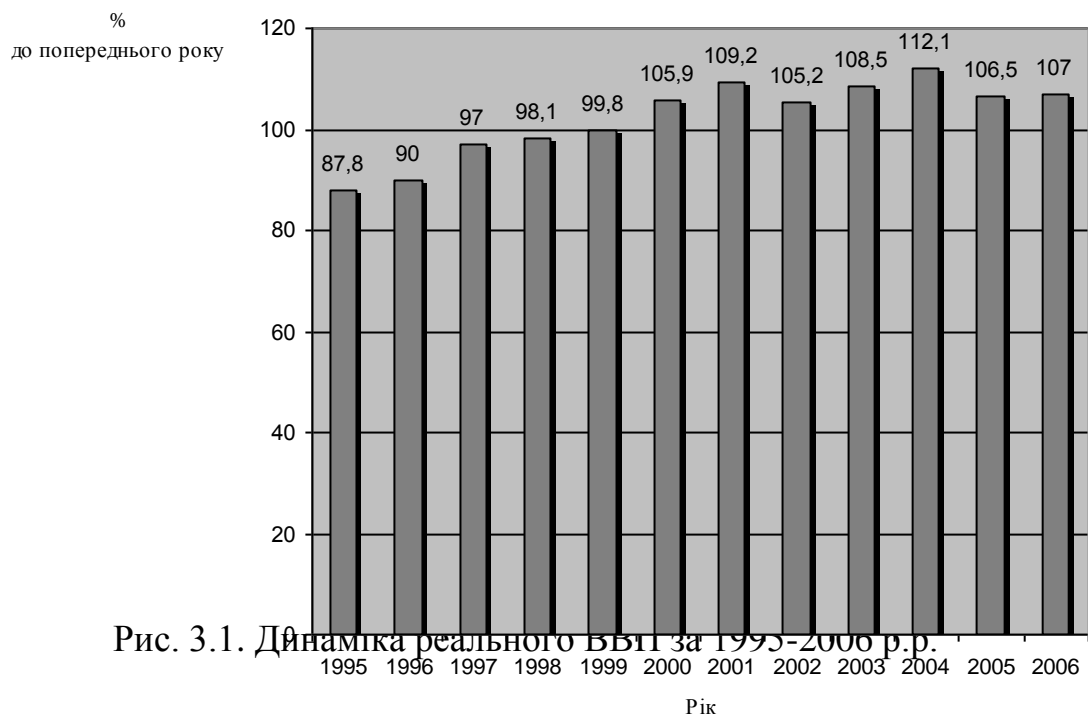

Рис. 3.1. Динаміка реального ВВП за 1995-2006 р.р.

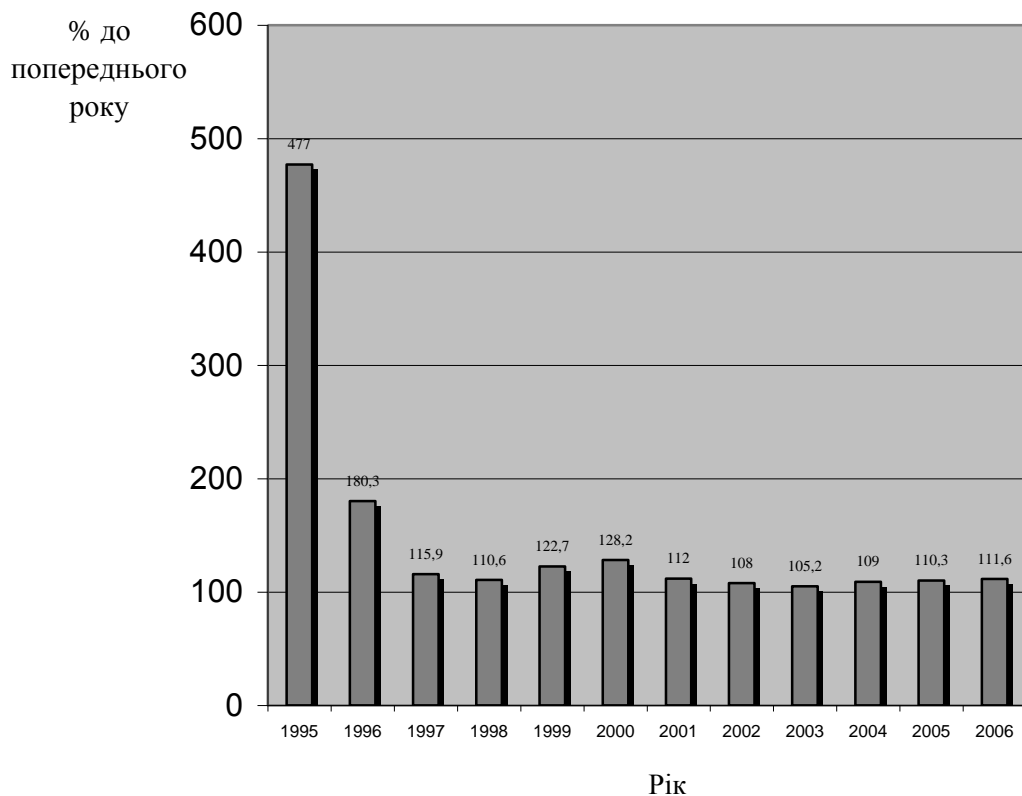

Рис. 3.2. Динаміка індексу споживчих цін за 1995-2006 р.р.

Як свідчать дані, наведені на рис. 3.1, протягом останніх п'яти років динаміка ВВП в українській економіці має тенденцію до зростання при досить невисоких темпах інфляції. Однак закономірно виникає питання про причини та доцільність таких показників.

Загальновизнане, що стійкий розвиток економіки відбувається за умов, що щорічний темп приросту ВВП становить 3-4%. При цьому регулюючий вплив направляється на те, щоб зробити період підйому в рамках циклу довшим, навіть за рахунок зниження темпів, у період депресій - коротшим при найнижчих темпах спаду ВВП.

Стійкий розвиток вимагає не стільки досягнення можливо більш високих темпів економічного зростання, скільки якісних зрушень завдяки включенню інтенсивних факторів, впровадженню інноваційної моделі при рівноважних темпах руху. Занадто високі темпи зростання можуть привести до диспропорцій у соціально-економічній системі, порушити рівновагу і не дати ефекту з погляду інтегральних критеріїв перспективного розвитку.

Системні дослідження динаміки ВВП відповідно до кон'юнктурних циклів ділової активності, проведені О. Осауленко [98], дозволили виділити чотири етапи динаміки ВВП.

Перший етап, до фінансової кризи 1998 р. (січень 1997 р. - липень 1998р.) супроводжується зниженням ВВП згасаючими темпами.

Другий етап (серпень 1998 р. - березень 1999 р.) характеризується зниженням ВВП із прискоренням темпів економічного спаду.

Третій етап (квітень 1999 р. - грудень 1999 р.) - зниження ВВП із уповільненням темпів спаду.

Четвертий етап (із січня 2000 р.) - економічне зростання із темпами вище середньосвітових.

Основними факторами позитивних зрушень на четвертому етапі, на думку різних дослідників [22; 45; 64; 67; 68; 102], стала активізація економічної політики.

Так, В.Литвицький вважає, що економіку України стимулювали такі фактори:

скорочення бюджетної заборгованості із соціальних виплат у 1999 р. і відповідні зрушення в 2000 р.;

зниження інфляційного та іншого видів податків;

зниження відсоткових ставок [67, с. 4].

Автори роботи вважають, що найбільш вагомою причиною зростання ВВП стало пожвавлення внутрішнього попиту. Ефективний попит, відповідно до теорії кейнсіанства, є однією з необхідних умов економічного зростання. Наступною причиною стало зниження реальних процентних ставок.

Загальновідомо, що економіка досягає розквіту, якщо вона спирається на масове споживання на основі активної інвестиційної політики, перетворення особистого кінцевого споживання на структурний елемент сукупних витрат і ВВП. Світовий досвід свідчить, що для стабільного економічного зростання інвестиції повинні бути на рівні 20-25% ВВП. При цьому в загальній сумі інвестицій виділяються інвестиції: в основний капітал, державні і прями

іноземні. Зменшення частки валового нагромадження відображає процеси деіндустріалізації економіки. Відомо, що інвестиції, як у теорії, так і у господарській практиці безпосередньо пов'язані із заощадженнями, які здійснює як підприємницький сектор, так і домашні господарства. Ступінь інвестиційної активності суб'єктів економічної системи визначається переважно їхніми фінансовими можливостями, які прямо залежать від стану бюджетної та фінансово-кредитної сфер держави.

З урахуванням критеріїв формування цільової функції, викладених у розділі 1, третім компонентом цільової функції економічної політики можна прийняти показник, що характеризує інвестиційну політику держави, оскільки пріоритетність даного напрямку не викликає сумніву, а доцільність його включення в пріоритети державної політики обґрунтовано багатьма дослідженнями. Так, О. Гальчинський підкреслює, що щорічні темпи зростання інвестицій на 6-7% цілком реалістичні, але «можливі лише на основі структурно-інноваційної моделі економічного зростання, інтенсивного технічного і технологічного відновлення виробництва» [18, с. 10].

Як індикатор структурно-інноваційної політики у даній роботі прийнято показник частки інвестицій в основний капітал у % до ВВП [154]. Граничним значенням прийнято вважається частка інвестицій в основний капітал на рівні 25% [117, с. 77].

Як свідчать статистичні дані, незважаючи на позитивні тенденції, що намітилися останнім часом в економіці України, обумовлені високими темпами економічного зростання, збільшенням обсягів промислового виробництва, значення даного показника в нашій країні не відповідає мінімально припустимому граничному значенню (табл. 3.1) [120].

Процес відставання частки інвестицій в основний капітал від граничних значень, відповідно до досліджень О. Чухна, відбувається на тлі наявної тенденції до зниження інноваційної активності підприємств. Як свідчать статистичні дані, питома вага інноваційно-активних підприємств у загальній

їхній кількості в 2003 р. становила лише 11%, інноваційної продукції у промисловому виробництві – 5% [140, с. 17].

Таблиця 3.1

Інвестиції в основний капітал

Рік	Фактичні ціни, млн. грн.	% до попереднього року	Частка у ВВП, %	Відхилення від граничного значення, %
1996	12557	78,0	15,40	-7,6
1997	12401	91,2	13,28	-9,75
1998	13958	106,1	13,61	-9,39
1999	17552	100,4	13,46	-9,54
2000	23629	114,4	13,89	-9,11
2001	32573	120,8	16,46	-6,54
2002	37178	108,9	16,46	-6,54
2003	51011	131,3	19,31	-3,69
2004	75714	128,0	21,88	-1,12
2005	84766	112,0	19,71	-3,29
2006	125254	147,8	23,29	-1,71

Інноваційна сфера є ядром структурних змін економіки, та її характеристики визначають швидкість і якість перетворень, що протікають у національній економіці. В Україні не існує зони нормативного регулювання, що створювала б можливості активної взаємодії знань, що накопичуються, та інвестиційних можливостей і прямо створювала мотиви і стимули інноваційної активності.

У сучасних економічних дослідженнях робиться упор на провідну роль інвестицій та інновацій у процесі зростання, оскільки вони впливають на низку інших факторів економічного зростання, а саме підвищують рівень утворення людського капіталу, сприяють технологічному прогресу й зростання загальної продуктивності факторів [27; 28; 56; 64; 71; 84; 137; 140; 150]. Для досягнення стійких темпів у цьому напрямку, уряду доцільно стимулювати інвестиційний процес у галузях, що володіють потенціалом для довгострокового зростання.

В якості об'єкта інноваційної політики необхідно розглядати ресурсний потенціал, що являє собою сукупність запасів ресурсів суспільного виробництва. До складу цього потенціалу входять запаси природних, матеріальних, фінансових, інформаційних ресурсів, а також населення.

Результатами реалізації нової інноваційної політики повинні стати:

досягнення високого рівня соціальної спрямованості НТП за рахунок широкого поширення нових технологічних систем, що відповідають найвищим нормативним вимогам;

якісно новий рівень життя населення у результаті зростання продуктивності та ефективності суспільного виробництва, удосконалювання побутового предметного середовища перебування міського й сільського населення;

якісно новий рівень ресурсозбереження, зростання продуктивності праці, фондівіддачі, зниження матеріало-, енерго- та капіталоемкості продукції, досягнення її високої конкурентноспроможності і, як наслідок, докорінне перетворення структури національної економіки і зовнішньої торгівлі у напрямі розвантаження сировинного сектора економіки та збільшення внеску обробних галузей;

подолання технічного відставання країни;

реалізація розвитий системи соціальних гарантій, що базуються на новому, більш високому рівні економічного розвитку;

Елімінування зростаючого у процесі нововведень навантаження на людину в результаті докорінної перебудови та переоснащення системи охорони здоров'я, сфери відпочинку і дозвілля [139, с. 201-202].

Основним принципом інвестиційної стратегії України повинна стати концентрація інвестицій у високотехнологічних галузях, аналогічно тому, як роблять розвинені країни. Україні доцільно здійснювати інвестиції у високотехнологічні галузі, що володіють потенціалом зростання, наприклад, створення комп'ютерних програм, робототехніки, біотехнологій та низці інших, у розробці яких в Україні накопичені значний досвід й є наукові розробки в

радянський період [73]. Однак варто мати на увазі, що за багатьма високотехнологічними галузями Україна поки відстає від розвинених країн, насамперед за рівнем інвестицій у галузі з високою часткою доданої вартості, хоча на думку Д. Родрика, саме вони найбільшою мірою сприяють економічному зростанню [163, с. 16].

Вивчення сучасної літератури, присвяченої проблемам участі держави в регулюванні економіки [18; 20; 27; 56; 64; 84; 137; 150], показало, що відчутний ефект здатний принести селективний підхід за умови раціонального вибору об'єктів - «точок зростання» і побудови відповідної політики. При цьому повинне відбуватися зближення інтересів та очікувань підприємства, держави і суспільства.

Сам термін «селективне управління» у літературі зустрічається нечасто; замість нього використовується поняття зі схожим значенням наповненням - «державний патронаж», «вибіркове втручання», «непрямий вплив», «державний протекціонізм» тощо. Селекцію об'єктів різні автори пропонують здійснювати залежно від принципів відмінностей секторів економіки (державного, суспільного та приватного); від того, працюють підприємства на внутрішній або зовнішній ринку, їх економічної або соціальної значущості, але при створенні загальних сприятливих макроекономічних умов.

Селективне управління доцільно визначити як вибірковий вплив держави на певні елементи (об'єкти) економічної системи, за допомогою якого досягнення цілей економічної політики може ставати оптимальним. Об'єктами застосування селективного управління («точками зростання») можуть виступати цілі галузі, великі виробничі організації та окремі підприємства.

Селективне управління в нашій країні актуалізується необхідністю стабілізації економічної ситуації, відсутністю достатніх коштів для комплексного підйому економіки, можливістю через надання допомоги конкретним, стратегічно важливим для країни об'єктам - сполученими ланцюжками взаємодії - забезпечити поживлення всього господарського життя і навіть розв'язувати соціальні питання, коштів на які недостатньо. Правильний

вибір «точок зростання» може дозволити досягати очікуваних результатів з найменшими фінансовими витратами і з максимальною ефективністю [28, с. 44-45].

Грамотно побудована селективна політика зажадає розробки системи державних програм, використання чітких заходів фінансово-кредитного і грошового характеру при одночасному їхньому погоджуванні з економічною зацікавленістю суб'єктів господарської діяльності, урахуванням особливостей української економіки і забезпечення свободи підприємницької діяльності.

При цьому повинен проводитися комплексний аналіз можливих наслідків застосування селективного управління, у тому числі негативних (поява серії банкрутств, закриття підприємств, безробіття, наростання соціальної напруженості в регіонах тощо).

Конкретні механізми державної підтримки інноваційного розвитку повинні, як вважають автори роботи, включати такі компоненти:

По-перше, економічна, інституціональна і соціальна підтримка розвитку та використання творчого потенціалу кожного працівника. До таких механізмів можуть належати суспільні фонди, спеціальні програми, орієнтовані на підтримку осіб, зайнятих творчою діяльністю, різних громадських організацій, науково-технічних колективів або партнерств, великих науково-технічних комплексів і науково-дослідних інститутів, учених, діячів культури в рамках вищої школи.

По-друге, створення інформаційних систем, що забезпечують загальнодоступність інформації, необхідної для інноваційної творчої діяльності. Система освіти повинна бути орієнтована не на розвиток вузького фахівця, здатного до здійснення обмеженого набору функцій і малосприйнятливою до завдань перекваліфікації, а на формування творчої особистості, здатної до швидкого навчання, перекваліфікації, яка володіє широким обсягом різнобічних знань і високим потенціалом інноваційної діяльності [28, с. 44].

По-третє, основу короткострокової стратегії економічного зростання повинна скласти концепція регіонального розвитку, що пройшла апробацію в індустріальних країнах світу та успішно використалася ними для відродження національних економік. Необхідність такого підходу обумовлена, насамперед, значним рівнем диференціації соціально-економічного простору України, особливостями історичних умов розвитку і національних традицій ведення господарства, нерівномірним розташуванням виробничого, ресурсного і трудового потенціалів на окремих територіях.

У результаті кризової ситуації і звуження фінансових можливостей держави з надання субвенцій і територіального перерозподілу національного доходу загострюється розрив у рівнях розвитку окремих регіонів, що має прояв у нерівномірних темпах і результатах реформування економіки, у динаміці зайнятості й безробіття, розмірах реальних доходів і споживання населення. Саме тому оптимізація територіального розвитку має потребу в розробці та реалізації регіональних моделей відтворювальних процесів із чітким визначенням державних пріоритетів і розмежуванням повноважень центральної і місцевої влади. Державі варто визначити в усіх без винятку регіонах об'єкти найбільшої виробничої й соціальної значущості, які вона буде підтримувати з метою створення «точок зростання». Концентрація ресурсів на виробництві тих товарів і послуг, щодо яких регіон має конкурентні переваги, дозволить додати імпульс розвитку всієї регіональної, а потім і національної економіки.

У зв'язку із цим заслуговує на увагу кластерна модель регіонального розвитку, суть котрої полягає у створенні територіальних об'єднань підприємств, які зв'язані між собою технологічними зв'язками і взаємно доповнюють один одного у створенні конкурентноспроможної продукції. Такі об'єднання сприяють зміцненню ринкових позицій підприємств, підвищують продуктивність праці, розширюють і стимулюють інновації. У центрі створюваних кластерів повинні бути, підприємства, що визначають традиційну галузеву спеціалізацію регіону й перспективи, які є, виходу на нові ринки. Крім того, у кластери можуть входити численні підприємства інших галузей,

інституціональні і науково-дослідні установи, професійно-освітні заклади та інформаційні мережі, що здійснюють дослідницьке і технічне забезпечення і сприятливе створення конкурентного середовища.

Оцінюючи перспективи розвитку Донецького регіону, варто відмітити, що однією із самих актуальних економічних проблем є проведення ефективної реструктуризації підприємств вугільної, чорної і кольорової металургії, важкого машинобудування та електроенергетики. Створення передумов для стійкого розвитку має потребу в масштабному виведенні з експлуатації неефективних застарілих виробничих фондів, поступовому вивільненні надлишку робочої сили з одночасною реконструкцією діючих структурних одиниць і створенням нових робочих місць. Осередками економічного зростання, які б формували динамічні багатогалузеві кластери, можуть виступати окремі підприємства металургійного і паливно-енергетичного комплексу, приладобудування, харчової і переробної промисловості, будівництва. Інтереси області вимагають невідкладних та ефективних заходів, спрямованих на збереження і підтримку науково-технічного потенціалу, створення механізму інвестування масштабних технологічних змін.

Досягнення цієї мети передбачає нарощування обсягів інвестиційних ресурсів, у тому числі капітальних вкладень у матеріальне виробництво, а також поліпшення структури інвестицій. Гостро стоїть питання формування сприятливого інвестиційного клімату, що створював би діючі мотивації господарюючих суб'єктів до здійснення довгострокового інвестування.

Широкомасштабна концентрація інвестиційних ресурсів підприємств і фінансового сектора з метою їхнього подальшого напрямку на реалізацію довгострокових проектів можлива лише після здійснення первинних інвестиційних вкладень у реальний сектор економіки комерційними структурами, іноземними інвесторами із залученням коштів населення.

Виходячи із цього, доцільно реалізувати цілий комплекс заходів щодо збільшення ресурсів банківської системи і забезпечення більшої доступності позикових коштів. Йдеться в першу чергу про створення страхових банківських

фондів для захисту прав вкладників, про здійснення зваженої відсоткової політики, що забезпечувала б доступність і привабливість кредитів. Із метою стимулювання банків до здійснення довгострокового кредитування промисловості варто було б увести особливий механізм оподаткування прибутку, отриманого від інвестування.

Необхідно відзначити, що економічне зростання у пріоритетних галузях буде мати кумулятивний ефект, оскільки сприяє збільшенню попиту на продукцію суміжних виробництв, галузей і регіонів.

Державні інвестиції повинні використатися як кошти створення первинних умов для залучення приватних і іноземних інвестицій у розвиток пріоритетних галузей. Перевага має віддаватися інвестиційним проектам зі змішаним інвестуванням, із використанням частини інвестицій як гарантії цільової спрямованості інвестиційних ресурсів.

Інвесторам доцільно законодавчо гарантувати права власності або довгострокової оренди на земельну ділянку, де планується розмістити виробництво.

Держава повинна впливати на інвестиційно-інноваційну активність методами протекціонізму. Це можуть бути, зокрема, присудження премій за спорудження об'єктів, що поліпшують господарську структуру та стан природного середовища; надання пільгових кредитів; гарантії під інвестиційні позики та амортизаційні «знижки» для структурної перебудови економіки.

Перевага у визначенні напрямів державного інвестування повинна надаватися галузям, що забезпечують життєздатність економіки і є малопривабливими для приватних інвесторів, а також галузям, що забезпечують створення інфраструктури.

Основою створення сучасного потужного наукового комплексу України має стати інтелектуальна власність. Її вартісне вираження варто визначати як частину додаткового прибутку, одержуваного як різниця між валовим прибутком до впровадження тієї або іншої ідеї у виробництво та після її втілення в матеріальному продукті. Розраховано, що дійсна інтелектуальна

власність учених, інженерів становить 15-20% отриманого додаткового прибутку [154; 159]. Перехід до такої форми оплати інтелектуальної власності сприяв би відродженню наукового потенціалу України, призупиненню «витоку мозків», формуванню наукового комплексу як пріоритетного напрямку в інвестиційно-інноваційній політиці.

Важливу роль у формуванні структури інноваційного ринку повинне виконувати державне фінансування НДДКР, у тому числі пільгове оподаткування прибутку від інноваційних інвестицій, особливо зовнішніх.

Інтеграція України у світовий економічний простір немислима без регулюючої ролі держави у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Покладатися на спонтанно-стихийний шлях входження у світове господарство без довгострокової моделі інтеграційного співробітництва було б економічно і політично небезпечно. Разом із тим, умови, що радикально змінилися, вимагають вироблення нової зовнішньоекономічної політики України та механізму її реалізації. Зокрема, в основі «метаіндустрії» лежить принцип співіснування: механізм конкуренції стає все більш витонченим, тому що фірми прагнуть не тільки завойовувати нову частку ринку, скільки використовувати чужі знання та поставити партнера в залежне положення. Це вимагає координації політики на міжнародному рівні, хоча досягнутий рівень міжнародного співробітництва не відповідає вимогам економічної взаємозалежності, що зростає. Необхідні глибокі структурні перетворення і скоординовані на міжнародному рівні програмні заходи, спрямовані на прискорення темпів зростання продуктивних капіталовкладень, необхідних для забезпечення НТП і зміцнення експортних можливостей.

Більша відкритість України відносно торгівлі підсилить чутливість національної економіки до змін на світових ринках. В економічній політиці основний упор повинен бути зроблений не на обмеження імпорту, а на стимулювання експорту готової продукції.

У полі зору держави постійно повинні перебувати питання реалізації основних цілей зовнішньоекономічної політики: забезпечення доступу

вітчизняним підприємствам до світових ринків машин та устаткування, технологій й інформації, матеріально-сировинних ресурсів і транспортних комунікацій, досягнення сприятливого торгово-політичного режиму у відносинах із закордонними країнами, ТНК; довгострокове врегулювання валютно-фінансових проблем у взаєминах із країнами-кредиторами, міжнародними організаціями і боржниками; формування ефективної системи захисту зовнішньоекономічних інтересів України (валютний експорт, митний контроль тощо). Координація національної політики і міжнародного співробітництва буде сприяти позитивній взаємодії між внутрішнім зростанням і суспільним прогресом, розширюючи можливості для зростання виробництва і підвищення рівня добробуту населення.

3.3. Механізм зворотного зв'язку і коректування економічної політики за індикаторами цільової функції

Кінцевим результатом діяльності держави повинне бути підвищення добробуту всіх верств населення. Завдання підвищення якості життя є тією метою, що впливає із загального взаємозв'язку виробництва і споживання: виробнича діяльність людей у вихідному пункті була і залишається спрямованою на задоволення потреб людини, що сприяють її всебічному розвитку тим більшою мірою, чим більш результативною виявлялася її економічна діяльність.

У силу того, що держава є ініціатором і провідником економічної політики, система державного регулювання в Україні повинна:

забезпечувати цілеспрямовану реалізацію економічної політики;
реалізовувати вплив на автономні процеси, що відбуваються в суспільстві без втручання держави;

домагатися адекватності своїх дій і розроблених процедур існуючій суспільно-економічній моделі [45, с. 13].

До найважливіших прерогатив держави у транзитивний період відносяться розробка й втілення в життя нової системи «правил гри», що сприяють становленню і розвитку соціального ринкового господарства. Інституціональні перетворення, які полягають у реформуванні державного управління та зміні існуючих, а також створенні нових інститутів, викликають необхідність проведення цілеспрямованої та ефективної державної політики.

Однак даний процес стримується прагненням державних структур до втримання влади. Бюрократизм і закритість підтримуються історичними традиціями і поглиблюються характерною для транзитивного періоду поширеністю неформальних відносин, правил і норм за умов неустояних і формальних регуляторів, що постійно трансформуються, управління. Це знижує результативність дії державних органів відносно виконання зобов'язань перед громадянами та підриває довіру суб'єктів економіки до держави в цілому і до системи державного управління зокрема.

Ефективність державного регулювання економіки прямо пов'язана із проблемою адекватності правової основи принципам функціонування економіки, що набуває особливої значущості в умовах недостатньої розробленості законодавчої бази в Україні. Багато прийнятих законів не відповідають реаліям сьогодення. Законотворчий процес гальмується як малоефективною роботою Верховної Ради України, її крайньою політизацією, протистоянням Президента й Уряду, так і низькою якістю внесених законопроектів. Недостатня розробленість законів стримує процес стабілізації економіки та розвиток підприємництва, інвестиційну та інноваційну активність, приплив закордонного капіталу в економіку України. Тому розробка і прийняття законодавчих актів залишається найгострішою проблемою державного регулювання.

Варто відмітити, що проблема неефективної держави не зводиться до проблеми окремих державних службовців. Безсистемна заміна одних працівників на інших принципово нічого не може вдосконалити. Реальна проблема низької ефективності державного управління економікою полягає в

неефективності ведення спільних справ. Ефективність державного втручання в економіку в першу чергу залежить від правильного вибору цілей і засобів їхнього досягнення, іншими словами від формування та реалізації цільової функції економічної політики.

Заключним етапом формування стратегічної моделі соціально-економічного розвитку є оцінка та зворотний зв'язок, що припускає коректування політики залежно від отриманих результатів. Зворотний зв'язок відображає результативність економічної політики не тільки через систему індикаторів або показників вимірюваного характеру. Не менш важливими є критерії, які не піддаються кількісному виміру: зниження соціальної напруженості в суспільстві, підтримка урядових рішень і т.д.

Оскільки реакція економічних суб'єктів як принципалів у контрактних відносинах з державою (агентом) на його політику є домінуючою, виникає необхідність розгляду питання впливу фактору довіри на процес формування цільової функції.

Тут цілком закономірним уявляється наведення трактування дефініції «довіра до проведення державної політики».

Так, С. Афонцев розглядає довіру до урядової політики з декількох позицій: по-перше, як «відбиття подань економічних суб'єктів про свідомість реформ», по-друге, як «ступеня впевненості економічних суб'єктів у прихильності уряду реформам», по-третє, як «ступінь підтримки економічних реформ у суспільстві» [5, с. 10].

Проводячи аналіз природи довіри з філолофсько-соціологічного і психологічного погляду, Б. Мільнер акцентує увагу на тим, що «довіра виникає тоді, коли людина впевнена у правильності та адекватності процесів і явищ власним ціннісним настановам, багато в чому залежним від його соціального положення в суспільстві [82, с. 30].

Таким чином, якщо розглядати дану категорію на макрорівні, то довіра - це механізм зворотного зв'язку агрегованих інтересів соціальних груп із процесом

прийняття рішень у державній політиці, що виражається в підтримці або неприйнятті соціально-економічного курсу офіційної влади.

На механізм зворотного зв'язку в цілому і фактор довіри зокрема робить вплив «заможність у часі» (time consistency) державної політики, проаналізована Ф.Кидлендом та Є.Прескоттом [158]. Заможною в часі є державна політика, заснована на твердих, заздалегідь оголошених і законодавчо закріплених правилах. Тут виникає погроза «обману» - відмови від правил, у результаті якого змінюється рівень довіри населення до уряду (влади).

Існує декілька підходів до розв'язання або зм'якшення цієї проблеми.

Перший підхід полягає в тому, щоб розробити такі правила проведення державної політики, які були б обов'язковими для політиків і які вони не могли б порушити. Прикладом подібного підходу може служити політика «зв'язаних рук» стосовно центрального банку. Разом із тим, даний підхід має низку недоліків. По-перше, важко створити універсальні правила для всіх ситуацій, які можуть мати місце в економіці. По-друге, такий підхід пом'якшує проблему, але не ліквідує джерело: очікування формуються, як і раніше.

Другий підхід заснований на ідеї «делегування» - доручення проведення політики таким економічним агентам, функція добробуту яких істотно зменшується від дій, неадекватних досягненню функції суспільного добробуту. Наприклад, у монетарній політиці даний підхід може бути реалізований або в результаті призначення главою центрального банку особи, не схильної до проведення політики, що збільшує інфляцію, або до створення незалежного від уряду органа, що проводить монетарну політику. У цьому випадку, якщо цільова функція економічного агента, що проводить політикові зниження інфляції, збігається із цільовою функцією суспільства, у довгостроковому періоді в економіці встановиться рівень інфляції менший, ніж раніше.

Третій підхід заснований на ідеї репутації політика, що полягає в тім, що політик, зацікавлений у своїй репутації, буде скоріше втримуватися від обману в порівнянні з політиком, що не піклується про свою репутацію. Збереження

репутації політика - застава довіри населення до його дій у майбутньому й, в остаточному підсумку, до вироблення стратегії макроекономічного розвитку.

Поясненням того, чому держава (уряд) не завжди зазнає кари з боку виборців за неадекватну поставленим цілям економічну політику, можуть служити такі аргументи.

По-перше, наявність часового інтервалу. На відміну від безперервності ринкових процесів і «голосування на ринку» політичний процес дискретний, що різко знижує свободу і варіативність політичного й пов'язаного з ним економічного вибору. Виборці через значні інтервали часу між черговими виборами голосують за цілий пакет заходів у сфері виробництва суспільних благ і послуг, практичну значущість яких одночасно оцінити неможливо.

По-друге, транзакційні витрати одержання індивідуальним виборцем інформації про діяльність політиків можуть бути більше (і, як правило, більше) індивідуальних вигід від використання такої інформації, особливо на загальнонаціональному рівні на відміну від регіонального і локального рівнів. Це може породжувати пасивність та апатію виборців.

По-третє, вигоди для окремих малих груп від втручання держави досить великі і швидко відчутні, а витрати, внаслідок їхнього розосередження на всіх членів великої групи, незначні для кожного із громадян і помітні лише через певний часовий інтервал.

Актуальною залишається проблема чіткого розмежування прав і відповідальності між рівнями й суб'єктами державного управління в Україні. Як результат - дублювання функцій, що викликає неефективність використання владних повноважень.

Уявляється доцільним впровадження оцінки діяльності державних структур, коли вони відповідають не тільки за виконання правил, а за досягнення конкретних результатів (управління за результатами). Персональна відповідальність за якість роботи встановлюється через оцінку результатів діяльності шляхом зіставлення з витратами або іншими критеріальними показниками. У цьому зв'язку становлять інтерес критерії оцінки ефективності

державного управління, запропоновані Г.В. Атаманчуком: стабільність; своєчасність; повнота та внутрішня погодженість; відповідність форми правового регулювання відносин у сфері державного управління їхній важливості, змісту, структурі [3, с. 108-122].

Для підвищення ефективності державного управління досить перспективним є розширення спектра методів керуючого впливу. Зокрема, у 70-80-і рр. ХХ ст. у державному управлінні стали широко використатися методи, які практикують в приватному секторі з метою скорочення і контролю витрат: політичний аналіз, програми розв'язання пріоритетних завдань, контроль за веденням звітності, фінансове управління й електронна обробка даних.

Таким чином, необхідні зміни в державному управлінні, що враховують традиційної складової діяльності державних службовців та які забезпечують ефективно впровадження прогресивних інновацій, зводяться до такого:

орієнтація на результат при прийнятті державно-управлінських рішень (ефективність, результативність, рентабельність та якість послуг);

прозорість і відкритість діяльності державного сектора, удосконалення механізмів звітності та моніторингу;

впровадження принципу субсидіарності, тобто максимальне наближення центрів прийняття рішень щодо розподілу ресурсів і надання послуг споживачам;

зосередження уваги на взаємозв'язку влади та відповідальності, політична відповідальність вищих керівників за реалізацію урядових заходів.

Програми реформування державного управління, насамперед за рахунок орієнтації на управління за результатами, спрямовані на розв'язання завдань розвитку адекватної соціальної та економічної політики, можуть сприяти розвитку цивільного суспільства, системи соціального партнерства, підвищенню ефективності дії держави як суб'єкта макроекономіки. Акцент повинен бути зроблений не тільки на скороченні функцій бюрократів, але й на підпорядкуванні їх зовнішньому контролю, влаштування їхньої діяльності у

тверді зовнішні рамки. Проведена в Україні адміністративна реформа є сьогодні недостатньою умовою для зміни моделі державного управління.

Таким чином, із метою підвищення ефективності державного управління й організації надання суспільних послуг приватному сектору, по-перше, необхідно забезпечити погодженість дій різних рівнів системи управління, по-друге, сприяти адекватному сприйняттю прийнятих рішень на всіх рівнях і зацікавленості в їхньому безумовному виконанні. Економіка відчуває гострий дефіцит таких правил державної поведінки, при яких дії, що вживають різними органами влади на різних рівнях, були б несуперечливими, а самі громадяни не зіштовхувалися б із негативними наслідками, викликаними бюрократичною непогодженістю.

Таким чином, у силу перерахованих обставин інституціональний розвиток не може бути спонтанним і вимагає участі держави. У зв'язку із цим виникає проблема співвідношення ринкової самоорганізації і свідомого, цілеспрямованого формування інститутів державою. «Спонтанний порядок» як сукупність інститутів, що пройшли ринкову селекцію, не відповідає реаліям економічного життя. Участь держави у процесі інституціонального розвитку об'єктивно необхідна. Держава повинна санкціонувати соціально необхідні інститути, наділяючи їх статусом державних законів.

Досвід розвинених країн показує, що така модель найбільшою мірою забезпечує встановлення гармонічної рівноваги у складній системі суспільних відносин. Тому основою української державності повинна стати така економічна система, що поєднувала б механізми ринкового, державного і суспільного регулювання соціально-економічних процесів.

Висновки до розділу 3

У розділі виявлено особливості української економіки, запропоновано заходи щодо підвищення результативності економічної політики:

1. Як особливості формування цільової функції української економічної політики держави виявлено:

збереження елементів регламентованої (планової) системи ведення господарства, що обумовлює дискретний характер державного регулювання й прояву бюрократизму;

незбалансованість сфер і галузей економіки через незабезпеченість цілей економічної політики ресурсами;

відносно низький рівень розвитку продуктивних сил і слабку мотивацію ефективної праці та інтересу до виробничого нагромадження;

відсутність чітко виражених орієнтирів соціально-економічної стратегії розвитку;

несформованість ефективної інституціональної структури державного управління, у тому числі економічними процесами.

2. Істотним у формуванні цільової функції є визначення (через селективне управління) стратегічного курсу економічної політики держави.

Державі варто визначити в усіх без винятку регіонах об'єкти найбільшої виробничої та соціальної значимості, які вона буде підтримувати з метою створення «точок зростання». Концентрація ресурсів на виробництві тих товарів і послуг, щодо яких регіон має конкурентні переваги, дозволить надати імпульс розвитку всій регіональній, а потім і національній економіці.

3. Критерієм ефективності в механізмі зворотного зв'язку є оцінка результативності економічної політики в рамках обраної стратегії. Уявляється доцільним впровадження оцінки діяльності державних структур, коли вони відповідають не тільки за виконання правил, але й за досягнення конкретних результатів (управління за результатами).

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження розв'язало науково-теоретичні, методичні та практичні завдання щодо формування цільової функції економічної політики держави, що можна подати такими висновками.

1. Як методологічні основи аналізу цільової функції запропоноване авторське визначення економічної політики як сукупності наукових положень, цілей, політичних заходів і практичних дій, за допомогою яких здійснюється регулювання відносин між громадянами, соціальними групами, націями у сфері економічного життя суспільства. На основі категоріального підходу до цільової функції виявлене співвідношення між категоріями «цільова функція» і «цілепокладання»: цільова функція - це економічний зміст, структура й методи формування та визначення оптимальних рівнів цілі, цілепокладання визначає всі стадії формування економічної політики: інформаційну, організаційну, регулюючу, координуючу, контролюючу.

2. Аналіз еволюції концепцій цілепокладання в економічній політиці виявив, що сучасна економічна теорія являє собою синтез різних теоретичних поглядів на роль держави та її функцій і діалектичний процес відбору тих із них, які найбільше відповідають реальним умовам розвитку країни.

3. Процесу цілепокладання при формуванні економічної політики повинні бути властиві такі принципи:

цілі економічних систем базуються на гіпотезах їхнього розвитку в майбутньому, але обумовлюються сьогоденням і минулим станом економічної системи;

успіх формування системи цілей залежить від особистості, відповідальної за процес цілепокладання (зокрема, від її інтелектуальних здібностей), від матеріальних та організаційних ресурсів, що спрямовуються на досягнення поставленої цілі, від організації системи інформації, що підтримує рішення суб'єктів економічних систем;

повна, правдива, вичерпна інформація про стан економічного об'єкта і зовнішнього середовища сприяє розробці вірної стратегії та відіграє вирішальну роль для успішної реалізації поставлених цілей.

4. Дослідження соціально-економічних передумов цілепокладання в регулюванні економіки довело необхідність і доцільність системного підходу (зокрема, формаційного за К. Марксом), завдяки якому можна стверджувати, що неодмінним у ньому є узгодження цілей вищого, нижчого рівня та цілей системи в цілому. Критеріями економічних систем варто вважати структуроутворюючі, соціально-економічні, об'ємні та динамічні. Практика державного регулювання ринкової економіки свідчить про доцільність її використання в Україні за умови створення власної (національної) моделі економіки соціальної спрямованості або СРХ.

5. Оптимізаційний підхід до процесу формування цільової функції економічної політики держави доводить доцільність використання методів формалізації механізму цілепокладання, статистичних і математичних методів аналізу за умови виявлення бажаних кінцевих результатів, ієрархічної структури цілей з акцентом на головній з них, співвідношення об'єктивних і суб'єктивних процесів, комплексності, узгодження, розробки коефіцієнтів значущості різних компонентів системи, реалістичності цілей.

Використання зазначеного підходу в роботі дало можливість обґрунтувати модель оптимізації цільової функції економічної політики держави для України, що одночасно можна сприйняти в якості загальної соціально-економічної моделі країни. На основі аналізу статистичних даних про ситуацію в Україні протягом 1995-2006 рр. виявлено їхню невідповідність майже всім (крім динаміки ВВП) нормативним показникам. Установлено, що вектор показників-індикаторів цільової функції повинен відповідати, принаймні, таким умовам: релевантність, вірогідність, доступність, когерентність, динамічна та регіональна компаративність (порівнянність). Запропоновано використовувати у визначенні цільової функції для сучасних умов України три базових показники-індикатори: темпи зростання реального ВВП, темпи зростання

реальних доходів населення, частина інвестицій в основні фонди, не беручи до уваги випадкові фактори впливу, оскільки вони можуть істотно змінити вихідні умови - як погіршити, так і зробити їх більш сприятливими. Що стосується першого, то вони будуть залежати від того, наскільки швидко почато пошук шляхів подолання негативного впливу, у другому - наскільки вчасно й змістовно будуть використані позитивні риси випадкових подій.

6. Сучасні моделі економічної структури суспільства є змішаними, внаслідок чого виникає потреба наукового обґрунтування процесу перетворення держави на економічний суб'єкт зі своїми цілями, що означає введення в макросистему елемента свідомого (регламентуючого) впливу на економіку.

Запорукою успішної реалізації цільової функції економічної політики держави виступає хоча б відносне сполучення особистих, колективних і суспільних економічних інтересів. Досягти цього, як свідчить досвід, можливо лише при сполученні зусиль державних і недержавних інституцій, ринкових і державних важелів регуляції соціально-економічних процесів, використанням позитивів міжнародних економічних інститутів.

7. Як особливості формування цільової функції української економічної політики виявлено:

збереження елементів регламентованої (планової) системи ведення господарства, що обумовлює дискретний характер державного регулювання та прояв бюрократизму;

незбалансованість сфер і галузей економіки через незабезпеченість цілей економічної політики ресурсами;

відносно низький рівень розвитку продуктивних сил і слабку мотивацію ефективної праці та інтересу до виробничого нагромадження;

невизначеність стратегії наступного соціально-економічного розвитку національної економіки.

За даних умов досить складно чітко визначити цільову функцію економічної політики та адаптацію економіки країни до існуючих у світі

інститутів ринку та інститутам держави і їхній взаємодії в єдиному механізмі регулювання соціально-економічного життя.

8. Істотним у формуванні цільової функції є визначення (через селективне управління) стратегічного курсу економічної політики держави. Досягнення стратегічних і тактичних цілей передбачає нарощування обсягів інвестиційних ресурсів, у тому числі капітальних вкладень у матеріальне виробництво, поліпшення структури інвестицій шляхом формування сприятливого інвестиційного клімату, що створить дієві мотивації господарюючих суб'єктів до здійснення довгострокового інвестування.

9. Із метою підвищення ефективності державного управління та організації надання суспільних послуг приватному сектору, по-перше, необхідно забезпечити погодженість дій різних рівнів системи управління, по-друге, сприяти адекватному сприйняттю прийнятих рішень на всіх рівнях і зацікавленості в їхньому безумовному виконанні. Необхідно створити такі правила державної поведінки, при яких дії, що вживаються різними органами влади на різних рівнях, були б несуперечливими, а громадяни не зіштовхувалися б з негативними наслідками, викликаними бюрократичною непогодженістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акофф Р. Планирование будущего корпорации / Акофф Р. / [пер. с англ.] – М.: Прогресс, 1985. - 328 с.
2. Антонов В.В. Методологія типізації та ранжування регіонів за рівнем їх соціально-економічного розвитку // Методологічні підходи до визначення проблемних територій та напрямки регулювання їх подальшого розвитку / В.В.Антонов наук. та заг. ред. Л.М.Зайцевої: [монографія]. – К.: ДРІДУ НАДУ при Президентові України, 2003. – С. 50-57.
3. Атаманчук Г.В. Обеспечение рациональности государственного управления. / Г.В.Атаманчук - М.: Юридич. лит., 1990. - 352 с.
4. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание, управление. / В.Г.Афанасьев - М.: Политиздат, 1981. - 432 с.
5. Афонцев С. Экономико-политические проблемы хозяйственных преобразований / С.Афонцев // Мировая экономика и международные отношения. - 2000. - № 12. - С. 5-14.
6. Балацкий Е.В. Измерение масштабов государственного сектора / Е.В.Балацкий // Экономист. - 1999. - №9. - С. 69-74.
7. Башнянин Г.І. Економічні системи: проблеми структуризації і типологізації / Г.І.Башнянин, І.М.Копич, Б.М.Шевчик. – Львів: Коопосвіта, 1999. – 220 с.
8. Бережная Е.В. Математические методы моделирования экономических систем / Е.В.Бережная, В.И.Бережной. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 368 с.
9. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М.Блауг / [пер. с англ.]. – М.: Дело Лтд, 1994. – 720 с.
10. Бузгалин А.В., Колганов А.И. Сравнительный анализ экономических систем: методология и теория / А.В.Бузгалин, А.И.Колганов // Вестник Московского университета. С. 6. «Экономика». - 2002. - № 3. - С. 94-113.
11. Бьюкенен Дж. Минимальная политика рыночной системы / Бьюкенен Дж. // Вопросы экономики. - 1990. - № 12. - С. 7-15.
12. Бьюкенен Дж. Сочинения / Бьюкенен Дж.; пер. с англ. – М.: Таурис Альфа, 1997. – 560 с.
13. Введение в рыночную экономику / под ред. А.Я.Лившица, И.Н.Никулиной. – М.: Высш. шк., 1994. – 447 с.
14. Вебер М. Избранные произведения / М.Вебер; пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.
15. Власюк О.С. Загрози економічній безпеці України / О.С.Власюк // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Вип.26. – К.: ВПЦ «Київський ун-т», Ін-т міжнародних відносин, 2001. – С.210-212.
16. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє: до ефективніших суспільств. Доповіді Римському клубові / Б.Гаврилишин; пер. з англ. – К.: Основи, 1993. – 238 с.

17. Галиця І. Державне регулювання в умовах ринкових відносин / І.Галиця // Економіка України. - 2002. - № 6. - С.52-58.
18. Гальчинський А. Становлення інвестиційної моделі економічного зростання України / А.Гальчинський, С.Львовичкін // Економіка України. - 2004. - № 6. - С.4-11.
19. Гальчинський А. Україна: поступ у майбутнє / А.Гальчинський. – К.: Основи, 1999. – 220 с.
20. Гаман Н. Державна підтримка фінансування інновацій / Н.Гаман // Економіка України. 2004. - № 8. - С. 44-48.
21. Германия в мировой экономике – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://alt.magazin-deutschland.de/content/archive-der/04-01/art2.html>.
22. Геєць В. Деякі порівняльні ознаки трансформаційних моделей економіки України і Росії / В.Геєць// Економіка України. - 2005. - № 5. - С. 4-17.
23. Геєць В.М. та ін. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / В.М.Геєць; за ред. В.Гейця. – К.: Логос, 1999. – 497 с.
24. Глущенко О.В. Экономическая свобода в социально ориентированном обществе / О.В.Голущенко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Економічна серія. № 468. – Харків: ХНУ, 2000. – С. 29-32.
25. Гмурман В.Е. Руководство к решению задач по теории вероятностей и математической статистике / В.Е.Гмурман. – М.: Высшая школа, 1975. – 333 с.
26. Головинов О. Виникнення держави й еволюція поглядів на її економічну роль // Аналітично-інформаційний журнал СХІД. - 2004. - № 5 (63). - С. 32-36.
27. Гончарова Н. Инновационная экономика: проблемы и приоритеты / Н.Гончарова // Актуальні проблеми економіки. - 2004. - № 8(№38). - С. 130-139.
28. Гордон М.В. Проблемы оценки масштабов и эффективности участия государства в переходной экономике / М.В.Гордон, С.А.Кучерук // Труды Донецкого государственного технического университета. Серия: экономическая. Вып. 9. – Донецк: ДонГТУ, 1999. – С. 38-48.
29. Гордон М.В. Социальная рыночная экономика: вариант для Украины? / М.В.Гордон // Проблеми теорії і практики становлення соціально орієнтованої ринкової економіки: Матеріали міжнародної наукової конференції (Харків, 17-19 листопада 1999 р.). – Харків: Мін-во освіти України, Харківська облдержадміністрація, Харківський держ. автомобільно-дорожній техніч. ун-тет, 1999. – С. 109-110.
30. Горохова Г.К. «Государство благосостояния»: шведская модель / Г.К.Горхова. – М.: Знание, 1989. – 64 с.
31. Гош О. Визначальний фактор розвитку продуктивних сил України / О.Гош // Економіка України. - 2003. - № 6. - С. 49-56.
32. Гришин И. Шведская модель общественного развития // Мировая экономика и международные отношения. - 1991. - № 4. - С. 17-31.

33. Гугняк В.Я. Институциональная парадигма в политической экономии на примере Франции / В.Я.Гугняк. - М.: Наука, 1999. - 174 с.
34. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж.Гэлбрейт. – М.: Прогресс, 1969. – 478 с.
35. Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества / Дж.Гэлбрейт. – М.: Прогресс, 1976. - 406 с.
36. Дементьев В.В. Власть: экономический анализ. Основы экономической теории власти: [монография] / В.В.Дементьев. – Донецк: Каштан, 2003. – 200 с.
37. Дементьев В.В. Экономика как система власти / Дементьев В.В. М-во образования и науки Украины, Донецкий нац. технич. ун-т.– Донецк: Каштан, 2003. – 404 с.
38. Дементьев В.В. Экономическая теория парламента: методология анализа / Дементьев В.В. – Донецк: ИЭПИ НАН Украины, 1998. – 48 с.
39. Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. Авер'янова В.Б. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 432 с.
40. Деєва Н.М. Концепція підходу до об'єктивного встановлення міри соціалізації зведеного бюджету країни / Н.М.Деєва // Актуальні проблеми економіки. - 2005. № 11 (53). - С. 199-205.
41. Дмитриченко Л.И. Государственное регулирование экономики: методология и теория: [монография] / Л.И.Дмитриченко.- Донецк: УкрНТЭК, 2001. – 330 с.
42. Єрохін С.О. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): [наук. монографія] / С.О.Єрохін. – К.: Світ Знань, 2002. – 528 с.
43. Єщенко П.С. Економічна теорія й економічна політика в трансформаційному суспільстві / П.С.Єщенко // Економіка і прогнозування. - 2006. - № 4. - С. 9-22.
44. Жаліло Я. Економічна стратегія як категорія сучасної економічної науки / Я.Жаліло // Економіка України. - 2005. - № 1. - С. 19-27.
45. Жаліло Я. Дієвість економічної політики держави в контексті ринкового реформування / Я.Жаліло, Д.Черніков // Економіка України. - 2000. - № 12. - С. 13-23.
46. Закон України «Про державне прогнозування и розробку програм економічного і соціального розвитку України» // Урядовий кур'єр. - 2000. - №77. - С. 1-4.
47. Злупко С. Формування, розвиток и сучасний стан економічної системології в Україні / С.Злупко // Економіка України. - 2005. - № 3. - С. 77-83.
48. Ивченко Б.П. Управление в экономических и социальных системах / Б.П.Ивченко, Л.А.Мартыщенко, М.Е.Табухов. – СПб.: Нордмед-Издат, 2001. – 248 с.
49. Иншаков. Место институционализма в экономической науке / О.Иншаков, Д.Фролов // Экономист. - 2005. - № 10. - С. 39-44.
50. Йохансен Л. Очерки макроэкономического планирования / Л.Йохансен; пер. с англ - Т. 1.– М.: Прогресс, 1982. – 400 с.

51. Капица С.П. Синергетика и проблемы будущего / С.П.Капица, С.П.Курдюмов, Г.Г.Малинецкий. – М.: Наука, 1997. – 285 с.
52. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.Кейнс; пер. с англ. – М.: Прогресс 1978. - 494 с.
53. Клейнер Г.Б. Эконометрические зависимости: принципы и методы построения/ Г.Б.Клейнер, С.А.Смоляк. – М.: Наука, 2000. – 104 с.
54. Кнорринг В. И. Теория, практика и искусство управления / В.И.Кнорринг. - М.: НОРМА (Издат. группа НОРМА-ИНФРА - М), 2001.- 528с.
55. Ковальчук Т.Т. Економічна безпека і політика: з досвіду професійного аналітика / Т.Т.Ковальчук. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2004.– 638с.
56. Колесник Ю. Структурно-логическая модель инновационно-сбалансированной системы регулирования экономики / Ю.Колесник // Актуальні проблеми економіки. - 2005. - № 11(53). - С. 13-23.
57. Кондратьев Н.Д. План и предвидение (к вопросу о методах составления перспективных планов развития народного хозяйства и сельского хозяйства в частности) / Н.Д.Кондратьев // Вопросы экономики. - 1992. - № 3. - С. 3-15.
58. Концепція економічної безпеки України / Ін-т. економ. прогнозування; кер. проекту В.М. Геєць. – К.: Логос, 1999. – 56 с.
59. Коррупция NEWS [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.business.ua/i522/a15585/>.
60. Кульчицький Б.В. Економічні системи суспільства: теорія, методологія, типологізація / Б.В.Кульчицький. - Львів, Видавнич. центр Львівського нац. у-ту ім. Івана Франка, 2003. – 352 с.
61. Куценко В. Соціально-економічна модифікація в контексті побудови соціальної держави в Україні / В.Куценко // Економіка України. - 2004. - № 11. - С. 77-85.
62. Кучерук. Государственное регулирование и экономическая безопасность предприятия / С.А.Кучерук, М.В.Гордон // Материалы II Международной науч. конф. молодых ученых-экономистов «Проблемы теории и практики управления в современной экономике». (Донецк, 28-30 янв. 1999г.). Т. 1.– Донецк: ДонГТУ М-во образования Украины, Юго-Восток, 1999. – С. 5-9.
63. Ламперт Х. Социальная рыночная экономика. Германский путь / Х.Ламперт; пер. с нем. – М.: Дело ЛТД, 1994. – 224 с.
64. Лапко О. Державне регулювання економіки та інноваційна діяльність / О.Лапко // Економіст. - 1999. - № 7. - С. 42-45.
65. Лисенко С.М. Дещо з аналізу існуючих методик обчислювання індексу людського розвитку / С.М.Лисенко, Г.Д.Тарасенко // Вісник Донецького держ. у-ту економіки і торгівлі. Серія: економічні науки. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2000. - С. 31-34.
66. Лисенко Ю., Сергєєва Л. Структура цілей управління регіоном / Ю.Лисенко, Л.Сергєєва // Економіка України. - 2004. - № 5. - С. 37-43.
67. Литвицький В. Макроекономічний дебют 2000 року: ознаки зростання / В.Литвицький // Банківська справа. - 2000. - № 3. - С. 4-7.

68. Лукінов І. До питання про концепцію і модель сучасного економічного розвитку України / І.Лукінов // Економіка України. - 2001. - № 6. - С. 4-9.
69. Лукінов І. Методи і засоби державного регулювання економіки перехідного періоду / І.Лукінов // Економіка України. - 1999. - № 5. - С. 8-11.
70. Львова О.В. Применение зарубежных моделей экономического роста к построению общества устойчивого развития в России / О.В.Львова // Вестник Московского у-та. С. 6. «Экономика». - 1997. - № 6. - С. 76-91.
71. Людський розвиток в Україні: 2003 рік / Щорічна науково-аналітична доповідь; за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2004. – 207 с.
72. Мазин А. Извилистые пути чилийской экономики / А.Мазин // Мировая экономика и международные отношения. - 1996. - № 8. - С. 113-121.
73. Мандель И.Д. Кластерный анализ / И.Д.Мандель. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 176 с.
74. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения / К.Маркс, Ф.Энгельс. - [2-е изд.]. – М.: Гос. Изд-во полит. лит., 1959. – 770 с. - Т. 13
75. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. К.Маркс, Ф.Энгельс. - [2-е изд.]. – М.: Гос. Изд-во полит. лит., 1961. - 807 с. - Т. 18
76. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. К.Маркс, Ф.Энгельс. - [2-е изд.]. – М.: Гос. Изд-во полит. лит., 1961. – 746 с. - Т. 21
77. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. К.Маркс, Ф.Энгельс. - [2-е изд.]. – М.: Гос. Изд-во полит. лит., 1960. – 908 с. - Т. 23
78. Маршалл А. Принципы экономической науки / А.Маршалл; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – 189 с. - Т. 1
79. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рэндерс Й., Беренс В. Пределы роста / Д.Х.Медоуз, Д.Л.Медоуз, Й. Рэндерс, В.Беренс; пер. с англ.– М.: Изд-во МГУ, 1991. - 208 с.
80. Менар К. Экономика организаций / П К.Менар; пер. с франц. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 160 с.
81. Месарович М., Мако Д., Такахара Я. Теория иерархических многоуровневых систем / М.Масарович, Д.Мако, Я.Такахара; пер. с англ. – М.: Мир, 1973. – 415 с.
82. Мильнер Б. Фактор доверия при проведении экономических реформ / Б.Мильнер // Вопросы экономики. - 1998. - № 4. - С. 27-38.
83. Минин Л.В. Воронцов С.Б. Пути становления украинской экономики: достижения, просчеты и перспективы / Л.В.Минин, С.Б.Воронцов // Актуальні проблеми економіки. - 2001. - № 5-6. - С. 26-39.
84. Михайлівська О. Світовий досвід державної підтримки інноваційних процесів / О.Михайлівська // Актуальні проблеми економіки. - 2005. - № 11(53). - С. 101-110.
85. Могилевский В.Д. Методология систем: вербальный подход / В.Д.Могилевский. - М.: Экономика, 1999. - 251 с.

86. Москвин А. Методологические основы анализа и прогнозирования социально-экономического развития / А.Москвин // Экономика Украины. - 1994. - № 5. - С. 22-31.
87. Мочерний С.В. Характер переходного періоду в Україні 90-х / С.В.Мочерний // Соціальні пріоритети в транзитивній економіці: зб. наук. пр. – Харків: Харківський ін-т бізнесу і менеджменту, 1999. - С. 16-23.
88. Мунтіян В.І. Економічна безпека України / В.І.Мунтіян. – К.: КИИЦ, 1999. – 463 с.
89. Нестеренко А. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории / А.Нестеренко // Вопросы экономики. - 1997. - № 3. - С. 42-57.
90. Никифоров Л. Смешанное общество: возможности и трудности развития в России / Л.Никифоров // Вопросы экономики. - 1993. - № 1.- С.66-78.
91. Новосельский В. Общественное сознание и экономическое развитие / В.Новосельский // Экономист. - 2003. - № 1. - С. 57-61.
92. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа / Д.Норт // Вопросы экономики. 1997. - № 3. - С. 6-17.
93. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д.Норт; пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
94. Нуреев Р. Институционализм: прошлое, настоящее, будущее / Р.Нуреев // Вопросы экономики. 1999. - № 1. - С. 125-131.
95. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В.Ойкен; пер. с нем. – М.: Прогресс, 1995. – 496 с.
96. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп / М.Олсон; пер. с англ. – М.: Фонд экономической инициативы, 1995. – 174 с.
97. Опыт переходных экономик и экономическая теория / Радаев В.В., Дунаев Э.П., Бойченко А.В., Борейко А.А. – М: Изд-во МГУ, 1999. - 230 с.
98. Осауленко О. Моделювання динаміки і фактори державного регулювання валового внутрішнього продукту // Економіка України. - 2001. - № 6. - С. 10-15.
99. О стратегических установках и экономической политике федеральных властей (интервью с А.Д. Некипеловым) // Российский экономический журнал. - 2004. - № 5-6. - С. 3-11.
100. О'Шонесси Дж. Принципы организации управления фирмой / Дж.О.Шонесси; пер. с англ.- М.: Прогресс, 1979. - 296 с.
101. Паалберг Х. От Смита до Фридмана – о формировании современной западной экономической системы / Х.Паалберг. – Таллинн: Эстонский НИИ НТИ и ЭИ, 1990. – 58 с.
102. Павлишенко М. Економічна система чи спосіб виробництва? / М.Павлишенко // Економіка України. - 2000. - № 3. - С. 63-71.
103. Пал Л.А. Аналіз державної політики / Л.А.Пал; пер. з англ. – К.: Основи, 1999. – 422 с.
104. Панасюк Б. Економічна політика в Україні наприкінці ХХ століття / Б.Панасюк. – К.: Наук. друк, 2002. – 744 с.

105. Панасюк Б. Прогнозування економічного розвитку України / Б.Панасюк // Економіка України. - 2000. - № 9. - С. 26-39.
106. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення / Г.А.Пастернак-Таранушенко; за ред. Б. Кравченка. – К.: Кондор, 2002. – 302 с.
107. Пахомов Ю. МВФ. Урок для України / Ю.Пахомов // Економічний Часопис-XXI. - 2003. -№1. [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://www.soskin.info/ea.php?pokazea=zmist&n=1&y=2003>.
108. Покритан А. Ринкова трансформація і проблема пріоритетів в економіці України / А.Покритан // Економіка України. - 1997. - № 12. - С. 18-27.
109. Пригожий А.И. Современная социология организаций / А.И.Пригожий. – М.: Интер-пракс, 1995. – 176 с.
110. Прогнозирование и планирование в условиях рынка / под ред.Т.Г.Морозовой, А.В.Пикулькина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 318 с.
111. Рыночная система России: эволюция экономической роли государства / под. ред. А.А.Пороховского. - М.: ТЕИС, 2000. - 344 с.
112. Рокоча В., Мороз Д. До питання про вибір оптимального шляху ринкової трансформації / В.Рокоча, Д.Мороз // Економіка України. - 1998. - №9. - С. 53-58.
113. Рудакова И. О применимости языка экономической теории и базовых экономических моделей для анализа российской экономики / И.Рудакова // Вопросы экономики. 2001. - № 12. - С. 32-45.
114. Ревенко А. Почему Украина оказалась на 78-м месте в мировом индексе человеческого развития / А.Ревенко // Зеркало недели, № 37 (565), 24-30 сентября 2005 г. – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.zerkalo-nedeli.com/ie/show/565/51317/>.
115. Савченко П., Федорова М., Шелкова Е. Уровень и качество жизни: понятия, индикаторы, современное состояние в России / П.Савченко, М.Федорова, Е.Шелкова // Вопросы экономики. - 2000. - №5. - С. 66-73.
116. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход / Дж.Сакс, Ф.Б.Ларрен; пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – 848 с.
117. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие / В.К.Сенчагов; Ин-т экономики РАН. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 2002. – 128 с.
118. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А.Смит. - М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
119. Сорвина Г.Н. Экономическая мысль XX века: страницы истории / Г.Н.Сорвина. – М.: Российск. полит. энциклопедия (РОССПЭН), 2002. – 224 с.
120. Статистика Украины за 1995 – 2006 гг. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
121. Стиглиц Дж. Многообразные инструменты, шире цели: движение к Пост-Вашингтонскому консенсусу / Дж.Стиглиц // Вопросы экономики. - 1998. - № 8. - С. 4-34.

122. Стиглиц Дж. На пути к «третьему варианту» / Дж. Стиглиц // День. №82, 12.05.2001г. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.daykiiev.ua/ru.2001.82>.
123. Суюян В. Роль государства в экономике: американский опыт / В. Суюян // Проблемы теории и практики управления. - 2002. - № 4. - С. 14-17.
124. Тамбовцев В. Предприятие в условиях неопределенности / В. Тамбовцев, Г. Клейнер // Человек и труд. - 1993. - № 2. - С. 81-84.
125. Танци В. Роль государства в экономике: эволюция концепций / В. Танци // Мировая экономика и международные отношения. - 1998. - № 10. - С. 51-62.
126. Тарасенко Г.Д. Економіка перехідного періоду / Г.Д. Тарасенко. – Донецьк: ДонНТУ, 2000. – 72 с.
127. Тарасенко Г.Д. Социально-экономическая политика и роль государства в создании основ социального рыночного хозяйства в Украине / Г.Д. Тарасенко, В.В. Миусская // Вісник Харківського нац. у-ту ім. В.Н. Каразіна. Економічна серія. № 468. – Харків: Вид-во ХНУ, 2000. – С. 126-134.
128. Турчин В.Ф. Феномен науки: Кибернетический подход к эволюции / В.Ф. Турчин. – М.: ЭТС, 2000. – 368 с.
129. Управление социально-экономическим развитием России / рук. авт. кол. Д.С. Львов, А.Г. Поршнева. – М.: Экономика, 2002. – 278 с.
130. Ушакова Н.Г. Соціально-економічні типи країн / Н.Г. Ушакова, І.І. Помінова. – К.: Професіонал, 2004. – 304 с.
131. Фуруботн Э.Г., Рихтер Р. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории / Э.Г. Фуруботн, Р. Рихтер; пер. с англ. - СПб.: Изд-во СПбГУ, 2005. - 702 с.
132. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф. Хайек. - М.: Новости, 1992. – 302 с.
133. Ханкс А. Бизнес прогнозирование / А. Ханкс, А. Райтс, Д. Уичерн; пер. с англ. – М.: Вильямс, 2003. – 656 с.
134. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон; пер. с англ. – М.: Дело, 2003. – 464 с.
135. Черников Д. Макроэкономическая теория / Д. Черников // Российский экономический журнал. - 1992. - № 10. - С. 122-127.
136. Чечетов М. Особливості макроекономічної трансформації в умовах перехідної економіки / М. Чечетов, І. Жадан // Економіка України. - 2002. - № 6. - С. 4-12.
137. Чечетов М. Інноваційна складова ринкової трансформації / М. Чечетов // Економіка України. - 2004. - № 11. - С. 4-14.
138. Чистилін Д. Проблеми самоорганізації у перехідній економіці / Д. Чистилін // Економіка України. - 2000. - № 3. - С. 57-63.
139. Чумаков А.А. Методологические проблемы механизма адаптационного типа внешнеэкономического развития Украины и России / А.А. Чумаков, С.А. Кучерук, М.В. Гордон // Прометей: региональный сб. науч.

трудов по экономике. ДЭГИ, ИЭПИ НАН Украины. Вып. 2. – Донецк: Юго-Восток., 2000. – С. 200-204.

140. Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі / А.Чухно // Економіка України. - 2004. - № 4. - С. 15-23.

141. Чухно А. Нова економічна політика (теоретико-методологічні засади) / А.Чухно // Економіка України. - 2005. - № 6. - С. 4-10.

142. Чухно А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.Чухно. – К.: Логос, 2003. – 632 с.

143. Шаванс Б. Эволюционный путь от социализма / Б.Шаванс // Вопросы экономики. 1999. - № 6. - С. 4-26.

144. Шаститко А. Модели рационального экономического поведения человека / А.Шаститко // Вопросы экономики. - 1998. - № 5. - С. 53-67.

145. Шашков В.Б. Прикладной регрессионный анализ / В.Б.Шашков. – Оренбург: ГОУ ВПО ОГУ, 2003. – 363 с.

146. Шумпетер Й. История экономического анализа / Й.Шумпетер; пер. с англ.- СПб.: Экономическая школа, 2001. - 494 с. – Т.1.

147. Шумпетер Й. Теория экономического развития: (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й.Шумпетер; пер. с нем. — М.: Прогресс, 1982. — 455 с.

148. Щедровицкий Г.П. Избранные труды / Г.П.Щедровицкий. - М.: Школа культурной политики, 1995. – 800 с.

149. Энгер Н.Н. Экстраполяция при обработке коротких хронологических рядов в экономике / Н.Н.Энгер // Вестник Московского у-та. С. 6. «Экономика». - 1978. - №3. - С. 51-63.

150. Якубовський М. Стратегія інноваційного розвитку промисловості / М.Якубовський // Формування ринкових відносин. - 2004. - № 7(38). - С. 3-4.

151. Arrow K. Social Choice and Public Decision-making – Cambridge, 1986. - 215 p.

152. Brainard W. Uncertainty and the Effectiveness of Policy // American Economic Review. - 1967. - Vol. 57. - P. 411-425.

153. Buchanan J., Tullock G. Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy. – An Arbor: University of Michigan Press, 1962. – 361 p.

154. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. New York, UN, 2001. - 30-31 p.

155. Johnson R.N. and Libecap G.D. The Federal Civil Servis System and the Problem of Bureaucracy: the Economics and Politics of Institutional Change. – Chicago: University of Chicago Press, 1994.

156. Kornai J. Theorie des systemes economiques et theorie general de equilibre. - Budapest, 1975. – 145 p.

157. Krueger A. The Political Economy of Rent-Seeking Society // American American Economic Review. - 1974. - Vol. 64. - P. 291-303.

158. Kydland F. and Prescott E. Rules rather than discretion: The inconsistency of optimal plans // Journal of Political Economy. - 1977. - №85. - P. 473-490.

159. Monitoring Progress: Indicators for strategy for sustainable development of the United Kingdom. – DETR. - May 1999. - 99EP0041. - 138 p.
160. Niskanen W.A. Policy Analysis and Public Choice: Selected Papers. – Cheltenham, Eng: Edwards Elgar Pub., 1998. - 430 p.
161. Peacock A. The Political Economy of Public Spending // Public Expenditure – The Key Issues / Ed. by J.Bristow and D.McDonagh. - Dublin: The Institute of Public Administration, 1986. - P.43-61.
162. Porter M. "Have We Lost Our Faith in Competition", reprinted from Across The Board, September 1990, The Conference Board 845 Third Avenue. - New York. - 1990. - NY 10022.
163. Rodrick D. Coordination Failures and Government Policy: A Model with Applications to East Asia and Eastern Europe // European Economic Journal.- 1996. - Vol. 40 (1-2). - P. 1-22.
164. Roose E., Vooglaid U. Juhtimissüsteemide morfoloogia ja dialektika.- Tallinn: Valgus, 1986. - 100 lk.
165. Tinbergen J. Central planning. New Haven. - London, 1964. – 150 p.
166. Tinbergen J. On The Theory of Economic Policy. - North-Holland, Amsterdam, 1952. – 532 p.
167. Veblen T. Why is Economics not an Evolutionary Science? In: Veblen., The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays. - New York, Russell and Russel, 1961. - P. 72-73.
168. Zarnowitz V. On the Accuracy and Properties of Recent Macroeconomic Forecasts // American Economic Review. - 1978. Vol. - 68. P. - 313-319.

ЕКСТРАПОЛЯЦІЯ ПРИ ОБРОБЦІ КОРОТКИХ ХРОНОЛОГІЧНИХ РЯДІВ

1. Специфіка екстраполяції

Хронологічний ряд в економіці можна записати у вигляді послідовності:

$$y_1, y_2, \dots, y_T, \dots, y_n, \quad (1)$$

де $T=1,2,\dots,n$ - суть значення часу (дні, тижні, декади, місяці, роки і т.д.), а y_T - відповідні цим значенням часу рівні спостерігається економічної змінної.

На відміну від інших статистичних сукупностей, з якими доводиться мати справу в економіці, для хронологічних рядів важливий сам порядок проходження значень економічної величини.

Звичайні прийоми обробки хронологічних рядів складаються у застосуванні класичних результатів теорії екстраполяції стаціонарних випадкових послідовностей, розробленої О.Колмогоровим і Н.Вінером та їх послідовниками. Однак в економіці послідовності виду (1) дуже короткі і умови стаціонарності майже ніколи не виконуються. Крім того, теорія Колмогорова-Вінера вимагає великої кількості членів у послідовності. Ця обставина дала поштовх до розробки спеціальних прийомів екстраполяції для коротких рядів.

Сучасний спектральний аналіз має кілька коректних моделей прогнозування (результати Тьюки, Гренджер, Хатанакі та ін.) для рядів, що містять 50-80 членів. Однак в економіці найчастіше зустрічаються ряди у 10-15-20 членів, і для їх обробки в екстраполяції гарних прийомів не існує, не кажучи вже про ряди, що містять 5-10 членів.

Запропоновано таку класифікацію коротких хронологічних рядів в економіці: ряди першого рангу - дуже короткі, що містять менше чотирьох точок передісторії; ряди другого рангу - містять від чотирьох до тридцяти точок; ряди третього рангу - від тридцяти до п'ятдесяти точок передісторії. Якщо немає ніякої іншої інформації крім послідовності (1), екстраполяція на основі дуже коротких рядів може використовувати лише значення поточного приросту і поточного темпу змін.

2. Екстраполяція за методом зигзагоподібної строчки

Нехай відомі координати чотирьох точок $M_1(x_1, y_1)$, $M_2(x_2, y_2)$, $M_3(x_3, y_3)$, $M_4(x_4, y_4)$. З'єднавши їх прямими лініями, отриман криву:

$$L = M_1M_2 + M_2M_3 + M_3M_4 \quad (2)$$

Вибираються деякі числа $\lambda_1, \lambda_2, \lambda_3$. Нехай точка A_1 ділить відрізок M_1M_2 у відношенні λ_1 , точка A_2 ділить відрізок M_2M_3 у відношенні λ_2 і точка A_3 ділить відрізок M_3M_4 у відношенні λ_3 . З'єднуються точки A_1, A_2 і A_3 прямими лініями, знову отримано криву:

$$S = A_1A_2 + A_2A_3 \quad (3)$$

Ясно, що, вибираючи різні числа λ_i , можна отримати криву (3) різної довжини, тобто $S = S(\lambda_i)$. Проміжне завдання формулюється так: знайти такі числа λ_i (у даному випадку - $\lambda_1, \lambda_2, \lambda_3$), які доставляли б мінімум кривій (3).

Координати точок M_i є, довжини відрізків A_iA_{i+1} (тобто A_1A_2 і A_2A_3) є функціями від $\lambda_i, \lambda_{i+1}, \dots$ (або для даних чотирьох точок - $\lambda_1, \lambda_2, \lambda_3$). Нехай є:

$$\left. \begin{aligned} x(\lambda_i, \lambda_{i+1}) &= \frac{x_i + \lambda_i x_{i+1}}{1 + \lambda_i} \\ y(\lambda_i, \lambda_{i+1}) &= \frac{y_i + \lambda_i y_{i+1}}{1 + \lambda_i} \end{aligned} \right\} \quad (4)$$

Для зручності запису введено функції:

$$\left. \begin{aligned} g(\lambda_i, \lambda_{i+1}) &= x(\lambda_i, \lambda_{i+1}) - x(\lambda_{i-1}, \lambda_i) \\ h(\lambda_i, \lambda_{i+1}) &= y(\lambda_i, \lambda_{i+1}) - y(\lambda_{i-1}, \lambda_i) \end{aligned} \right\} \quad (5)$$

Тоді відстань між точками A_i і A_{i+1} записується так:

$$p_i(A_iA_{i+1}) = \sqrt{g^2(\lambda_i, \lambda_{i+1}) + h^2(\lambda_i, \lambda_{i+1})} \quad (6)$$

Тепер криву (3) у загальному вигляді для точок передісторії представлено як суму віддалей P_i :

$$S = p_1(A_1A_2) + p_2(A_2A_3) + \dots + p_{n-2}(A_{n-2}A_{n-1}) = \sum_{i=1}^{n-2} \sqrt{g^2(\lambda_i, \lambda_{i+1}) + h^2(\lambda_i, \lambda_{i+1})} \quad (7)$$

Завдання полягає в тому, щоб знайти λ_i , що мінімізує функціонал (7).
Необхідною умовою мінімуму буде:

$$\frac{\partial S}{\partial \lambda_1} = \frac{\partial S}{\partial \lambda_2} = \dots = \frac{\partial S}{\partial \lambda_{n-2}} = 0 \quad (8)$$

Найменша кількість точок M_i , при якому довжина кривої (7) не вироджується в нуль, дорівнює чотирьом, що відповідає мінімізації кривої (3) на основі системи (8) при $n=4$.

Записується крива (3), використовуючи позначення (4), (5) і (6):

$$\left. \begin{aligned} \frac{\partial S}{\partial \lambda_1} &= \frac{g(\lambda_1, \lambda_2)x'(\lambda_1) + h(\lambda_1, \lambda_2)y'(\lambda_1)}{\sqrt{g^2(\lambda_1, \lambda_2) + h^2(\lambda_1, \lambda_2)}} = 0 \\ \frac{\partial S}{\partial \lambda_2} &= \frac{g(\lambda_1, \lambda_2)x'(\lambda_2) + h(\lambda_1, \lambda_2)y'(\lambda_2)}{\sqrt{g^2(\lambda_1, \lambda_2) + h^2(\lambda_1, \lambda_2)}} + \frac{g(\lambda_2, \lambda_3)x'(\lambda_2) + h(\lambda_2, \lambda_3)y'(\lambda_2)}{\sqrt{g^2(\lambda_2, \lambda_3) + h^2(\lambda_2, \lambda_3)}} = 0 \\ \frac{\partial S}{\partial \lambda_3} &= \frac{g(\lambda_2, \lambda_3)x'(\lambda_3) + h(\lambda_2, \lambda_3)y'(\lambda_3)}{\sqrt{g^2(\lambda_2, \lambda_3) + h^2(\lambda_2, \lambda_3)}} = 0 \end{aligned} \right\} \quad (10)$$

Розв'язання системи (10) прямим шляхом призводить до складної нелінійної системи рівнянь. Нелінійність, що виникла вимагає спрощень у самій постановці завдання. Перше спрощення полягає в тому, щоб прийняти всі постійними, тобто:

$$\lambda_1 = \lambda_2 = \dots = \lambda_{n-1} = \lambda \quad (11)$$

При цьому спрощення мінімізованого функціоналу (7) набуде вигляд:

$$C = \sum_{i=1}^{n-2} \left(\frac{x_i + \lambda x_{i+1} - x_{i+1} - \lambda x_{i+2}}{1 + \lambda} \right)^2 + \sum_{i=1}^{n-2} \left(\frac{y_i + \lambda y_{i+1} - y_{i+1} - \lambda y_{i+2}}{1 + \lambda} \right)^2, \quad (12)$$

і необхідна умова мінімуму виглядатиме так:

$$\frac{\partial C}{\partial \lambda} = 0, \quad (13)$$

або в розгорненому вигляді:

$$\begin{aligned} \frac{\partial C}{\partial \lambda} &= \frac{2}{(1 + \lambda)^3} \sum_{i=1}^{n-2} (x_i - x_{i+1} + (x_{i+1} - x_{i+2})\lambda)(2x_{i+1} - x_{i+2} - x_i) + \\ &+ \frac{2}{(1 + \lambda)^3} \sum_{i=1}^{n-2} (y_i - y_{i+1} + (y_{i+1} - y_{i+2})\lambda)(2y_{i+1} - y_{i+2} - y_i) \end{aligned} \quad (14)$$

Вводяться скорочені позначення формули (14):

$$\xi_0 = \sum_{i=1}^{n-2} [(x_i - x_{i+1})(2x_{i+1} - x_{i+2} - x_i) + (y_i - y_{i+1})(2y_{i+1} - y_{i+2} - y_i)] \quad , \quad (15)$$

$$\xi_1 = \sum_{i=1}^{n-2} [(x_{i+1} - x_{i+2})(2x_{i+1} - x_{i+2} - x_i) + (y_{i+1} - y_{i+2})(2y_{i+1} - y_{i+2} - y_i)] \quad . \quad (16)$$

Після цього диференціальне рівняння (14) запишеться так:

$$\frac{\partial C}{\partial \lambda} = \frac{2}{(1 + \lambda)^3} (\xi_0 + \xi_1 \lambda) = 0 \quad ,$$

звідки

$$\xi_0 + \xi_1 \lambda = 0 \quad , \quad (17)$$

і, нарешті,

$$\lambda = -\frac{\xi_0}{\xi_1} \quad . \quad (18)$$

Якщо значення x_i, x_{i+1}, x_{i+2} взяті з однаковим кроком, то перший доданок у квадратних дужках формул (15) і (16) обертається на нуль, оскільки при $x_i - x_{i+1} = x_{i+1} - x_{i+2}$ завжди виконується $2x_{i+1} - x_{i+2} - x_i = 0$. Це дозволяє спростити запис параметра, виразивши явно через відомі значення y_i :

$$\lambda = -\frac{\sum_{i=1}^{n-2} (y_i - y_{i+1})(2y_{i+1} - y_{i+2} - y_i)}{\sum_{i=1}^{n-2} (y_{i+1} - y_{i+2})(2y_{i+1} - y_{i+2} - y_i)} \quad . \quad (19)$$

Для хронологічних рядів, найбільш часто зустрічаються в економічній практиці, формула (19) є найзручнішою. Так чи інакше, отримавши явний вираз параметра за формулами (18) або (19), можна приступити до розв'язання власнеекстраполяційної завдання.

Отже, припустивши $\lambda = const$, є в наявності така інформація: відомі координати попередніх точок, включаючи точку M_n , відомий параметр λ для екстремальної кривої S , відоме майбутнє значення аргументу x_{n+1} , крім того, ясно, що ланка кривої L , що проходить через точку M_{n+1} , повинно починатися у точці M_n , відповідній останньому відомому значенню змінної, що екстраполюється.

Взагалі кажучи, через точку M_n можна провести безліч прямих, що перетинають лінію, паралельну осі ординат і що проходить через точку абсциси, що дорівнює x_{n+1} . Тому завдання полягає в тому, щоб за допомогою λ розшукати такий відрізок $M_n M_{n+1}$ для якого

$$p_n(A_i A_{i+1}) = \min \quad (20)$$

Записується вираз для p_n через координати відповідних точок:

$$p_n^2 = \left(\frac{x_{n-1} + \lambda x_n}{1 + \lambda} - \frac{x_n + \lambda x_{n+1}}{1 + \lambda} \right)^2 + \left(\frac{y_{n-1} + \lambda y_n}{1 + \lambda} - \frac{y_n + \lambda y_{n+1}}{1 + \lambda} \right)^2 \quad (21)$$

Тут відомі всі величини правої частини, окрім y_{n+1} , яке підлягає визначенню з умови (20). Перш ніж переходити до аналітичних викладок, знову вводиться скорочення записів:

$$\left. \begin{aligned} \mu_0 &= \left(\frac{x_{n-1} - x_n + (x_n - x_{n+1})\lambda}{1 + \lambda} \right)^2 \\ \mu_1 &= \left(\frac{y_{n-1} + \lambda y_n}{1 + \lambda} - \frac{y_n}{1 + \lambda} \right) = \left(\frac{y_{n-1} + (\lambda - 1)y_n}{1 + \lambda} \right) \\ \mu_2 &= \frac{\lambda}{1 + \lambda} \end{aligned} \right\} \quad (22)$$

Це дозволяє вираз (21) перетворити до вигляду:

$$p_n = \sqrt{\mu_0 + (\mu_1 - \mu_2 y_{n+1})^2}, \quad (23)$$

зробивши абсолютно ясною залежність p_n тільки від y_{n+1} . Тепер необхідна умова мінімуму для p_n запишеться так:

$$\frac{\partial p_n}{\partial y_{n+1}} = \frac{(\mu_1 - \mu_2 y_{n+1})(-\mu_2)}{\sqrt{\mu_0 + (\mu_1 - \mu_2 y_{n+1})^2}} = 0 \quad (24)$$

що приводить до рівняння

$$-\mu_1 \mu_2 + \mu_2^2 y_{n+1} = 0, \quad (25)$$

звідки:

$$y_{n+1} = \frac{\mu_1}{\mu_2} = \frac{1}{\lambda} [y_{n-1} + (\lambda - 1)y_n] \quad (26)$$

І, нарешті, отримується екстраполяційна модель:

$$\hat{y}_{n+1} = y_n + \frac{1}{\lambda}(y_{n-1} - y_n), \quad (27)$$

де y_{n-1} і y_n відомі за результатами вимірювань, а параметр λ обчислюється за формулами (18) або (19). Із рекурентного рівняння (27) видно, що при заданій точності вимірювань екстраполіруємої змінної y_T , точність прогнозу залежить тільки від стійкості параметра λ , тобто від того, наскільки суворо у поведінці звітних даних виконується припущення. У економіці зустрічаються ряди, де таке допущення виконується цілком, проте частіше зустрічаються ряди, де воно справедливо лише достатньо суворо, тобто варіація λ має той самий порядок, що і точність економічних вимірів.

Модель (27) можна використовувати для екстраполяції при обробці рядів третього і другого рангів, стежачи за статистикою параметра λ за допомогою процесів ковзаючого середнього, експоненціального згладжування і т.п.